СРПСКА ШТАМПАНА КЊИГА 18. ВЕКА

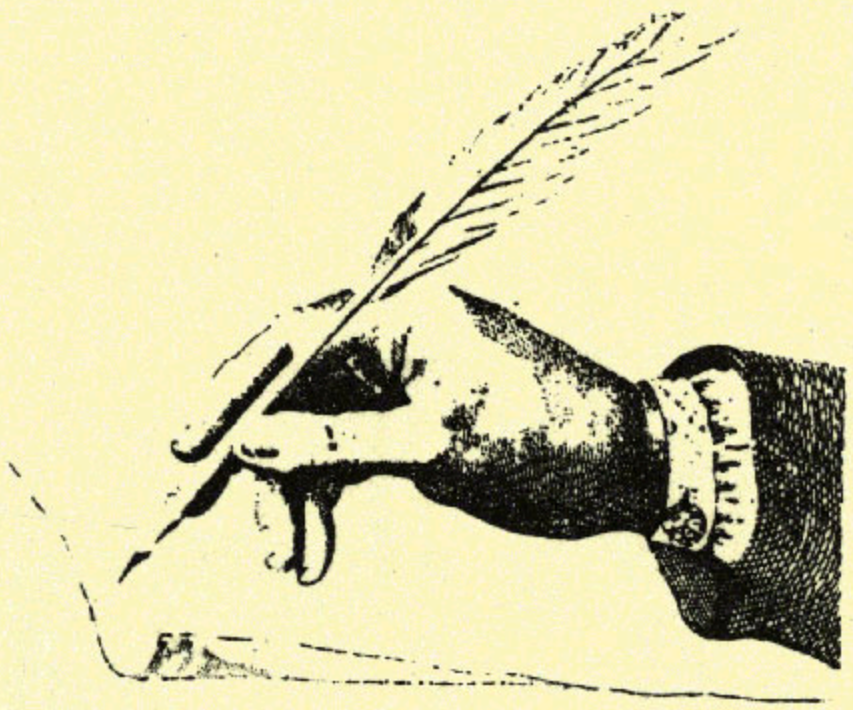

КАТАЛОГ

Библиотека
Матице српске

Народна Библиотека
Србије

СРПСКА ШТАМПАНА КЊИГА 18. ВЕКА

КАТАЛОГ

КУЛЬТОВЫЕ ФИЛЬМЫ XX ВЕКА

САРАДНИЦИ

Мита Костић
Рајко Веселиновић
Јован Деретић
Владимир Грујић
Живота Михаиловић
Лазар Чурчић
Павле Васић
Душица Стошић

РЕДАКТОРИ

Лазар Чурчић
Душица Стошић

Библиотека Матице српске и Народна библиотека СРС, после неколико година изузетног занимања и заузимања за бољу судбину наше књиге XVIII века, пошто су на том културном и научном послу, свака за себе и свака на свој начин, постигле одређене резултате, дошле су на корисну мисао: да пред јавност изиђу са једним особеним заједничким обавештењем, заправо, да удруженим снагама организују изложбу — српска штампана књига XVIII века. Уверење у корисност таквог подухвата, у потребу да, са своје стране, допринесу бољем познавању културних вредности које нам је у аманет оставио просвећени и просветилачки осамнаести век, обе библиотеке, према својим могућностима постарале су се и за адекватну реализацију своје иницијативе.

На том општекорисном послу, моралну и материјалну подршку пружили су Савет за културу СРС и Савет за просвету и културу АПВ, а стручну, и не само стручну, помоћ указали су нам чланови одбора за огра-

низовање изложбе: др Никола Радојчић, др Мита Костић, др Павле Васић, др Георгије Михајловић, Ђорђе Сп. Радојичић, Младен Лесковац, Живан Милисављац, Рајко Николић и Миливој Николајевић. Отуда се надамо да ће изложба Српска штампана књига XVIII века, захваљујући, такође, сарадњи других библиотека у земљи и у иностранству, одговорити савременом трегману историјске грађе, потребама нашег времена и нашег човека.

Познато је да су књиге осамнаестог века биле и досад излагане у овој или оној прилици. Али, то се дешавало само фрагментарно. Тек данас је могуће да српску штампану књигу XVIII столећа прикажемо у најширем обиму, скоро у целини, што је посебна вредност и драж ове изложбе. Стога очекујемо да ће сама изложба, као и пропратне манифестације, пружити нова обавештења о нашој књизи осамнаестог века, иако је основна жеља организатора да евидентира и фиксира, за тренутак, све што се досад зна о књизи која је, не треба заборавити, отворила нову страницу наше културе, ново поглавље наше присутности и наше афирмације у Европи. Изложба ће, у сваком случају, користити научним радницима, професорима, библиотекарима, књижевницима, публицистима, издавачима, типографима... а верујемо и онима који још уче, студентима и ђацима, па и широј културној јавности, која је увек знала и умела да испољи интересовање за традиције које су и данас живе.

Присутне поново међу нама, експониране на изложбеном простору, све ове патиниране књиге, часописи, новине, календари и други штампани материјал који се излаже, а који по неминовности ствари полако тоне у заборав библиотечких полица, још једном ћг потсетити на прве кораке, на тренутке када смо почели

и почињали са азбуком нове културе, указаће, верујемо, на препород наше средњевековне учености, књижевности, штампе, штампарства, па према томе и књиге, што је и била намера организатора. Уколико изложба допринесе, ма и најмање, проширивању садашњег сазнања о томе знаменитом поглављу нашег културног развитка, уколико оживи, можда, нове аспирације у сагледавању значаја осамнаестог века или бар подржи афинитете према проучавању те основе наше културе — то ће бити најбоље признање организаторима изложбе.

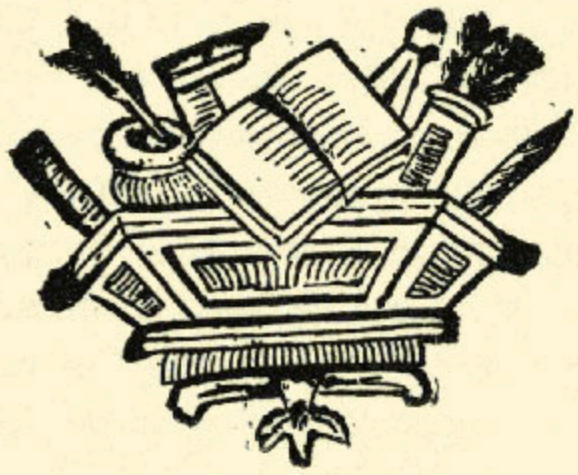

КЊИГЕ КЊИЖАРСТВО И КЊИЖНИЦЕ СРБА У XVIII ВЕКУ

Ради бољег разумевања изнећемо овде на основу односне стручне литературе и понеког новог архивског податка у крупним потезима само кратак и сумаран преглед: књига, књижарства и књижница Срба у XVIII веку.

ОД XV века после пада Деспотовине (1459.) и укидања Пећке патријаршије (1463.) настаје општи назадак просвете код Срба и књижевна продукција престаје. Српски народ, турска раја, за неких сто година остаје обезглављен без икакве црквене организације, једино могуће у данима турског ропства.

Нагло замирање просветне делатности и уништавање српско-црквенословенских књига, званих србуља, од стране Турака и Грка-фанаритота, повлачило је за собом и потребу њихове надокнаде. Услед пропасти

старих српских штампарија на Цетињу, у Горажду, Рујну, Грачаници, Милешеву, Београду, Мркшиној цркви, Скадру, које су мада кратко време (1493.—1638.) ипак користиле не само српској него понешто и бугарској, руској, па и румунској цркви; као и услед пропасти многих манастира, тих главних просветних средишта и склоништа српских рукописа и штампаних књига у старо доба, није се више могла задовољити потреба црквених књига домаћим средствима, стога су Срби почели да се обраћају за помоћ једноверној Русији.

С бројним калуђерима с православног Истока долазили су у Русију од XV до XVIII века и многи српски црнорисци: обични монаси, игумани, архимандрити, епископи, па и покоји пећки патријарх, који су поред других дарова доносили собом у знатном броју и руско-црквено-словенских црквених књига, које су постепено из српских манастира и цркава почеле да замењују и истискују ионако ретке српскословенске књиге, србуље, и српскословенски језик.

Обнова Пећке патријаршије (1557.) и реорганизација српске цркве под Турцима изазвала је због реткости србуља све већу потребу руских књига, нарочито међу с патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1690. досељеним Србима у Угарској. Но пошто ту потребу калуђери преписивачи (Рачани) нису могли да задовоље, почела се нагло да развија српско-руска књижарска трговина и да српске манастирске и црквене славе, вашаре, вароши и села где Срби живе, посећују руски трговци с књигама. Наш народ их називаше „Москови“, „Москали“ или „Московити“, дочекиваше их као „утјешитеље православља“ и куповаше њихове „душеполезне“ и „душеспасителне“ књиге радо и много, те их дариваше манастирима и црквама „за душевни помен“, „за своје здравље”, „за отпушчениje

грехов“ итд., таквих поименце познатих „Москова“ било је по Турској и Угарској много.

Све већа потреба руских црквених и школских књига изазвала је формирање читавих трговачких компанија руских путујућих књижара по Угарској и Турској у XVIII веку, од којих, примера ради, наводимо „Четир Москова“, који су 1736. „по вилајету херцеговачком“ продавали „либра и иконе“. Нарочито је занимљива трговачка компанија, састављена од мужика Сергеја Васиљевића Бутурлина који би по који пут са 40 товара руских црквених књига икона и крзна путовали за Монархију преко Кијева, Пољске Украјине, Волина и Галиције. Караван би се делио у два дела, један би кроз Молдаву, Влашку преко Дунава ишао у Бугарску, а други део преко Лавова и Јарослава до Еперјеша, где су по аустријској тарифи плаћали 40% царине и продавали књиге међу православнима по целој монархији. Распродавши сву робу, враћали су се обично преко Токаја (одакле би понели токајског вина) натраг у Русију.

Има података да су и „mercatores ragusini“ још у XVI веку продавали међу Србима ћирилске црквене књиге; затим да је Дубровчанин Тројан Гундулић у Београду отворио српску штампарију и издао у Београду прву српску штампану књигу, познато „Београдско четвероеванђеље“ 1552., па, да је, шта више, и један трговац чак из Анконе 30. октобра 1554. продао београдском трговцу Луки Димитровићу 250 књига литургиских, штампаних српским словима и језиком, комад по 1 1/2 шкуду.

Пошто су и католици (Леваковић, Караман) и протестанти (Трубар) покушавали, да помоћу глаголицом и ћирилицом штампаних књига своју веру шире међу православнима по Балкану, те кад су и босански фрањевци током XVI века католичке верске књиге у Риму

и Млецима штампали и ћирилицом, а нарочито кад су и језуити у својој штампарији у угарској Трнави Канизијев римокатолички катихизис (1696.) штампали и ћирилицом и међу православнима их делили, то су сви православни, па и Срби у Угарској, изгубили свако поверење у све друге верске штампане књиге сем у оне из Русије.

Па пошто уз све то сви поновни покушаји карловачких митрополита и народноцрквених сабора током прве поле XVIII века да од бечке владе добију дозволу за подизање своје српске штампарије нису успели, то су карловачки митрополити, натерани нуждом, ради одбране угрожене вере, прегли, да у српске цркве и школе силом, наредбеним путем, заведу само руске црквене и школске књиге, што је српско-руску књижарску трговину још више појачало.

Као што су митрополити Мојсије Петровић (1718. —1730.) и Вићентије Јовановић (1731.—1736.) помоћу на њихову молбу добивених Руса учитеља (Суворова, Козачинског и другова) и од њих основаних руских основних школа и гимназије с руским школским књигама с малим прекидом од 1726.—1738., порусили дотадање домаће српскословенске школе, тако су митрополит Јовановић и Павле Ненадовић силом порусили и српске цркве у монархији.

У својој инструкцији свештенству 1732. Вићентије Јовановић је наредио да сваки свештеник мора имати бар пет књига: нови завет, катихизис, десетословље, служебник и требник и да тих пет књига морају бити „чистија московскија шчампи“. Ту наредбу поновио је и протопрезвитерима 3. марта 1723., као и у Монашким правилима од 1. новембра 1733: да црквене књиге буду „печати московскија“ и да „сва чинодејствија по уставу и типику московском бивају“.

Тако су већ крајем 3. деценија XVIII века у карловачкој митрополији руске црквене књиге бројно србуље надмашиле. У карловачкој архидијецези било је 1732. у 104 цркве и њихових свештеника у Срему свега 1146 црквених књига, од којих 465 србуља и 681 руска књига, дакле 40,05% србуља и 59,05% руских књига.

То принудно русификовање српских цркава митрополит П. Ненадовић је ултимативно још више појачао својом пастирском посланицом од 12. октобра 1763.: да ће сви презвитери и свештеници за које његови егзарси утврде да немају тих пет прописаних руских књига, бити лишени парохија.

Док су тако цркве и свештеници имали најнужније обредне књиге, дотле су митрополиско-патријарашка и манастирске библиотеке уз то имале и богословско-полемичких дела: Теофана Прокоповића, Јаворског, Гољатовског, Копинског, Полоцког и других.

Из штампаног пописа 16 манастирских библиотека у Срему 1753. г. види се, да је у њима тада било 852 руске књиге и 344 србуља, од последњих 180 рукописних.

И тако је због све јачег прилива и утицаја рускословенских књига, руских учитеља и школа, те у Русији школованих Срба (само у раздобљу од 1721.—1762. Кијевску духовну академију похађало је 28 Срба, а све руске школе у XVIII веку 65 Срба-ђака) — руски културни утицај међу Србима у монархији почео тако нагло да расте, да су већ половином XVIII века рускословенске црквене и школске књиге из српских цркава и школа истиснуле српскословенске књиге и да је рускословенски језик (с мање или више примеса српских речи назван славеносрпски језик) постао језик српске писмености и да је тако цео духовни живот Срба у монархији задобио потпуну, аустриском државном интересу супротну, рускословенску културну оријентацију,

и у том правцу се спонтано и даље кретао све до последњег терезијанског деценија (1770.—1780.) владе Марије Терезије, у ком је деценију царица с просвећеним апсолутизмом, државом иницијативом и егзекутивом преко Илирске дворске депутације с председником грофом Колером на челу и преко народноцрквеног сабора 1769. започела, у *Регуламентима* 1770. и 1777. фиксирала, и у *Декларатории* 1779. коначно створила сталан систем за управљање целокупним народноцрквеним животом Срба у монархији, који је допуњен Школским уставом 1776., и Конзисторијалним системом 1782., задржао пуну законску важност све до Кр. Рескрипта 1868. г.

Свестрано реформирајући целокупан народноцрквени живот Срба, Марија Терезија је помоћу својих регуламентских културно-просветних реформама тај развојни ток српског духовног живота у правцу руско-словенске културне оријентације задржала и, нарочито, помоћу подржављених, дерусификованих и германизованих српских основних школа, и помоћу државном цензуром туторски дириговане српске штампе, присилно га упутила у правцу аустријско-немачке културне оријентације.

Поред подржављених школа, главно извршно средство терезијанске културно-просветене политике међу Србима, била је и монополисана, без учешћа Срба у Бечу 1770. основана Ц. Кр. илирска (српска) дворска штампарија Јосифа пл. Курцбека, са монополском штампарско-књижарском повластицом: да је само Курцбеку за 20 година дозвољено штампање илирских (српских) књига, иначе је сваком другом забрањено штампање, прештампавање, увоз из иностранства или продаја истих и тиме и домаћа и страна конкуренција одстрањена а Курцбековој штампарији осигуран монопол.

Тако од 1770. званично престаје: свака руско-српска књижарска трговина, долазак руских путујућих књижара Москова у монархију, употреба Руса учитеља и руских уџбеника у српским школама, а свака школска књига, па и катихизис из Курцбекове штампарије на свакој страни поред славеноруског текста има и упоредан немачки контекст. Русофилске књиге за Србе могле су се штампати само у иностранству, њихов увоз у монархију био је забрањен.

У XVIII веку штампано је свега 413 разноврсних српских књига, од којих у Бечу: у српској штампарији Ј. Курцбека 151 књига, у истој од Ст. Новаковића 1792. прекупљеној штампарији 67, код Каливоде 2 књиге; у Будиму у Универзитетској штампарији 74, код Н. Ејценбергера, Ј. Летнера и Пацка по једна књига. У Венецији код Димитрија Теодосија 50, Пане Теодосија 4, Николе Пецана 12 књига; у Римнику 5, Пожуну 3, Хале 6, Лајпцигу код Брајткопфа 5, код Тојбла 3, Петрограду 4, затим у Јашију и Котору по једна српска књига.

Сем тога има у XVIII веку и штампаних бакрореза: од Орфелина 13, Жефаровића 5, Жефаровић-Месмера 3 и од непознатих аутора 5.

Све то се може видети из недавно штампаног капиталног дела Др Георгија Мехајловића *„Српска библиографија XVIII века“* (1963), у којој су штампани наслови свих тих српских књига уз фотографије насловних страна, а у оригиналу се готово све те српске књиге XVIII века могу видети на овој изложби.

Поред рукописних србуља, налазио се код Срба у XVIII веку и знатан број других рукописних књига, претежно преписа разних верскоодбранбених књига, затим преписа песмарица грађанске лирике, и других.

Уз то је католичка протиправославно-агресивна штампана књижевност хрватских језуита А. Вернтла,

Ив. Шимуновића, А. Канижлића, Кс. Пејачевића, затим А. Мулића, те личних духовника Марије Терезије, опата Милера, и духовника Јосифа II, прелата Ружичке, изазвала код Срба читаву једну малу и посебно православну, противкатоличко-дефанзивну рукописну књижевност у XVIII в. од писаца: Јована Рајића, Захарије Орфелина, Грка Теотокиса, Дионисија Новаковића, чији се састави због нетолерантне бечке цензуре нису смели штампати у монархији, него су се у преписима ширили међу Србима.

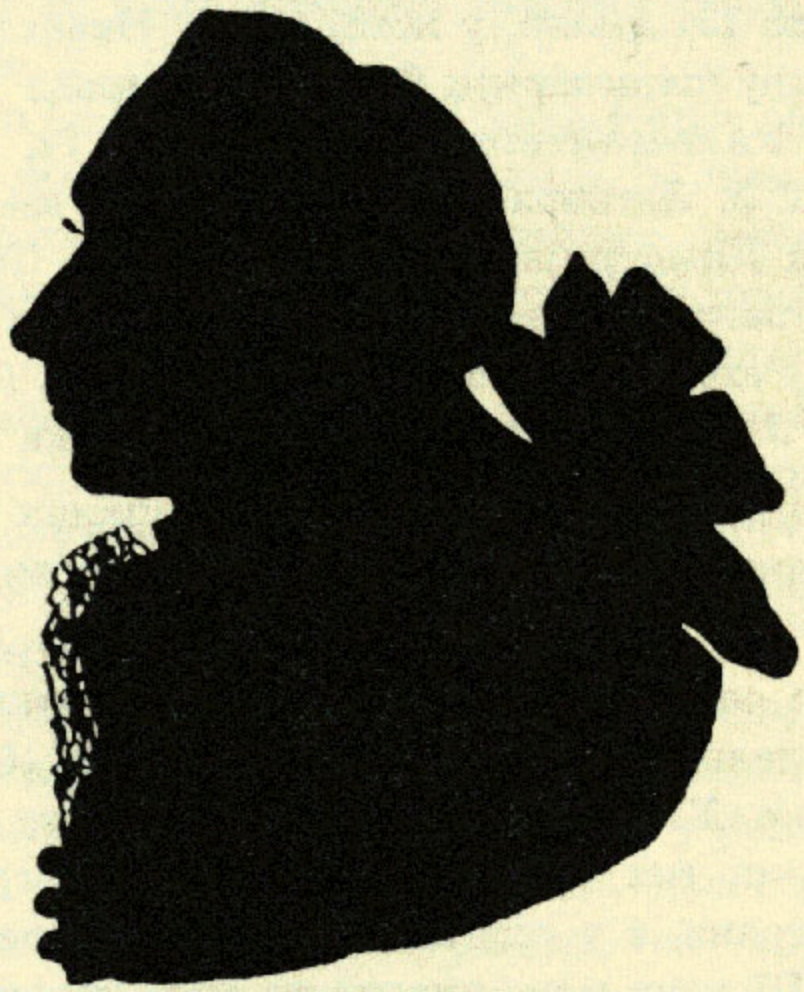

ЈОСИФ КУРЦБЕК, привилеговани штампар српских књига у Аустрији 1770—1792

Посебних српских књижара у XVIII веку још није било. Књиге су се продавале понајвише од путујућих трговаца с књигама по вашарима, манастирским и црквеним славама, затим узгред по већим трговинама а највише из митрополиско-патријарашке библиотеке у

Карловцима. Тако су, на пример, 18. марта 1742. Будимци из „патријаршеске библиотеке“ купили 94 разних црквених и школских књига. У ортачкој трговини Т. Димитријевића и Ђ. Ракића у Новом Саду нашло се 9. јуна 1787. у инвентару 1961 записана књига из млетачке штампарије Дим. Теодосијева, док је код новосадског књиговесца Ротмилера 1784. било 931 књига, међу њима и српских.

Штампани каталози књига јављају се код Срба тек крајем XVIII века. Као први познат штампан попис књига митрополиске библиотеке из Карловаца из 1776. године. Затим штампани каталог српских књига Курцбекове штампарије 1783. г. Па онда штампани каталог српско-немачко-француске књижаре Емануела Јанковића у Новом Саду из г. 1790. под насловом „*In Neusatz in der Emanuel Jankovitschen Buchhandlung auf dem Platz in der Eckhaus Nr 11297 sind forlegende Bücher, Kupferstiche, Musikalien, Fächer um die beigesetzten billigen-Preise, nebst vielen anderen zu haben,* 1790. 8⁰, 114.“ Потом: „*Каталог славеносербских и валахиских книг при Кралевској главној универзитетској типографији в Будимје.* 1796. 8⁰, 6 стр.“

О посебним просторијама за библиотеке мало има података, пошто због сразмерно малог броја књига нису биле ни потребне.

Колико је познато, први је архимандрит Никанор Богуновић при обнови здања манастира Крке 1783. одредио посебну собу за библиотеку.

Посебну просторију за библиотеку имала је патријарашка библиотека у Карловцима. Као први библиотекар те библиотеке и код Срба уопште, спомиње се поименце 1752. г. придворни калуђер Мојсије Путник од свештених лица, а од цивила једино неки Немац Ваплер 1795. до 1799. године.

Сви манастири, веће цркве и школе имале су своје библиотеке. Генерална визитација манастира у Фрушкој Гори 1753. нашла је у манастиру Шишатовцу 145 књига, у Врднику (Раваници) 155, Крушедолу 114, Хопову 113, Кувеждину 53, Прибиној глави 41, Јаску 47 књига. Уз то су и поједини калуђери имали мање или више својих личних књига. Истичемо игумана манастира Ремете Атанасија Исаијевића, који је поред црквених имао и 20 латинских књига, те синђела манастира Бешенова, бившег војног свештеника, са 27 латинских и немачких књига, јеромонаха Раковца Висариона Марковића са десетак руских богословскополемичких књига, итд.

И поједини парохијски свештеници имали су своје мање или веће књижнице. На пример, јегарски парох Петар Витковић, који је учио филозофију у Бечу и кога је тамо и Доситеј Обрадовић у грчком приватно подучавао, имао је „изрјадну библиотеку". Парох и магистер школе у Руми у XVIII веку Василије Крстић имао је поред црквених и грчких књига још и 24 рукописне књиге. И парох румски Пантелејмон Хранисављевић 1769. из Русије „со славнојy библиотекојy в Руму пришел".

Разуме се, да је и све више свештенсво са све вишим школским образовањем током XVIII века имало све веће приватне књижнице и световног садржаја. О књижници костајничког епископа Николаја Милутиновића 1716. г. забележено је, поред 22 црквене књиге још и „један сандук полн прочих книга". За епископа Максима Несторовића 24. септембра 1734. послато је из царинарнице у Оршави за Темишвар 9 сандука приспелих књига. Костајнички епископ Арсеније Теофановић имао је 1751. 12 црквених и „30 кних инојажичние". Епископ темишварски Вићентије Јовановић Видак имао је у својој приватној књижници 1. марта

1775. г. 82 славенске и 142 латинске и немачке књиге, а новосадски епископ Јосиф Путник исте године 101 књигу, пакрачки епископ Кирил Живковић 113 књига. Једну од највећих, но свакако најмодернију књижницу код Срба у XVIII веку имао је у Бечу на вишим школама образовани епископ темишварски, Петар Петровић. У од нас штампаном инвентару његове књижнице од 8. фебруара 1801. забележено је: 108 француских дела у 377 књига, 10 енглеских дела у 28 књига, 125 немачких у 317 књига, 35 руских у 96 књига, 72 латин ских дела у 92 књиге, 37 славенских дела у 68 књига, свега 389 разних дела у 910 књига. Ту су заступљена целокупна дела Волтера, Русоа, Монтескијеа, Мармонтела и др., затим поједина дела Даламбера, Рејнала, Бела итд., као и знатан део немачких филозофа. Овај врло образовани и врло угледни темишварски епископ, члан Илирске дворске канцеларије, дворски саветник и референт Угарске дворске канцеларије, био је један од верски можда најслободоумнијих интелектуалаца код Срба у XVIII веку, који је „истине катихизиса од себе одбацио као предрасуде“ (писао је у приватном писму држ. канцелару грофу Кауницу), био и слободан зидар, и од многих, па и свештених лица, назван безбожником.

Од свештених лица највећу приватну књижницу имао је митрополит Стратимировић која је око г. 1800. бројала 1530 дела у 2487 књига из теологије, историје, географије, филозофије, економије, медицине, математике, и 226 разних географских карата.

Много мању књижницу имао је наш велики историчар XVIII века, Јован Рајић, од само 118 дела, од којих из теологије 36 књига, филозофије 5, реторике 7, поетике 10, историје 23, моралке 11, географских атласа и мапа 8, граматика 8 и лексикона 8 књига.

Главна и централна библиотека за снабдевање црквава, свештенства и манастира с црквеним књигама била је „Bibliotheca metropolitana carloviciensis“, Митрополитско-патријарашка библиотека у Карловцима. Основао ју је митрополит Мојсије Петровић (1712.—1730.) у Београду, 1731. г. имала је 400 разних књига, а 27. марта 1737. пренета је у Карловце и по инвентару од 18. маја 1775. имала је 180 дела са 944 књиге, а 1798. г. 425 дела, — њој је припојена и Стратимировићева библиотека са 2487 књига око 1810. године.

Од спискова књижница Срба грађана у XVIII веку сачувано је мало, објављено још мање. Једино је за Нови Сад Васа Стајић објавио пописе приватних књижница XVIII в. појединих Срба новосадских грађана из сачуваних инвентара њихове оставине из године 1756, 1761, 1762, 1764, 1783, 1789, од којих спомињемо уз инвентар оставине сенатора Саве Вукановића од 10. априла 1764. г. 74 разних књига. Трговац с воском Сава Јанковић имао је 1781. г. 23 књиге, итд.

Крајем XVIII и почетком XIX века са јачањем грађанског сталежа и народне интелигенције приватне књижнице су се множиле и повећавале. Павле Јосиф Шафарик говорио је, да су многи Срби грађани имали тада по један примерак сваке српске књиге. Са својом огромном библиотеком однео је он, пак, из Новог Сада и готово комплетну збирку старих наших србуља почев од Макаријева Октоиха 1494. па све до године 1590.

И књижнице народне интелигенције грађанског сталежа слабо су познате. За књижницу адвоката и пештанског сенатора Јована Мушкатировића знамо толико, да је на лицитацији из ње продато 43 књиге.

Наш вечити путник Доситеј Обрадовић носио је своје књиге за собом. Као учитељ у далматинском селу Плавну провео је зиму читајући „славјанске, елиногрческе, и италиске књиге“ које је донео са својих

путовања из Смирне и Венеције.У Шклову је опет „распродао за не потезати бреме собом, све своје немецке, француске, латинске и италиске књиге, кромје они инглески које је на дар у Лондону получио“, сам каже, а немачке књиге откупио му је генерал Зорић за своју руску библиотеку. 9. августа 1807. Доситеја заједно с његовом библиотеком превезао је из Земуна у Београд на чамцу његов београдски пријатељ Јефта Ристић. Своју библиотеку је Доситеј завештао од њега основаном „Народном белградском училишчу“ али је приликом пропасти Србије 1813. и та библиотека пропала. Њезине остатке у једној врећи са 50 до 70 разних Доситејевих књига купио је сенатор белоцрквански Михајло Недељковић.

Од књижница малог броја Срба-племића XVIII века познате су књижница браће Мојсија и Димитрија од Рашковића, синоваца Атанасија от Рашковића, бератсиског кнеза од Старога Влаха, за коју су за време својих студија на универзитету у Лајпцигу купили књига за 104 форинта. Затим је „знатнију библиотеку“ имао и футошки и шимандски спахија Симеон Черноjевић от Мače, као и Никола пл. Јанковић у Пешти. Садржајно врло знатну књижицу од 202 књиге имао је Захарије Орфелин, која је претежно сачувана до данас у Патријарашкој библиотеци. Највише је у њој било теолошких књига, затим филозофских са књигама и понеког Волфовца, јанзенисте и других тада модерних мислилаца. Од историских дела било је највише из руске историје, нарочито о Петру Великом, о коме је Орфелин штампао своју велику монографију у Млецима 1772., но која је 1775. у монархији забрањена. Највећу приватну библиотеку код Срба у XVIII веку имао је Сава Текелија са 2861 делом у 5246 књига на српском, немачком, руском, латинском, грчком, енглеском, чешком, словачком, пољском, најмање пак на ма-

ђарском језику. Још је схватљиво да је као правник по струци имао граматике за латински, немачки, мађарски, чешки, руски, пољски и румунски језик, али је несхватљиво зашто су му требале у његовој библиотеци и граматике за турски, португалски, шведски, јеврејски, перзиски, сиријски, па — најпосле и за санскритски језик.

Од јавних књижница у XVIII веку познато је само, да је митрополит Стратимировић Митрополиско-патријарашку књижницу прогласио јавном књижницом и да ју је архимандрит Јован Рајић називао „Народном библиотеком“ 1796. г. и као таковој јој поклонио неколико својих књига.

Мита Костић

СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА XVIII ВЕКА

I

Политички услови за развитак српске историографије погоршали су се после пада српских средњовековних држава под туђинску власт. Ипак, плодна књижевна делатност из времена државне самосталности, иако знатно смањена по обиму, и по врстама и по садржини, није се угасила у српском народу ни под турском, ни под аустријском, ни под млетачком влашћу. То се осетило особито после аустро-турских ратова крајем XVII и потечком XVIII века, када су неке покрајине у јужној Угарској, насељене знатним бројем српског народа, потпале под аустријску власт што је омогућило успостављање везе са западом одакле су током осамнаестог столећа долазили савремени утицаји и подстицаји за плоднији и разноврснији рад на књи-

жевности уопште и на историографији посебно. Србима у Далмацији под млетачком влашћу такође је било могућно да се непосредније угледају на запад и да користе западне изворе и узоре, него што је то било могућно Србима под турском влашћу.

Но без обзира под чијом се влашћу налазили, сви наши историописци, нарочито у првој половини осамнаестог столећа, ослањају се на средњовековне историографске узоре и негују неке од историјских врста задржавајући при томе родословни начин писања. Међутим, од друге половине осамнаестог века, иако се још задржава ранији начин компоновања, ипак, запажају се удаљавања од средњевековног узора и српска историографија и њезини писци који живе и раде под аустријском и млетачком влашћу, потпадају под утицај тадашњих идејних и идеолошких струјања у западној Европи која уноси нови дах и нова методолошка-композициона и тематско-садржајна освежења. Нарочито је снажан утицај рационалистичких схватања уопште. Под утицајем тих схватања ствара се и посебни однос према историји, односно према њезиној улози у друштву.

Наши писци тога доба и заинтересована интелигенција упознавали су се са филозофским идејама и социолошким учењем која су се из своје матице Енглеске ширила преко Француске и ка западу и према Истоку Европе, а нарочито у Аустрији и у Русији, где су се саображавала посебним условима места и времена.

Велика сеоба Срба под патријархом Арсенијем III Црнојевићем 1690. године из предела под турском влашћу на Балкану у крајеве Јужне Угарске, недавно освојене од Турака и подвлашћене аустријском цару Леополду I, — има посредног утицаја и значаја и за појаву нове, модерне српске историографије. Наиме, Срби су добили од цара Леополда и његових наслед-

ПРИВИЛЕ́ГЇИ
ЧРЕ́ЗЪ
БЛАЖЕ́ННЫѦ ЇМПЕРА́ТОРЫ
ЛЕѠПО́ЛДА
І́ѠСИФА
И
КАРО́ЛА ШЕ́СТАГѠ
СЛАВНѢЙШАГѠ ПОМИНА́НІА
ТАКѠЖДЕ
НЫ́НѢ ЦА́РСТВУЮЩЕЕ ВЕЛИ́ЧЕСТВО
МАРІ́Ю
ѲЕРЕ́ЗЇЮ
СЛА́ВНОМУ НАРО́ДУ ІЛЛУРІКО РАССІА́НСКОМУ
ЧРЕ́ЗЪ СРѢ́ДУЮЩІѦ ДЕПУТИ́РТИ, И
ПОЛНОМО́ЩНИКИ
ТОЕСТЬ
ПАВЛА НЕНА́ДОВИЧА, Е́пкпа Карлщ҃аскагѡ, и Патріаршескагѡ Генерал Викара, Іѡ-
А́ННА ГЕѠРГІЕВИЧА, Архідіакона Патріаршескагѡ, АРСЕНІА ВУИЧА Обрістлайтенанта
Кралевскагѡ въ Краини Потискіа, АНДРЕА АНДРЕЕВИЧА Кралевскагѡ Постфервалтера Петро-
варадинскагѡ, и Хершофта уффелова Карловачкагѡ Администратора
ИСХОДАТАЙСТВОВАННЫѦ
СРЕ́СТВІЕМЪ ВЫСО́КЫѦ КАЦЕЛЛАРІИ ДВО́РОВНУТРЕННѢЙШІѦ, БЛГОУТРОБ-
НѢЙШЕ
ДА́РОВАННЫѦ, И ПОТВЕ́РЖДЕННЫѦ
ДНЕ 24 АПРИ́ЛІА. ЛѢТА 1743.

Насловна страна ПРИВИЛЕГИЈА — резао у бакру
Христифор Жефаровић

ника низ политичких права, економско финансијских повластица и верско-просветну самоуправу. Сва та с муком и крвљу стечена привилегијална права морали су Срби бранити од оног дана када су им она издата.

Тај изразито одбрамбени став у односу на бечки двор, та борба против покушаја угарских феудалаца да их потчине својој власти и да им наметну феудалне дажбине, та стална опреза од насртљиве унијатске пропаганде нужно су упућивале Србе да бране своја ранија и недавно стечена права историјским разлозима. Тиме се морао послужити већ први наследник Арсенија III, вел-митрополит Исаија Ђаковић, који се у том циљу обраћа западним историјско-правним изворима. На његову молбу хрватски историчар Павле Ритер Витезовић саставио је из зборника угарског права (Corpus iuris hungarici) и угарског историчара Бонфинија један извод оних права и привилегија која је српски народ уживао у Угарској још пре доласка Турака. Витезовић је умногоме помогао и грофу Фердинанду Луиђи Марсиљију у превођењу и разумевању студеничког рукописа (Manuscripta perantiqua) и других српских извора приликом Марсиљијеве израде историје Угарске у којој се у облику родослова обрађује на основу Орбинија и историја српског народа у Рашкој и Босни.

Потреба за коришћењем страних, првенствено угарских извора, показује да су ново настали услови после Велике сеобе и наметнута борба нужно захтевали одговарајућа историјска и правна образложења и разлоге. То коришћење страних извора омогућено у једној новој политичкој и културној средини, друкчијој од оне под Турцима, представља прве заметке почетног ступња развитка нове српске историографије.

На челу нове модерне српске историографије налази се гроф Ђорђе Бранковић (1645., Јенопољ — 1711., Хеб) са својим опсежним хроничарско мемоарским *Сла-*

вено-сербским хроникама на 2681 страну рукописа до данас још необјављеном у целини. Приликом израде својих *Хроника*, Бранковић се користио изворима и литературом за византијску (G. Sfrances, L. Halkohondil; M. Hanke), угарску (M. Bonfini, N. Istvanfi), пољску (M. Kromer), влашку (K. Кантакузин) и српску (Архиепископ Данило, летописи: Србини) историју. То му је омогућило да обради српску прошлост у комплексу историјског развитка југоисточне Европе обавештавајући нас и о прошлости Византије, Румуна, Угара и Турака. Он је своју *Хронику* широко замислио и засновао, те је у првој књизи обрадио прадомовину Словена, њихово расељавање и покрштавање служећи се при томе пољским историчарем XVI века Мартином Кромером, а мање Орбинијем, чије дело више користи у другој књизи у којој обрађује Немању и Немањиће. Приликом обраде Стефана Првовенчаног у трећој књизи користио се Архиђаконом Томом према Лучићевом издању и архиепископом Данилом и његовим настављачима. Пошто је главна Бранковићева тежња била да докаже своје порекло од деспотске, владарске лозе средњовековних Бранковића, то он почиње похвалама о себи од четврте књиге везујући Бранковиће за влашку династију Басарабе и Кантакузина. Библиотеком једнога од ових Кантакузина, Константина образованог у Италији, обилно се користио Бранковић приликом израде своје *Кратке хронике* на румунском језику доведене до 1686. године. У задњој, петој књизи Бранковић говори о догађајима свога доба на мемоарски начин доводећи их до 1705. године.

Знатан број извода и преписа Бранковићевих *Хроника* начињени су током XVII и XVIII века. Међу тим изводима налази се и извод Јована Рајића. Павле Јулинац користио се туђим изводом из хроника, а Фрања Ксавер Пејачевић користио се Јулинцем. Све то пока-

зује да је ово дело уживало велики углед у нашем друштву онога времена. Дубоко у XIX веку, за време романтизма *Хронике* су сматране за „јеванђеље прошлости народне", па су тада неки делови објављивани.

Наметнута борба за очувања привилегијалних права вођена је и за наследника цара Леополда I, који се у својој тежњи за апсолутном влашћу почео ослањати на средишне управне установе и на бирократију. Усавршавање апсолутистичког система управљања државом настављено је и за његових наследника, а особито за Марије Терезије (1740.—1780.) и њеног сина Јосифа II, (1780.—1790.), који су настојали да у држави заведу тзв. просвећени апсолутизам.

Снажном ширењу и утицају рационалистичких и просветитељских идеја није се могла одупрети ни феудално-апсолутистичка Аустрија. Али за разлику од Енглеске и Француске, у којима је млада и полетна грађанска класа са својом интелигенцијом била носилац социјално-економских, политичких и филозофских идеја рационализма и револуционарни борац за њихово остварење, дотле су у Аустрији њихови носиоци постали ова два владара. Иако су се и Марија Терезија и Јосиф II налазили под снажним утицајем Херникових меркантилистичких схватања и под утицајем реформне дворске струје васпитане у идејама енглеских и француских теоретичара друштва и економије, на идејама Русоа и других, они су радили на томе да у Аустрији примене и остваре само оне идеје просвећености које су посредно или непосредно требало да послуже учвршћењу њиховог апсолутистичког режима. Они су спроводили централизацију државног живота и германизацију.

Централизација и германизација исто колико и учење о природном праву нашле су се објективно политички из државних разлога (ratio status) на линији на-

челне борбе противу скоро свих дотадашњих привилегијалних права српског народа под аустријском влашћу. Но конкретно унутрашње политичко стање није ишло у прилог очувању привилегијалних права српског народа. Услед померања аустријске државне границе са Тисе и Мориша на Западну Мораву (Пожаревачки мир, 1718.) престала је потреба за даљим постојањем раније Потиско-поморишке војне границе према Турској, те су угарски феудалци захтевали од Марије Терезије на угарском сабору 1741. године да ту границу укине, а да дотада донекле повлашћене граничаре потчини жупанијским, феудалним властима Угарске и Хрватске.

Пошто су угарски сталежи помогли Марији Терезији за време пруског рата, то је она на велику жалост српског народа, а нарочито граничара, одлучила да укине Потиско-поморишку границу. Зато свакако није случај, да се исте године појавило на нашем језику једно дело којему је био циљ да покаже, да је српска „свенародна слобода“ утврђена оружјем, и то првенствено оружјем граничара, који су раније гинули широм Европе па и ради одбране Аустрије за аустријског наследног рата (1741.—1748.). Та слобода је „крвљу у злато процењена“ каже се у делу Христифора Жефаровића (крај XVII в. Дојран — 1753. Москва) *Изображеније оружији илирических* познатом у нашој књижевности под именом *Стематографија*. Поред тежње да покаже српске заслуге и да одбрани српска права Жефаровић, тај модернизатор српског сликарства, гравер и мајстор уметничког веза познат од Грчке до Букурешта и до Пеште, желео је да у Срба развије осећање поноса и родољубља истицањем „славе дома Немањића“, да би се на тај начин Срби ослободили „мрака непознавања своје прошлости“.

Бакрорез *Захарија Орфелина* у ЖИТИЈУ ПЕТРА ВЕЛИКОГ

ИСТОРІЯ
О ЖИТІИ И СЛАВНЫХЪ ДѢЛАХЪ
ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ
ИМПЕРАТОРА
ПЕТРА ПЕРВАГО
САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО
КОТОРУЮ
СЪ ПРЕДПОЛОЖЕНІЕМЪ КРАТКОЙ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ И ПОЛИТІЧЕСКОЙ ИСТОРІИ
О РОССІЙСКОМЪ ЦАРСТВѢ
И СЪ МНОГИМИ МЕДАЛЯМИ ЧЕРТЕЖАМИ И ДРУГИМИ РАЗНЫМИ ПРИНАДЛЕЖАЩИМИ, СОБСТВЕННОЮ РУКОЮ ГРЫДОРОВАННЫМИ ФИГУРАМИ, И ГЕНЕРАЛЬНОЮ СЕЯ ВЕЛИКІЯ ИМПЕРІИ КАРТОЮ:
НЫНѢ ПЕРВѢЕ НА СЛАВЕНСКОМЪ ЯЗЫКѢ
СОЧИНИЛЪ
ЗАХАРІА ОРФЕЛІНЪ,
Цесаро-Королевской Вѣнской Академіи Художествъ Членъ.
ЧАСТЬ ПЕРВАЯ
ВЪ Венеціи,
ВЪ Типографіи Димитрія Θеодосія 1772.

Насловна страна *Орфелиновог* ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ
резана у бакру, са потписом аутора

Жефаровићева *Стематографија* је у ствари превод истоименог дела Павла Ритера Витезовића с том разликом што је Жефаровић ради споменутих циљева унео у књигу, поред грбова разних покрајина и области, још и двадесет и девет бакрореза српских владара и светитеља, као и портрете партијарха Арсенија IV. и цара Душана „Силног" на коњу, у слави, уоквиреног јужнословенским грбовима. Овај тријумфални портрет Душанов унеће после, у боји, Јован Рајић у другу књигу своје Историје.

Због великог незадовољства граничара Марија Терезија спроводила је постепено развојачење Потиско-поморишке границе. Но, када су јој Срби поново затребали као војници у наследном рату, онда се она пожурила да потврди српске привилегије и да их објави на латинском језику. С латинског их је одмах превео на славеносрпски патријаршиски писар Павле Ненадовић. У непагинираном уводу Жефаровић наводи како се потрудио да дође до тога превода који је он „рукодјелијем мојим типом написав", тј. изрезао у бакру и штампао „всему славному народу в чест и ползу", под насловом *Привилегији чрез блаженије императори Леополда, Јосифа и Карола Шестаго славњејшаго поминанија, такожде нињe царствујушчеје величество Марију Терезију славному народу илирико-расианскому... дарованија и потвержденија дне 24. априла лета 1743.* Овим издањем привилегија Жефаровић је желео да своје читаоце упозна са доказаном храброшћу њихових предака, са верношћу, постојаношћу и „служби и заслуги царем својим".

У Далмацији под млетачком влашћу српски народ живео је у много тежим приликама него под Аустријом. Па, ипак, и у тим тешким приликама појавило се једно дело које је од значаја за развитак потоње српске историографије. То је *Љетопис грађанских и црквених до-*

гађаја од „многострадалног“ српског православног епископа у Далмацији „Симеона Кончаревића“, родом из Карина, недалеко од Обровца, (? —1770, Кијево у Русији). Кончаревић је једини српски писац XVIII века у Далмацији. Он се у своме раду користио оригиналним делом Орбинија и његовим руским преводом, затим Лучићем, народним предањем и по мишљењу др Н. Милаша — можда, и неким старим словенским историјским списом. На 184 листа (368 страна) повећег октава Кончаревић обрађује догађаје из политичке и црквене историје почев од 9. године н. е. па до 1754. године. О добу до цара Ираклија пише кратко а о досељавању Срба и Хрвата упознаје нас нешто опширније, да затим српску историју од времена Стефана Немање, преко цара Душана, босанског краља Твртка, о паду Босне под Турке и о турским освајањима у Далмацији, као и о разним сеобама Срба говори опширније. Значајни су његови подаци о животу и развитку српске цркве у Северној Далмацији, као и подаци о постанку манастира Крке, Крупе и Драговића.

О овоме делу које је остало у рукопису знамо једино по подацима које нам је о њему оставио др Н. Милаш. Он је успео да оригинал рукописа добије од руског посланика у Бечу, па га је целога преписао, оверио и њима обилно служио као једним од најглавнијих извора за израду својих знаменитих радњи о православној цркви у Далмацији и о Стону у средњем веку, преко којих је *Љетопис* посредно утицао на српску историографију.

За разлику од дела Орбинија, Ђорђа Бранковића, Христифора Жефаровића и Симеона Кончаревића, чија дела представљају стварни допринос развитку наше историографије у XVIII стољећу, по страни стоји *Историја о Црној Гори* цетинског владике Василија Петро-

вића (1709., Његуши — 1766., Петроград) штампана у Москви 1754. године. Одмах у предговору писац је напао Ђорђа Бранковића због његових тежњи да се прогласи за црногорског владара, а Орбинију је замерио што у своме делу слави више Дубровник него остале, што тврди да је Немања родом од Плеваља и криво му је нарочито на Србе из Босне и Херцеговине, који су тобоже добијали од Русије помоћ захваљујући заслугама Црногораца.

Иначе, његова *Историја* у свом првом делу, према деоби Ј. Томића, обухвата догађаје до 1711. године обрађене по сопственом тврђењу на основу старих историја у Хиландару, Студеници, Дечанима, Пећкој патријаршији и у Цетињској митрополији. За израду другог дела који обухвата догађаје од 1750. године користио се белешкама употребљеним у својим писмима, молбама и меморијалима, којима се обраћао највишим руским властима. Василије је у својим историјским подацима непоуздан и тенденциозан, док његови подаци из земљописа представљају, по мишљењу др Н. Радојчића, јединствени пример „дрске географске мистификације у српској историографији.“ Тачнији су његови статистички подаци о броју српских архијереја под турском и аустријском влашћу, док у једној краткој белешки о Дубровнику, слично као и у уводу, његова пристрасност постаје сасвим неразумљива.

Објективнијем унапређењу познавања Црне Горе не доприноси ни његин кратки историјско-географски опис који је крајем јуна 1757. године саставио у Петрограду Јован Стефановић Балевић — „Албаноцрногорац“ из Братоножића.

Као типичан прелазни спис од родослова ка историји јесте *Троношки родослов* од непознатог писца настао вероватно средином XVIII. века у Срему за школске потребе. Задржавајући родословни начин обрађи-

вања историје наших владара од Стефана Немање до сремског деспоте Ђорђа владике Максима, писац, *Родослова* користио је поред наших извора — биографа Теодосија, Цетињског родослова, Хиландарског хрисовуља, једног од Хронографа, записа, натписа летописа и Бранковићеве *Хронике* и Орбинијево *Словенско царство* према Владиславићевом руском преводу. По мишљењу др Н. Радојчића у овом делу најбоље се „огледа сукоб разновремених и разноврсних схватања историје — од сухих средњовековних родослова до реторске наративне и тенденциозне прагматичке историје", па је „без тога списа немогуће разумети најодлучније прелазе и најосетљивије промене у измени историографских схватања код Срба која су утицала на целокупни народни развитак".

Борба српских народа за очување привилегијама стечених политичких и верско-просветних права о којој смо напред говорили представљала је у тадашњим условима једини могући начин борбе против централистичких и германизаторских тежњи аустријског двора. Тај активни и у два маха и отворено бунтовни став српског народа у настојању да одржи и сачува стечена привилегијална права није донео жељене резултате. Постепено и систематски просвећени апсолутисти у Аустрији су једним низом закона, уредаба, прописа и слично реформисали читави државни и друштвени живот, те су најзад после осамдесет година борбе противсрпских привилегијалних права (1690.—1770.) успели да црквену и народну аутономију претворе у црквеношколску и да, у исти мах у знатној мери ослабе дотадашњи владајући руски утицај међу Србима.

Услед таквих посебних услова за национални и политички живот српског народа под аустријском влашћу морале су се и рационалистичке идеје саображавати конкретним потребама и могућностима примене. Код

нас се, на пример, усвајају нека социолошка учења енглеских и француских филозофа, те ће и наш историчар Јован Рајић под утицајем Лока и Русоа прихватити уговорну теорију и писати да су разни облици државних уређења (монархија, република и др.) проистекли „от волнаго и самовластнаго по природному праву происходјајшаго состојанија људеј"; но, Срби су били горко разочарани због сужавања и повреде привилегијалних права која су они сматрали баш као резултат уговора (због умишљених услуга) између себе и аустријског двора! У Аустрији се додуше, нарочито током XVIII столећа, развила снажна српска грађанска класа, која је по тврђењу дворског саветника за трговину бројала у доба Марије Терезије на читав један милион „Раца" у Угарској, који су били носиоци трговине и мануфактуре; али та грађанска класа у условима просвећеног апсолутизма није могла преузети државно-правне идеје рационализма и прогласити их за свој револуционарни политички програм, као што је био случај на западу.

У Војводини у XVIII столећу борба за политичке слободе има друкчију и форму и садржину него на западу. Носиоци рационализма и просвећености међу Србима на политичком и социјалном плану нису, према томе, револуционари, него су реформисти у оном обиму и у оној мери колико је то дозвољавао званични, одозго вођени и спровођени, јозефинизам дворских кругова. Током XVIII века француски утицај растао је у целој Европи, па и међу Србима. Тако, на пример темишварски епископ Петар Петровић имао је у својој књижници 108 дела из француске књижевности, међу којима целокупна дела Монтескијеа, Русоа, Волтера, а појединачно Даламбера, Рејнала и Бела под чијим је утицајем усвојио филозофски атеизам. Међутим, уопште узевши, међу Србима није доминантна материјали-

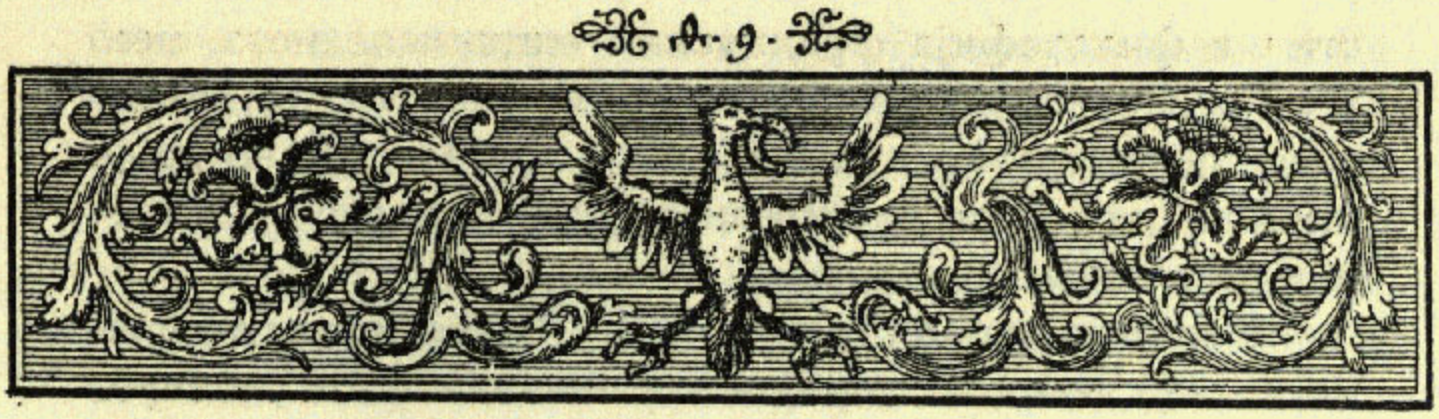

СТЕМАТОГРАФІА,
ЮЖЕ ВЪ ВѢЧНУЮ ПАМЯТЪ,
БЛГО ПОЛУЧНАГѠ ПОТВЕРЖДЕНІА,
СТѢЙШЕМУ И БЛЖЕННѢЙШЕМУ, ГДНУ, ГДНУ,
АРСЕНІЮ ЧЕТВЕРТОМУ,
АРХІЕПКПУПЕКСКОМУ,
ВСѢХЪ СЕРБѠВЪ, БОЛГАРѠВЪ, ЗАПАДНА
ГѠ ПОМОРІА, ДАЛМАЦІЙ, БОСНЫ, ОБОПО
ДУНАЯ, ИЦѢЛАГѠ, ИЛЛУРІКА,
ПАТРІАРХУ
ГДНУ, ГДНУ, МИЛОСТИВѢЙШЕМУ
ХРИСТОФОРЪ ЖЕФАРОВИЧЪ ИЛЛУРІКО РАССІАНСКІЙ
ОБЩІЙ ЗѠГРАФЪ ВСЕПОКОРНѠ ПРИПИСУЕТЪ,
И ВЪ ЗАЛОГЪ СЫНОВСКАГѠ БЛГО-
ГОВѢНІА ДАРУЕТЪ.
В ВѢННѢ. ҂а ѱма: окт: ка
Ѳѡма Мессмеръ Сечецъ. 1741

Насловна страна СТЕМАТОГРАФИЈЕ, Беч 1741

стичка филозофија француских енциклопедиста, него ублажена, разводњена идеалистичка, волтеријанска деистичка филозофија за коју је с правом речено да је мирила „интересе буржоазије с феудалним друштвеним системом.“

Као и на западу и код Срба у Војводини у то време полази се од волтеријанског становишта и да борба здравог разума и просвете против незнања и фанатизма представља садржину историјског процеса. Пошто је као највиши идеал истицано народно просвећивање путем науке, то је разумљиво што се код наших писаца пробудио интерес за тадашња достигнућа из природних и друштвених наука. Радови Дионисија Новаковића, Захарија Орфелина, Јована Рајића и Емануела Јанковића из „природне историје“, земљописа, астрономије, физике, метеорологије несумњиви су доказ не само пробуђеног интереса за ове гране науке него су и последица потреба тадашње наше школске наставе.

Полазећи од тога да науку треба стављати у службу просвећивања ради опште користи („општа полза“) Орфелин с поносом истиче да је осамнаести век дао више мудрих људи у Европи него сва претходна столећа што доказују многе академије наука и преко педесет високих школа основних до средине тога века. Но, мужеви, осамнаестог века, по Орфелину, брину се не само за процват школа и високих наука које служе народу уопште, него „они пишу књиге и тако се брину и за сваког појединца кои не могли бити в школах“. И њему самом, Орфелину, читање књига била је једина академија и најглавнија наука, пошто „читање корисних књига просвећује ум, весели срце, упућује на корисне ствари и усмерава ка врлини“. Сасвим у духу идеја просвећености он критикује оне људе у српском народу који се заљубљују у волове, коње и

слично, а не брину се о своме образовању нити хоће да чују за књиге које просвећују ум и срце. Они на жалост више желе да буду и да се зову волољубци и коњољубци него књигољубци.

Покретањем *Славено-сербског магазина* Орфелин је желео да пружи својим читаоцима разне саставе из области природних и друштвених научних дисциплина који „обшчеству нашему сербскому полезни бити могут", као: из земљописа, етнологије, педагогике, „различне полезне историје"; затим, из области привреде оне ствари од којих читаоци могу имати користи, као што су економија, трговина и индустрија. Из групе уметности обећао је саставе из архитектуре, музике, сликарства и граверства, а из књижевности разне сонете, поучне приче, повести и слично.

Једну од битних одлика српског рационализма, поред тежње за општим просвећивањем, чини настојање за национално-политичком самоодбраном и афирмацијом у једној у основи непријатељски расположеној средини. Пошто се та самоодбрана могла најбоље бранити истицањем српских ратних и политичких заслуга за Аустрију стечених у борби против Турске, то је разумљиво што су се Срби обраћали историји и својим привилегијама. Орфелин у програматском рационалистичком предговору свога *Славено-сербског магазина* сматра да би особиту и вечну похвалу заслужили они сарадници *Магазина* који би се „потрудили изискивати и списивати древности сербскаго народа". Пошто је код нас, за разлику од других народа, о томе врло мало рађено, то сарадници могу саопштавати све што нађу о томе код „страних писаца или у сербских гдјегод манускриптах...," Јован Рајић у предговору своје *Историје разних народов* са жаљењем констатује да сви народи имају своје историје, једино је српски народ заборављен и презрен. Ако ико и пише нешто о Србима, он то чини

узгред и најчешће са гађењем и клеветањем. Такви писци прогласили су храброст српског и других словенских народа за варварство, врлину за злочин, док су преко њихове славе и храбрих поступака прешли ћутке.

Рајић је изаткао у споменутом предговору читаву похвалу историји и сасвим у духу идеја просвећености истиче да му је једина намера и једина мисао била, да својом *Историјом* засеје и укорени у своме роду љубав и слогу, да подстакне старање о општој користи и да поучи читаоце честитости како би постали ваљани људи и добри хришћани. Он додуше говори о значају права, етике, физике и других научних дисциплина, али ипак сматра да је историја со сваког „искуства књижног".

Улажење Срба у западну културу може се пратити већ у првој половини XVIII столећа, од оног тренутка када се неки наши људи почињу школовати на западним универзитетима и протестантским гимназијама. Вративши се у своју средину они преносе идеје западноевропске просвећености (рационализам). Међу наше прве рационалистичке школоване људе спада и *Павле Јулинац,* пореклом из граничарске официрске породице (1731. или 1732., вероватно у Сегедину — 1781. Беч). Он је 1749. до 1753. године изучавао протестантски евнагелистички лицеј у Братислави (раније: Пожун). Овде је не само научио латински, немачки и француски којим ће се служити приликом превођења тада напредних рационалистичких француских писаца Ролена и Мармонтела него је претрпео снажан утицај рационалистичко-просветитељске филозофије која је наглашавала значај науке у односу на развитак народа. Јулинчева историја *Кратко введеније в историју происхожденија славено-сербскаго народа* (Венеција, 1765.) обухвата на родословни начин написану на 160 страна

историју српских владара, царева, деспота и кнезова до грофа Ђорђа Бранковића, „последњаго деспота сербскаго". Овај Јулинчев *Увод*, написан славеносрпским језиком, подељен је на четири трактата или, по Јулинцу, на четири реда (тј. главе). У првом реду обрађено је једанаест владара по делу Саског Illyricum rectus et novum. Саски је опет то преузео од Диканжа, а Диканж од Константина Порфирогенита. У другом реду обрађено је четрдесет и шест владара на основу Барског родослова, али опет преко Диканжа. Српски владари од Стефана Немање до тобожњег деспота Ђорђа II Бранковића обрађени су у другом и трећем реду према изводима из Бранковићевих *Хроника*. На крају књиге (с. 161—189) налази се извод или екстракт из привилегија које су аустријски владари до тога доба дали српском народу, а које је потврдила Марија Терезија. Извод из привилегија израђен је вероватно према Жефаровићевом издању привилегија.

Поред свих својих мана и недостатака који су несумњиви, чињеница је да је Јулинчев *Увод* врло добро дошао да попуни осетну празнину и као историја целокупног српског народа, а још више због објављених привилегија на основу којих су Срби доказивали своја права која се не могу мењати због тога јер су им дата због ратних заслуга (privilegia renumeratoria), а нису израз царске милости (privilegia gratiosa) као што их је Беч тумачио. Јулинчев *Увод* дошао је у јеку те борбе која је трајала у међувремену од педесетих до почетка деведесетих година осамнаестог века и која се завршила претварањем народне и црквене аутономије у црквено-школску.

Мислимо да тиме треба тумачити и њезину прилично велику популарност. Већ је Орфелин — да би удовољио потребама „неких патриотов" — у своме *Вечном календару* израдио на основу Јулинца крат-

ку српску историју од најстаријих времена до косовске битке и објавио је под насловом *„О сербских владјетелех“. Сербскија новини* које је у Бечу издавао грчки патриот Маркидес Пуљо прештампавале су од 12. броја Јулинчев *Кратки увод*. Јулинчев *Увод* ушао је у далматинску књижевност преко дела Дубровчанина Мих. Милишића о историји словенских и босанских краљева, док га је, у велику књижевност увео Фрањо Ксавер Пејачевић у својој *Историји Србије*, објављеној крајем XVIII века у Калочи.

Једно од најзначајнијих и најобимнијих дела осамнаестог столећа јесте *Житије и славнија дјела государја императора Петра Великаго* од Захарија Орфелина (1726. Вуковар — 1785. Нови Сад). Дело је штампано у Млецима 1772. године у два тома, на 768 страна. Само неки примерци овога издања су илустровани. Орфелин га је написао „на илирицеском дијалектје“, односно, како сам каже, старао се да колико год му је било могуће „вести такои слог какои сербским народом поњатен“. Насупрот многима који су осуђивали Петра Великог и сматрали га Антихристом, Орфелин је велики поштовалац и присталица његових обимних реформи, као што је у истој толикој мери, уопште узевши, и присталица реформи Марије Терезије и Јосифа II чије је неке мере оправдавао па чак и сам давао неке предлоге о преуређењу школе, конзисторије итд.

По Орфелину, Петар Велики је велики просветитель руског народа који је преобразио грубе руске нарави. За владе овог просвећеног владара отварани су многи рудници, основане су разне фабрике и мануфактуре у којима су се Руси најпре обучавали, а потом су постали њихови управници, отварана су многа бродоградилишта у којима су грађени разноврсни бродови. Да би оживео трговину, Петар Велики спојио је реке

великим каналима и са многим народима је склопио трговачке уговоре итд.

Приликом израде ове замашне синтетичке историјске монографије Орфелин је, према Т. Остојићу, употребио четрнаест руских и тридесет и два страна дела, затим, објављену архивску и бројну мемоарску грађу, савремене биографије и неколико збирки, као и бројну помоћно-историјску литературу. Орфелин је у овом делу показао изванредан смисао за употребу извора и историјску критику. „Употреба извора и историјека критика“ била је по Н. Радојчићу, „на много вишем научном степену него што је то било у већини тадашњих историјских дела.“ То је прво историјско дело са високом научном вредношћу. Већ после две године, 1774., издато је у Русији друго, поправљено издање.

Друго веома велико и најопсежније синтетичко историјско дело о целокупној прошлости српског, хрватског и бугарског народа јесте *Историја разних славенских народов наипаче Болгар, Хорватов и Сербов* од Јована Рајића (1726. — Срем. Карловци — 1801. Манастир Ковиљ). Иако је рукопис *Историје* био израђен још 1768. године Рајић га је исправљао и допуњавао све до 1792. године, да га, најзад, изда у Бечу на око 2000 страна, у четири тома (1794: I, II, III 1795: IV).

У првом тому обрађена је прошлост словенских народа, разних варварских племена (Гота, Визигота, Вандала, Гепида, Авара) и Бугара. У другом тому обрађена је прошлост Хрвата, затим говори о Србији и српском народу уопште, о „славено-готским“ краљевима у Далмацији и Србији и о српским краљевима из породице Немањића до Маричке битке (1371). У трећем тому обрађена је српска деспотовина од кнеза Лазара и његове породице, преко деспота из лозе Бранковића до одласка Срба у јужну Угарску и о Србима у јужној

Угарској до цара Фердинанда I, односно до мохачке битке. У четвртом тому обрађена је прошлост Срба у Угарској под аустријском влашћу.

Ради бољег разумевања дела Рајић је на крају четвртог тома објавио неколико прилога. У првоме од њих Рајић је на основу *Корпуса византијске историје* од Ф. Лабеа израдио хронолошки ред византијских владара од Константина Великог до Константина Палеолога. Други прилог садржи географске табеле назива некадашњих провинција (Горње и Доње Паноније, Мезије, Скитије, Сарматије) на основу дела о пореклу Словена од Јована Христифора де Јордана, док се у трећем налази текст Душановог Законика, који је, на основу рукописа у архиву Петра и Саве Текелије, објавио Стеван Новаковић без Рајићевог знања и са пуно грешака, те је Рајић одбио да га призна и прими за свој.

Иако је објављено као засебна књига Рајићево *Прибавленије содержашчеје важнаја писменаја доказателства к изјасненију Историји славенских народов* (Беч, 1795.) представља, како је то већ Новаковић запазио, посебни отисак четвртог тома чију пагинацију и продужава. Ту је изворна грађа седам исправа које се тичу грофа Ђорђа Бранковића, две се односе на Јована и Петра Монастирлију; затим, потврда о пореклу старовлашких кнезова Рашковића од владарске лозе. Највише места заузимају српске привилегије са латинским текстом према потврди Марије Терезије из 1743. године и са српско-словенским изводом (екстракт) према преводу Павла Ненадовића, односно, према Жефаровићевом издању.

Рајићева *Историја разних народов* јесте прва јужно-словенска историја (изузев Словенаца) конципирана на основу пишчеве свести о узајамним везама и сродству словенских народа. Рајић обрађује прошлост

ЈОВАН РАЈИЋ, бакрорез у првој књизи његове Историје, Беч 1794

„једнокрвних народов“ Бугара и Хрвата јер је и њихова прошлост славна; уз то, и српска историја биће јасније осветљена ако се опишу и ти народи пошто су се између њих и Срба догађали ратови, уговори о миру, женидбе, узајамна помагања и слично. Међутим, и Бугари и Хрвати слично Србима остали су у тами и забораву због оскудице у својим писцима. Словенско сродство подстакло га је да састави једно овакво дело у коме ће укратко описати и словенске народе с циљем да се што више увелича „слава Словена“. Зато је с правом речено, да је „Рајић први међу Србима израдио научну подлогу за модерну југословенску идеологију.“

Ова свесловенска и јужнословенска *Историја*, писана славено руско-српским језиком јесте „прва српска велика штампана историја, која је и прва штампана хрватска историја на народном језику и прва штампана бугарска историја“. Из списка писаца чијим се делима користио види се, да се Рајић од домаћих дела највише служио Бранковићевим *Хроникама*, делом архиепископа Данила и његових настављача. Од страних извора највише је користио Диканжа преко Illyricum vetus et novum од Јована Томе Саског са којим се, иначе, упознао августа 1757. године приликом пропутовања кроз Братиславу на путу за Русију; затим, Орбинијево *Словенско царство* у руском преводу из 1722. године, редове И. Лучића, Г. Хорна, Туберона, Д. Бонфинија, И. Иштванфија; од византијских Н. Грегору и Л. Халхондија.

Рајићева *Историја* знатно је утицала на развитак потоње српске историографије и, све до шездесетих година XIX века Рајић је био главни српски историчар. Већ 1795. године отпочето је у Петрограду са штампањем другог издања. Али је од њега објављен само први том, пошто је Стефан Новаковић преко митрополита Стратимировића онемогућио даље штампање у

Петрограду због тога да би се његово бечко издање лакше распродало.

За наше осамнаесто столеће значајна је појава радова из области културне историје. Код нас је већ утврђено да је гроф Ђорђе Бранковић био први писац који је у своје *Хронике* уносио елементе културне црквене историје. Међутим, тек крајем осамнаестог века јављају се код нас мање културно-историјске радње монографског карактера. Архимандрит манастира Месића код Вршца Викентије Љуштина, (1761. Медак у Лици — 1805. Вршац), један од најобразованијих српских калуђера, зналац класичних и живих језика, познат по својим ширим концепцијама о јединству југословенских народа написао је и објавио 1798. године две монографије манастира Месића и Златице под насловом *Краткаја повјест о обштежителном монастирју Месичја сушчем во Банатје темисварстјем* и *Краткаја повјест о обштежителном монастирје Златицје во валахо-илирическој регименџје.*

Обе књижице са свега 32 странице компоноване су на исти начин. Прошлост оба манастира обрађена је према народном предању: од најстаријих времена, односно, од доба св. Саве за кога се везује њихов постанак. Дуже се задржава на њиховом страдању за време аустро-турских ратова у XVIII веку (1717., 1788.) и на њиховом обнављању после турских провала, пљачки и паљевина. Писац је поузданији у другом делу у коме као савременик говори о економском животу и финансијском снажењу чему је и сам знатно допринео, а још више говори о парницама око имања. Из текста се види да су му у вези са тим позната акта архиве српске епископије у Вршцу и регистри манастирских аката.

Годину дана после појаве наведених Љуштининих монографија појавила се мала *Историја монастирја Фенека* од проигумана истог манастира Викентија Ракића

(1750. — Земун — 1918. манастир Фенес) једног од наших веома плодних писаца у XVIII веку и састављача историјских спевова. Након описа географског положаја Ракић нас у првом делу упознаје са старинама манастира до 1586. године онолико колико „доказатисја может“. Други део обухвата историју од 1761. до 1797. године. У њему се описује зидање нове цркве и разних економских зграда, сукоб са војним фискусом због регалних права итд. Као и Љушина, и Ракић је поузданији кад говори о догађајима којима је он био сведок од времена свога калуђерења 1785. године. Мемоарски карактер има његово казивање о монаху Леонтију, родом из Далмације и о манастиру за аустро-турског рата када је коришћен као војни магазин и касарна за војску.

У чисту мемоарску историјску књижевност спадају *Мемоари* или *Живот генералмајора и каваљера Симеона, сина Стефана Пишчевића Симеона Степанова Пишчевића* (1731. — Шид после 1785. Русија), који обухватају доба од 1744. до 1785. године, време када се око стотину хиљада Срба граничара, међу којима и Пишчевићи, незадовољних укидањем Потиско-поморишке границе, иселило (1751., 1752.) преко Баната у Јужну Русију на обале Дњепра, где су основали Нову Србију и Славено-србију.

Наша преводна књижевност од друге половине осамнаестог века заступљена је делима из филозофије, теологије, педагогике, белетристике, медицине, хигијене, и економије, до историје. Док се раније под турском влашћу, преводило са грчког и бугарског језика, сада се преводи са немачког, руског и француског. Јован Рајић превео је са немачког језика дело Албрехта Лудвига Гебхардија и штампао га 1793. године у штампарији Стефана Новаковића у Бечу под насловом *Краткаја Серблији, Расији, Босни и Рами кралевств историа.*

Први део „О Серблији и Расији“ обухвата историју од најстаријих времена до пада Смедерева под Турке, а други део „О Босни, Рами и Херцеговини“ обрађује прошлост од најстаријих времена до пада Босне и Херцеговине под турску власт завршавајући са административно — управном поделом тих покрајина под турском влашћу у XVII и XVIII веку.

Вредно је истаћи да се Рајић врло критички односио према Гебхардијевој Историји. Он је по целој књизи расуо уз односне текстове четрдесетак краћих и дужих допуна на основу неких протестантских историчара, као и примедаба. Критику текста и хронологије Рајић је извео на основу домаћих савремених извора (Архиепископ Данило, „стари рукописи“), наше (Ј. Ратkај) и стране стручне литературе (Барлеус, Штритер по Дуки). Но Рајић није само допуњавао и исправљао него је и изостављао нетачна места, директно наводећи да „противнаја со всјем изоставих“.

Бивши наставник нормалних школа Николај Лазаревић превео је са немачког на славеносрпски језик *Повјест житија славнаго и побједоноснаго росијско-императорскаго фелдмаршала графа от Суварова* (Будим, 1799). Лазаревић је на 52 странице дао „језгру повјести житија“ овог „северног хероја“ „кои је како росијском народу тако исто и нашему славенскому народу чест и вјечнују славу храбрим и мудрим поступком своим учинио“ (с. 5.). Осим биографских података у овој *Повјести житија* подробније су описане Суворовљеве победе над Турцима код Фокшана (август 1789) и победа удруженог руско-аустријског одреда код Маринешћа, на реци Римнику (септембра 1789). Пошто је ово дело написано пре војних акција друге коалиције против револуционарне Француске (1798—1802), то се у њему не говори о истеривању Француза из Италије, нити о под-

вигу превођења руске војске из Италије преко Св. Готхарда у Швајцарску.

На прелазу из XVIII уXIX век проучавањем српске историје бави се неколицина чланова једног приватног научног друштва окупљеног око митрополита Стратимировића, тзв. Карловачки круг. Стратимировић је написао читав низ чланака и студија из разних научних области. Међутим, његови су радови „врло ретко из области саме историје и рађени само историјском методом. Обично су с границе историје и филологије, или историје и географије или историје и канонског права". Иако „Карловачки круг" није утицао на развитак српске историографије, чињеница је да су из карловачке и новосадске гимназије и из карловачке богословије које је основао Стратимировић, излазили први српски критички историци, који су учили српску и општу историју по Стратимировићевим жељама и упутама. Он је први увео редовно учење историје у средње школе и неговао општу историју као основу и залеђе за српску.

Рајко Веселиновић

ЛИТЕРАТУРА

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Рајко Л.: *АРСЕНИЈЕ III ЦРНОЈЕВИЋ У ИСТОРИЈИ И КЊИЖЕВНОСТИ*. Београд, 1949.

ВИТКОВИЋ, Гаврило: *О КЊИЖЕВНОМ РАДУ ЈЕРОМОНАХА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА*. Гласник Српског ученог друштва, 1872, XXXIV, 157—165.

ГЕОРГИЈЕВИЋ, Крешимир: *КАДА ЈЕ Ј. РАЈИЋ ЗАВРШИО СВОЈУ ИСТОРИЈУ?* Глас САН, 1941, CXC, 5—12.

ДВА НЕПОЗНАТА СПИСА ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА. Историјски гласник, 1950, 1—2, 63—64.

ПАВЛЕ ЈУЛИНАЦ. Зборник Филозофског факултета у Београду 1952, II, 70—93.

ГРЧИЋ, Јован: *НАША ПРЕВОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XVIII И ПРВОЈ ЧЕТВРТИНИ XIX ВЕКА*. Гласник Историског друштва у Новом Саду 1932, V, 39—55.

ДАВИДОВ Динко: *Х. ЖЕФАРОВИЋ ПРВИ СРПСКИ БАКРОРЕЗАЦ*. Каталог Галерије Матице српске, Нови Сад, 1961. 23—64.

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Стеван: *ОДНОШАЈИ ПЕЋКИХ ПАТРИЈАРАХА СА РУСИЈОМ У XVI ВЕКУ*. Глас САН, 1900, VIII, 217.

ДУЧИЋ, Нићифор: *КЊИЖЕВНИ РАДОВИ*, Књ. IV. 1895, 157—195.

ХРОНОГРАФ ЖИТОМИСЛИЋКИ. Гласник Српског ученог друштва Београд, 1871, XXXII, 239—277.

ДРАГОВИЋ, Марко: *МИТРОПОЛИТ ЦРНОГОРСКИ ВАСИЛИЈЕ ПЕТРОВИЋ ИЛИ ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ*. Цетиње, 1884, 103—120.

ЂОРИЋ, Д.: *ВИКЕНТИЈЕ ЉУШТИНА, АРХИМАНДРИТ МАНАСТИРА МЕСИЋ ОД 1796 ДО 1805*. Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1935, VIII, 398—399.

ИЛАРИОН, монах: *ЖИТИЈЕ ЦАРА УРОША ОД ПАЈСИЈА, ПЕЋСКОГ ПАТРИЈАРХА* (1614—1646). Гласник српског ученог друштва, 1867, XXII, 209—232.

ИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ. Књ. II. ОД ПОЧЕТКА XVI ВЕКА ДО КРАЈА XVIII ВЕКА. Београд, 1960.

ЈОВАНОВИЋ, М.: *О ДРУШТВЕНОМ УГОВОРУ ЖАН ЖАК РУСОА*. Летопис Матице српске, 1951, 367. 269—287.

ЈОСИФОВИЋ, Ст.: *ОРФЕЛИНОВО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик 1954, II, 18—25.

ОРФЕЛИНОВО ЗРЦАЛО НАУКЕ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, I, 49.

КИРИЛОВИЋ, Димитрије. *ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИН. ЗРЦАЛО ИСТИНЕ*. Нови Сад, 1952.

КЛАЈИЋ, Вј.: *ЖИВОТ И ДЈЕЛА ПАВЛА РИТЕРА ВИТЕЗОВИЋА*. Загреб. 1914.

КОВИЈАНИЋ, Риста: *О ПАВЛУ ЈУЛИНЦУ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик. 1954, III, 38—48; 33—36.

КОСТИЋ, Мита: *ШТЕТАН УТИЦАЈ ФРАНЦУСКОГ ФИЛОЗОФА НА ТЕМИШВАРСКОГ ЕПИСКОПА ПЕТРА ПЕТРОВИЋА*. Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1928, I. 67—71.

ПРВЕ ПОЈАВЕ ФРАНЦУСКЕ КУЛТУРЕ У СРПСКОМ ДРУШТВУ. Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1929, II, 66—72; 205—219.

О ПЕТРОГРАДСКОМ И БУДИМСКОМ НЗДАЊУ РАЈИЋЕВЕ ИСТОРИЈЕ. Гласник Историског друштва у Новом Саду. 1933, VI, 374—378.

ТЕМИШВАРСКИ ЕПИСКОП ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ПО КЊИГАМА ЊЕГОВЕ БИБЛИОТЕКЕ. Гласник Историског друштва у Новом Саду. 1935, VIII, 452—464.

МАРИЋ, Св.: *НОВОСАДСКЕ БИОГРАФИЈЕ*. Књ. II. Нови Сад, 1937. Од стр. 158 па даље.

ПРИРОДНЕ НАУКЕ КОД СРБА У ВОЈВОДИНИ КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕКОМ XIX ВЕКА. Летопис Матице српске. 1949, 363, 156—163.

МАТИЋ, Светозар: *О МЕМОАРИМА СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА*. Зборник Матице српске за књижевност и језик. 1961, VIII, 66—96.

МЕДАКОВИЋ, Дејан: *ИЛУСТРОВАНО ИЗДАЊЕ ОРФЕЛИНОВЕ ИСТОРИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ*. Историјски часопис, орган Историјског института САН. 1954, IV, 253—257.

МИКИЋ, Олга: *ЖЕФАРОВИЋ И ЖИВОПИС МАНАСТИРА БОЂАНА*. Каталог Матице српске, Нови Сад, 1961, 7—22.

МИЛАШ, Никодим: *ПРАВОСЛАВНА ДАЛМАЦИЈА*. Нови Сад, 1901.

СТОН У СРЕДЊИМ ВИЈЕКОВИМА. Дубровник, 1914.

ЈЕДАН ДОСАД НЕПОЗНАТИ РУКОПИС. Гласник православне далматинско-историјске епархије, Задар, 1897. 129—131.

МИЛОЈЕВИЋ, Милоје С: *ОПШТИ ЛИСТ ПАТРИЈАРШИЈЕ ПЕЋСКЕ.* Гласник Српског ученог друштва, 1872, XXXV, 83—103.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА ЗА НОВИЈУ КЊИЖЕВНОСТ* 1741—1867. Београд, 1869.

МАТИЈЕ ВЛАСТАРА СИНТАГМАТ. Београд, 1907.

ИЗ ХРОНИКА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА С ДОДАТКОМ НЕКОЈИХ ДОКУМЕНАТА КОЈИ СЕ ЊЕГА ТИЧУ. Гласник Српског друштва, 1882, XXXIII, 135—190.

ХЕРАЛДИЧКИ ОБИЧАЈИ У СРБА. Годишњица Николе Чупића. 1884, Књ. VI, 1—130.

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИН.* Београд, 1925.

ПАВЛОВИЋ, Драгослав: *ВИЋЕНТИЈЕ РАКИЋ. ЖИВОТ И РАД МУ.* Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1935, VIII, 10—20; 360—370; IX. 139—154.

ПЕТРОВИЋ, Теодора: *КАРЛОВАЧКИ КРУГ МИТРОПОЛИТА СТРАТИМИРОВИЋА.* Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1961, VIII, 55—59; 64.

ПИШЧЕВИЋ, С.: *МЕМОАРИ.* Београд, 1963.

ПОПОВИЋ, Павле: *ЈУГОСЛОВЕНСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ЦЕЛИНА,* Срем. Карловци, 1922.

PRIESTER, E.: *KURZE GESCHICHTE ÖSTERREICH. AUSTIEG UND UNTERGANG DES HABSBURGERREICHES.* Wien, 1949, 28—50; 141—155; 161; 180.

РАДОНИЋ, Јован: *ГРОФ ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ И ЊЕГОВО ВРЕМЕ.* Београд, 1911.

РАДОЈЧИЋ, Никола: *ОДНОС ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И СРПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ.* Београд, 1924.

О ТРОНОШКОМ РОДОСЛОВУ. Београд, 1931.

СРПСКА ИСТОРИЈА МАВРА ОРБИНИЈА. Београд, 1950.

СРПСКИ ИСТОРИЧАР ЈОВАН РАЈИЋ, Београд, 1952.

РАЈИЋЕВА ХРВАТСКА ИСТОРИЈА. Рад ЈАЗУ, 1920, 222 75—113.

ПОДЛОГА РАЈИЋЕВЕ ИСТОРИЈЕ. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1921. I 177—189.

РАЈИЋЕВА БУГАРСКА ИСТОРИЈА. Сборник в чест на Василь Н. Златарски. София, 1925. 353—365.

О ХРОНИКАМА ГРОФА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1926, VI, 1—45.

РАЈИЋЕВА ИСТОРИСКА КРИТИКА. Рад ЈАЗУ, 1926, 223 110.

Ј. РАЈИЋ О 200-ГОДИШЊИЦИ ЊЕГОВОГ РОЂЕЊА. Годишњица Николе Чупића, 1927, XXX, 205.

ИСТОРИЈСКЕ СТУДИЈЕ МИТРОПОЛИТА СТРАТИМИРОВИЋА. Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1929, II, 323.

МОДЕРНА СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА. Летопис Матице српске, 1929, 319, 39—41.

ПАВЛА ЈУЛИНЦА КРАТКИ УВОД У ИСТОРИЈУ ПОРЕКЛА СЛАВЕНО-СРПСКОГ НАРОДА. Рад ЈАЗУ, 1929, 11—12, 26.

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ. Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1931, IV, 374—392.

СРПСКО СХВАТАЊЕ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ У XVIII ВЕКУ. Летопис Матице српске, 1933, 335, 136.

ДА ЛИ ЈЕ ЈОВАН РАЈИЋ ЗБИЉА ДОВРШИО СВОЈУ ИСТОРИЈУ 1768? Прилози за књижевност, језик историју и фолклор, 1934, 14, 42—46.

ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН КАО ИСТОРИЧАР. Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 1934, VI, 253—254.

ЈУГОСЛОВЕНСТВО КРОЗ НАШУ ИСТОРИЈУ. Летопис Матице српске, 1934, 339, 184—186.

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ. Летопис Матице српске, 1936, 345, 40—60.

ДОКЛЕ ЈЕ ЈОВАН РАЈИЋ ДОПУЊАВАО И ИСПРАВЉАО РУКОПИС СВОЈЕ ИСТОРИЈЕ? Зборник Матице српске за друштвене науке, 1950, 1, 18—27.

ВИЗАНТИЈСКИ ИЗВОРИ ГРОФА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА И ЈОВАНА РАЈИЋА ЗА ДОБА ЦАРА ДУШАНА, Историјски гласник, 1951, 1—2, 7—12.

ОБЛИК ПРВИХ МОДЕРНИХ СРПСКИХ ИСТОРИЈА. ПОВОДОМ МАРСЕЛИЈЕВЕ ИСТОРИЈЕ СРБА. Зборник Матице српске за друштвене науке, 1951. 2, 10.

О ПАВЛУ ЈУЛИНЦУ. Зборник Матице српске за друштвене науке, 1952, 4, 99—104.

СЛОВЕНСКИ ПРЕВОД ОРБИНИЈА У ВОЈВОДИНИ. Зборник из прошлости Војводине, 1956, 24—27.

УВОД У ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ XVIII ВЕКА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1959, VI—VII, 25.

РУВАРАЦ, Димитрије: *АРХИМАНДРИТ ЈОВАН РАЈИЋ*, 1726—1801. Срем. Карловци, 1902.

СПОМЕНИЦА О МАНАСТИРУ ФЕНЕКУ. Срем. Карловци, 1914.

ДИОНИСИЈЕ НОВАКОВИЋ, ПРВИ УЧЕНИ СРПСКИ БОГОСЛОВСКИ КЊИЖЕВНИК, ПРОФЕСОР А ПОТОМ ВЛАДИКА БУДИМСКИ. Београд, 1924.

АУТОБИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА. Нови Сад, 1927.

КО ЈЕ ПИСАЦ ЖИТИЈА И СЛАВНИЈА ДЕЛА ГОСУДАРЈА ИМПЕРАТОРА ПЕТРА ВЕЛИКОГ В ВЕНЕЦИЈИ 1772? Јавор, 1887, бр. 10, 151—153; бр. 11, 167—169.

ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИН. Животописно-књижевна црта. Споменик САН, 1891, X, 73—91.

НАЦРТ ЖИВОТА И СПИСАК КЊИЖЕВНИХ РАДОВА МИТРОПОЛИТА СТЕФАНА СТРАТИМИРОВИЋА. Прилози за књижевност језик и фолклор, 1921, I, 71—85.

РУВАРАЦ, Иларион: *ДВЕ СТУДЕНТСКЕ РАСПРАВЕ*. Нови Сад, 1884.

НЕШТО О ХРОНИЦИ ДЕСПОТА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА. Летопис Матице српске, 1866, 111, 5—7.

СКЕРЛИЋ, Јован: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ*. Београд, 1923.

ПАВЛЕ ЈУЛИНАЦ У ДАЛМАТИНСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ. Српски књижевни гласник, 1907, XIX, 878—879.

СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Ђ.: *ПАЈСИЈЕ, АРХИЕПИСКОП ПЕЋСКИ И ПАТРИЈАРХ СРПСКИ КАО ЈЕРАРХ И КЊИЖЕВНИ РАДНИК*. Београд, 1933.

СТОЈАНОВИЋ, Добрила: *ВЕЗОВИ ХРИСТОФОРА ЖЕФАРОВИЋА*. Каталог Галерије Матице српске, Нови Сад, 1961, 65—76.

СТОЈАНОВИЋ, Љуба: *СТАРЕ СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ*. Београд, 1902.

СТАРИ СРПСКИ НАТПИСИ И ЗАПИСИ. Београд, 1902, 1903, 1905; Срем. Карловци, 1923, 1925, 1926.

СТАРИ СРПСКИ РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ. Београд—Срем. Карловци, 1927.

СУБОТИЋ, Н. *ВЛАДИКА СИМЕОН КОНЧАРЕВИЋ И ЊЕГОВ ЛЕТОПИС*. Магазин Сјеверне Далмације, Сплит, 1934, 43—52.

ТОМИЋ, Јован: *О ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ ЦРНОГОРСКОГ МИТРОПОЛИТА ВАСИЛИЈА ПЕТРОВИЋА*. Годишњица Николе Чупића, 1904, XXI, 54.

SCHAFARIK, Paul Josef: *GESCHICHTE DER SLAWISCHEN SPRACHE UND LITERATUR NACH ALLEN MUNDARTEN*. Ofen, 1826, 219; 221

OKAZKY OBČANSKEGO PISEMNICSTVI. V. Praze, 1870, 68—89.

ШАФАРИК, Јанко: *СРБСКИЈ ЉЕТОПИСАЦ ИЗ ПОЧЕТКА XVI СТОЉЕТИЈА*. Гласник Друштва српске словесности, 1853, V, 17—112.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ XVIII ВЕКА

Настанак српске књижевности у XVIII веку, њен развитак у специфичним околностима српског економског, политичко-правног, верског и културног положаја у оквиру Хабзбуршке монархије и њено прожимање идејама европске просвећености прошло је кроз неколико карактеристичних фаза: I. У првим деценијама после велике сеобе (1690.) оживљен је рад на књижевности и настављен на традиционалан начин: преписивањем, превођењем и, мањим делом, оргиналним списима, на језику који се одвајкада употребљавао у српској књизи али који сада показује тенденцију прелажења у народни језик; ту спадају писци: Ђорђе Бранковић са својим великим *Славено-српским хроникама,* Кипријан Рачанин, вредни преписивач и писац првог нашег буквара, Јеротеј Рачанин са првим путописом у српској књижевности и Гаврило Венцловић

који проповеда да треба писати народним језиком „за сељане и просте људе“. II. Ова мала ренесанса пресечена је, међутим, на самом почетку: стара књижевност није се могла одржати мршавим преписивачким радом, а сва српска настојања код бечког двора да добију своју националну штампарију, остала су без успеха; у невољи Срби се окрећу једноверној Русији, тражећи од ње духовну помоћ; руски учитељи и руске књиге, који су поставили основе новој српској писмености, увели су код нас језик тадашње руске црквене књижевности којим почеше да се служе први значајнији српски писци XVIII века: Захарија Орфелин, Павле Јулинац и Јован Рајић, и да се штампају прва дела наше нове књижевности; највеће остварење овог периода који бисмо могли назвати руским, Орфелиново *Житије Петра Великог* је монографија о руском цару и Русима, написана на скоро чистом руском језику, а најзначајније дело о српском војничком животу у XVIII веку, *Мемоаре Симеона Пишчевића,* написао је Србин, у Русији, на руском језику. III. Књига која је требало да просвећује народ, постала је доступна само високоученим, посвећеним у тајне туђег језика; као противрезултат јавља се отпор код писаца грађанског опредељења образованих у духу западне просвећености, који наступају са политичке подлоге коју су створиле антиклерикалне реформе Марије Терезије и просвећени апсолутизам Јосифа II, и критички се постављају према српском клеру, нарочито калуђерима, и према црквеној и народној традицији, тражећи одбацивање свега што кочи напредак, увођење народног језика у књижевност и духовну оријентацију према Западу — национално-културни програм, који је дошао до пуног израза у делу Доситеја Обрадовића и његових присталица: Јована Мушкатировића, Емануела Јанковића, Михаила Максимовића и др.. IV. Овај космополитско-просветитељски

полет српске књижевности заустављен после смрти Јосифа II (1790.), када долази на власт клерикално настројена реакција, али рад на културно-просветном и књижевном пољу није застао, већ је постао живљи и плоднији; Срби добијају прву гимназију (1791.), прве политичке листове (1791.—1794.) и долазе привремено у посед штампарије (1792.—1796.) што је све утицало да књижевни рад постане плоднији и разноврснији: преводе се разноврсна дела, песме, романи и приповетке, популарно-философски и научно-популарни списи, из западних књижевности и, што је најважније, долази до издавања раније написане Рајићеве *Историје,* дела широког и дуготрајног утицаја, које је ранијем космополитском просветитељству, дало национални правац и идејно га припремало за нову епоху српске политичке и културне историје, епоху национално-ослободилачких тежњи и култа народне прошлости, која почиње са првим српским устанком.

То су, у главним цртама одређене, етапе српског културног и књижевног развитка у XVIII веку. Кроз њих је створена културна основа за настанак нове српске књижевности чије прве, велике резултате имамо већ у томе веку. Тешко је, стога, из свега онога што се писало и штампало у том веку просвећивања и припремања, одвојити дела која су, по данашњим мерилима, књижевна од оних која не спадају у књижевност. Може се, с једне стране, поћи од Скерлићевог мишљења: „српска књижевност XVIII века више је писменост, у руском смислу речи, него књижевност према данашњем схватању“ или од једне још искључивије тврдње: „Из књижевности у ужем смислу, уствари мемоарске, објављена је (у времену до 1790.) само једна књига, Доситејев *Живот и прикључења*“ (Душан Ј. Поповић), али се, с друге стране, може рећи да велики број књига богословског или школско-педагошког

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ, бакрорез у Мезимцу, Будим 1818

карактера а да и не говоримо о делима за народно просвећивање у ширем смислу и књигама из области историје, носи известан печат карактеристичан, у првом реду, за књижевност: осетићемо у њима боју епохе у којој су створене, животне прилике народа из ког су потекле и коме су намењене и духовни немир човека, представника те епохе и тога народа, који их је написао.

Овај проблем има један шири, европски, аспект. XVIII век, ни у европским размерама, није створио велику поезију. О духу и величини тог славног столећа европске историје не говоре класични песнички родови у којима је имао читав низ представника, него популарно-филозофска литература која је преносила и ширила научну и филозофску мисао у широке масе друштва, револуционисала друштвено-економску основу и припремала је за преображај. Просветитељски и револуционарни карактер европског XVIII века даје главно обележје и српским духовним тежњама у том столећу. У почетку, када се морало поћи од стицања елементарне писмености и учења језика на ком је требало градити нову књижевност, рад на просвећивању има уско-школски карактер, да би тек у последњим деценијама столећа добио више и европски савременије видове и, на својој највишој тачки, у делу Доситеја Обрадовића, постао обрачун са свим друштвеним снагама које су стајале на пут напретку. Она дела у којима се огледа тај сукоб између револуционарне мисли столећа са старим преживелим традицијама имају, и у литерарном погледу, највећи значај, без обзира на облик којим су написана, док тзв. лепа књижевност, углавном преводна: романи, приповетке и драме као и највећи део књижевних покушаја у стиху, има, за књижевну историју XVIII века, секундаран и историјски значај, као припрема за почетке оргиналног књижев-

ног стварања. Дело Доситеја Обрадовића, нарочито *Живот и прикључења* и *Басне* са наравоученијима, у ком је књижевни начин казивања искоришћен за пропагирање напредне друштвене мисли тог времена, представљају и идејно и књижевно највећи домет српског XVIII века.

Српска књижевност у XVIII веку постоји, развија се и шири, углавном, путем штампане књиге, те и у том погледу ово доба представља прелаз и прекретницу у односу на стару српску књижевност чији је главни начин постојања рукописна књига. Ново доба са својим динамичним људским односима захтева убрзано савлађивање просторне удаљености међу појединцима и народима. Књига није више скровиште мудрости доступно само ретким посвећеним, него најуспешније средство за преношење и ширење људске мисли. Динамика почетака нове српске књижевности, њено богаћење новим књигама из године у годину, прве њене везе са књижевностима других народа, њено постепено савлађивање и усвајање појединих облика књижевног стварања као и њено продирање у идејну проблематику епохе, добија узбудљив и документован приказ у библиографији српске књиге XVIII века.

СТИХОВИ. Ако изузмемо три прештампавања руског буквара (у Римнику 1726., 1727., 1734.,) прва српска штампана књига у XVIII веку била је *Стематографија* Христифора Жефаровића која је резана у бакру у Бечу 1741. По својој садржини то дело је хералдички зборник грбова словенских земаља и земаља у којима су Словени живели, а у литерарном погледу то је књига стихова. Испод сваког грба дата су четири стиха која га објашњавају. Таквих стихова има 224 уз 56 грбова. Сем тога у књизи се налазе и две дуже песме: на почетку песма посвећена патријарху Арсенију IV и на

ЖИВОТЬ И ПРИКЛЮЧЕНІЯ

ДИМИТРІА ОБРАДОВИЧА,

НАРЕЧЕНОГА У КАЛУЂЕРСТВУ

ДОСІѲЕА:

НИМЬ ИСТИМЬ СПИСАТЬ И ИЗДАТЬ.

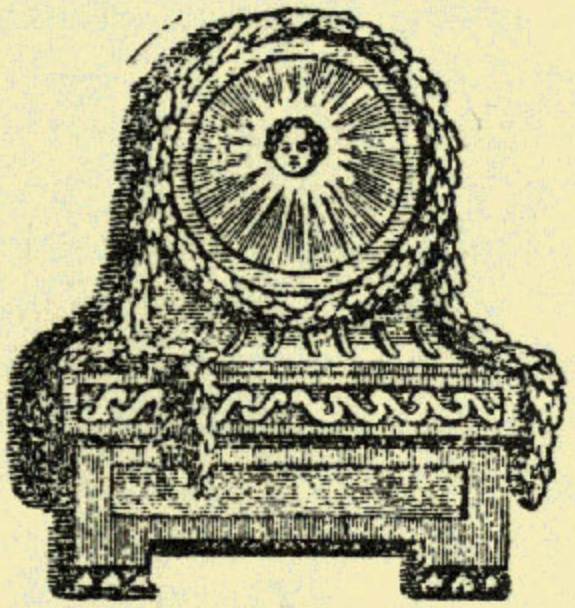

ПРВА ЧАСТЬ.

У ЛАИПСІКУ
У ТІПОГРАФІИ ВРАИТКОПФА,
1783.

Прво издање ЖИВОТА И ПРИКЉУЧЕНИЈА *Доситеја Обрадовића*, Лајпциг 1783

крају похвална песма Христифору Жефаровићу, бакроресцу. За другу стоји да ју је написао Павле Ненадовић, „школ иногда Карловачких Козачинских ученик". Ко је писац осталих стихова у књизи? Познато је да је хералдички део књиге израђен према истоименом делу Павла Ритера Витезовића, објављеном на латинском језику. Стихови који објашњавају грбове вероватно су такође превод са латинског. Као аутор тих превода и писац Посвете патријарху Арсенију сматран је раније сам Жефаровић, али, по мишљењу Петра Коленђића, Жефаровић је само резао грбове а писац стихова је Павле Ненадовић, синовац митрополита Павла Ненадовића. Павле Ненадовић је наставио песнички рад који су започели Емануел Козачински и други руски учитељи у Карловцима 1733.—1738. Козачински, књижевно образовани богослов, почео је у новој средини књижевни рад у духу тадашње руске црквене књижевности. Од њега је остала у рукопису *Трагикомедија* о Урошу V и неколико поздравних и пригодчих песама. Језик тих радова је рускословенски, а стих тзв. пољски тринаестерац (силабички стих од тринаест слогова са цезуром после седмог слога, парно римован, који је из Пољске још у XVI веку прешао у руску књижевност). Ученици школе Козачинског, Павле Ненадовић и Јован Рајић, прихватили су и језик и стих свога учитеља, а после њих и већина других српских писаца XVIII века.

Прва посебно штампана песма, Орфелинов *Плач Сербији* (Венеција, 1761.) написана је, међутим, на народном језику. У овој песми која се састоји од 26 строфа од по четири стиха који се парно римују, у пољском тринаестерцу, Орфелин јадикује над трагичном судбином српског народа, који лута по туђини, заборављен и преварен од својих пријатеља и заштитника, и напуштен од својих старешина. То је први политички

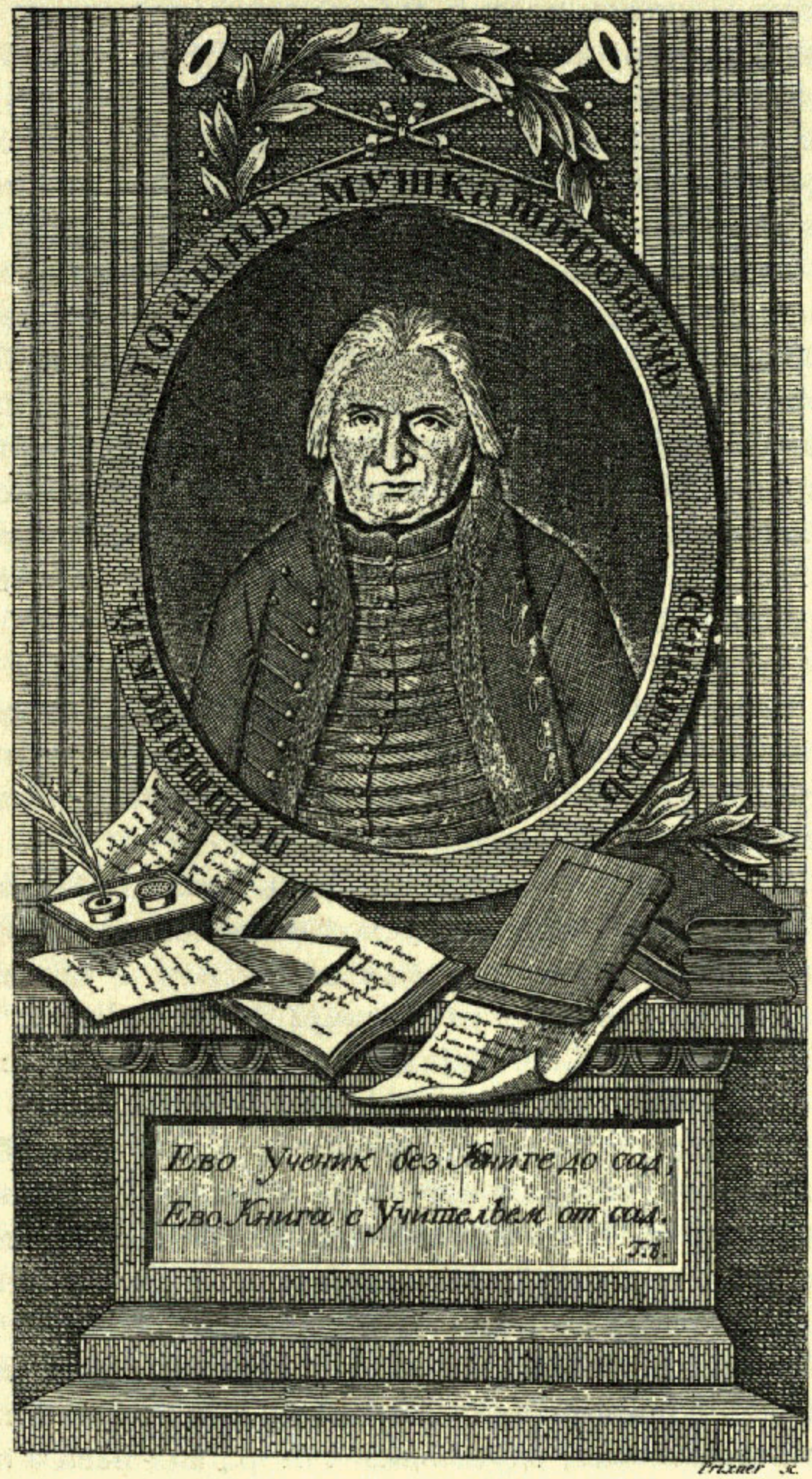

ЈОВАН МУШКАТИРОВИЋ, бакрорез из другог издања Причта, Будим 1807

протест у српској поезији и прво значајно поетско дело у новој српској књижевности. Песма је намењена широким масама народа, као израз сазнања о њиховој судбини. Стога је, вероватно, и написана на народном језику. Исте године Орфелин је, за учениje људе, издао и њену словенску верзију под насловом *Горестни плач славнија иногда Сербији*. Остале Орфелинове песме су: *Тренодија* (1762.) (тужаљка човека који се повукао у самоћу, о таштини света и својој беди и невољи), *Пјесн историческаја* (1762.) (песма о косовском боју и смрти кнеза Лазара), *Ода на воспоминаније втораго Христова пришествија* (1763.) (превод са руског), *Светованије наученаго младаго человека* (1764.) (превод са руског) и *Мелодија к пролећу* (1765.) (описна песма). Сем тога у Орфелиновом *Славено-сербском магазину* (1768.) налази се први покушај сонета и први епиграми у српској књижевности. Све ово чини Захарију Орфелина првим значајним песником у новој српској књижевности, као што је био први и у многим другим областима књижевног и културног стварања.

Историчар и богословски писац Јован Рајић написао је више песама на рускословенском и народном језику. Песма *„Кант о воспоминанији смерти“* штампана је у зборнику *Пјесни различнија на господскија праздники* у Бечу 1790. Рајић је за живота објавио *Бој змаја с орлови* (Беч, 1791.), алегоријско-историјски спев о рату Русије и Аустрије против Турске и о ослобођењу Београда, написан народним језиком и у тринаестерцу, који је Рајић поделио код цезуре и направио од њега два стиха (од 7 и 6 слогова). У спеву се мешају описи историјских догађаја и личности са класичним реминисценцијама и митолошком декорацијом псеудокласичне поезије, али местимично има искреног поетског и патриотског одушевљења (нпр., кад пева о ослобођењу Београда) као и лакоће и живости у изразу.

Ослобођење Београда и Србије од стране аустријске војске нашло је поетског одјека и код Доситеја Обрадовића, у *Пјесни о избављенију Сербије* (Беч, 1789.), у којој, у духу свог просветитељског космополитизма, слави „златни век", чији зраци, ето, обасјавају и поробљени српски народ. То је једина Доситејева песма посебно штампана у XVIII веку, али и друга његова дела имају стихова.

Писање стихова било је, у свим овим случајевима, споредан и мање важан део књижевног рада писаца о којима смо говорили: ни Орфелин ни Рајић ни Доситеј нису песници по свом књижевном опредељењу. У последњим деценијама XVIII века јавља се, међутим, неколико имена која се присније везују за стихотворство. Први од њих је Алексије Везилић. У књизи *Краткоје сочиненије о приватних и публичних делах* (Беч, 1785.) поред упутстава о састављању разних службених исправа и неколико прозних састава литерарног карактера, има и четири оде, а друго његово дело, *Краткоје написаније о спокојној жизни* (Беч, 1788.) прва је збирка стихова у новој српској књижевности. Књига има два дела (у ствари две посебне збирке, са посебном пагинацијом). Први део садржи двадесет две песме морално-поучног карактера, у којима се опевају типичне просветитељске теме, а други део који носи наслов *Прибавленије (содержит в себе описаније ревностних и знатних мужеј от рода сербскаго)* садржи китњасте похвале знатнијим Србима: војним, духовним и световним лицима (поред осталих помиње се и Доситеј, Јован Мушкатировић, Теодор Јанковић Миријевски и др.) Језик песама је рускословенски, стих одступа од традиционалног трнаестерца, али још не налази прави српски метар, основна инспирација је хришћанска али се по схватањима местимично приближује Доситеју и другим јозефинистима. По мишљењу Јована Суботића, Ве-

зилић је зачетник „српског ученог стихотворства“. Други значајни песник с краја столећа, Глигорије Трлајић, приближава се већ сасвим савременој западноевропској поезији сентиментализма и предромантизма. Његов сентиментално-идилични спев *Забављеније единаго летнаго утра или удивленије естественим красотам* (Беч, 1793.), у ствари препев једне идиле немачког песника Соломона Геснера, инспирисан је лепотама природе и ведрином рустикалног живота и прожет неком плачевном разнеженошћу и „чувствителношћу“ која карактерише европске писце сентиментализма у другој половини XVIII века. Трлајић је објавио и похвалну песму, *Славопеније* Јовану Рајићу поводом штампања његове *Историје* (песма је штампана у Бечу 1793.). Иако је био по образовању и књижевним и филозофским погледима човек свога времена, Трлајић је по језику конзервативан. Он је најдоследнији заступник „славјанског“ језика, сматрајући да је народни језик недовољан да нас уведе „в всја тајни мудрости Сократа и во всја љубомудрија Лајбница и Канта“. Своју одбрану тога језика, супростављајући је Доситејевом схватању о неопходности народног језика, Трлајић је развио са солидном књижевном и философском аргументацијом у опширном поговору поменутог спева *Забављеније*. Сасвим се друкчије идејно и књижевно определио Вићентије Ракић, трећи значајнији српски песник с краја столећа. Он пише скоро чистим народним језиком, прихватајући тиме основно начело Доситејеве реформе. Стих му је врло течни народни десетерац који га приближује поезији следећег романтичарског раздобља. У тематском погледу он, међутим, наставља хришћанску традицију у нашој књижевности. Написао је неколико спевова у драмском облику у којима је обрадио познате библијске и хришћанске легенде: *Пјесн историческаја о жизни св. и праведнаго Алексија че-*

ВИКЕНТИЈЕ РАКИЋ, бакрорез у његовом Слову о почитанији цркве, Будим 1807

ловјека божија (Будим, 1798.) *Пјесн о св. мученици Варвари* (Будим, 1798.) *Жртва Аврамова* (Будим, 1799.). Вићентије Ракић је популарно-хришћански народски песник али који морално-поучном тенденцијом својих дела, на свој начин, делује у складу са својом просветитељском епохом.

У последњој деценији XVIII века штампано је још неколико књижевних производа у стиху од којих треба поменути по две песме: Михаила Владисављевића: *Стихи у похвалу цару Леополду II* (Беч, 1791.) и *Стихи о недели чест суботи примшеј* (Беч, 1792.), Николе Стаматовића: *Пјесн похвалнаја* (Беч, 1793.) посвећена отварању карловачке гимназије и песма *Славено-сербскому роду и опшчеству* (Будим, 1798.) и Атанасија Стојковића: *Ода о будушчем заведенији наук философических в Карловце Сремстем* и *Стихи, каким образом љубав у браку сохранити можно* (обе у Будиму 1800.). Митрополит карловачки Стефан Стратимировић објавио је песму морално-поучног садржаја *Љубосава и Радован* (Будим. 1800.) написану „по начину простонародних српских пјеснеј". Треба поменути и ћирилично издање *Сатира* М. А. Рељковића, који је, преневши га на екавско наречје, приредио осечки учитељ Стефан Рајић (Беч, 1793.). Најзад крајем овог века јавио се и Лукијан Мушицки са *Одом Г. Стеф. от Аваќумовић* (Будим, 1798.), али његова песничка делатност, заснована на просветитељскокласицистичкој традицији и културним постигнућима нашег XVIII века, развила се тек у следећем столећу. Мушицки је прва песничка личност, први песник по свом животном опредељењу у историји српске поезије и као такав један од великих резултата српског културног и књижевног развитка у XVIII веку.

ПРОЗА. Највећи део књига штампаних у XVIII веку је у прози: црквене и богословске књиге, школски

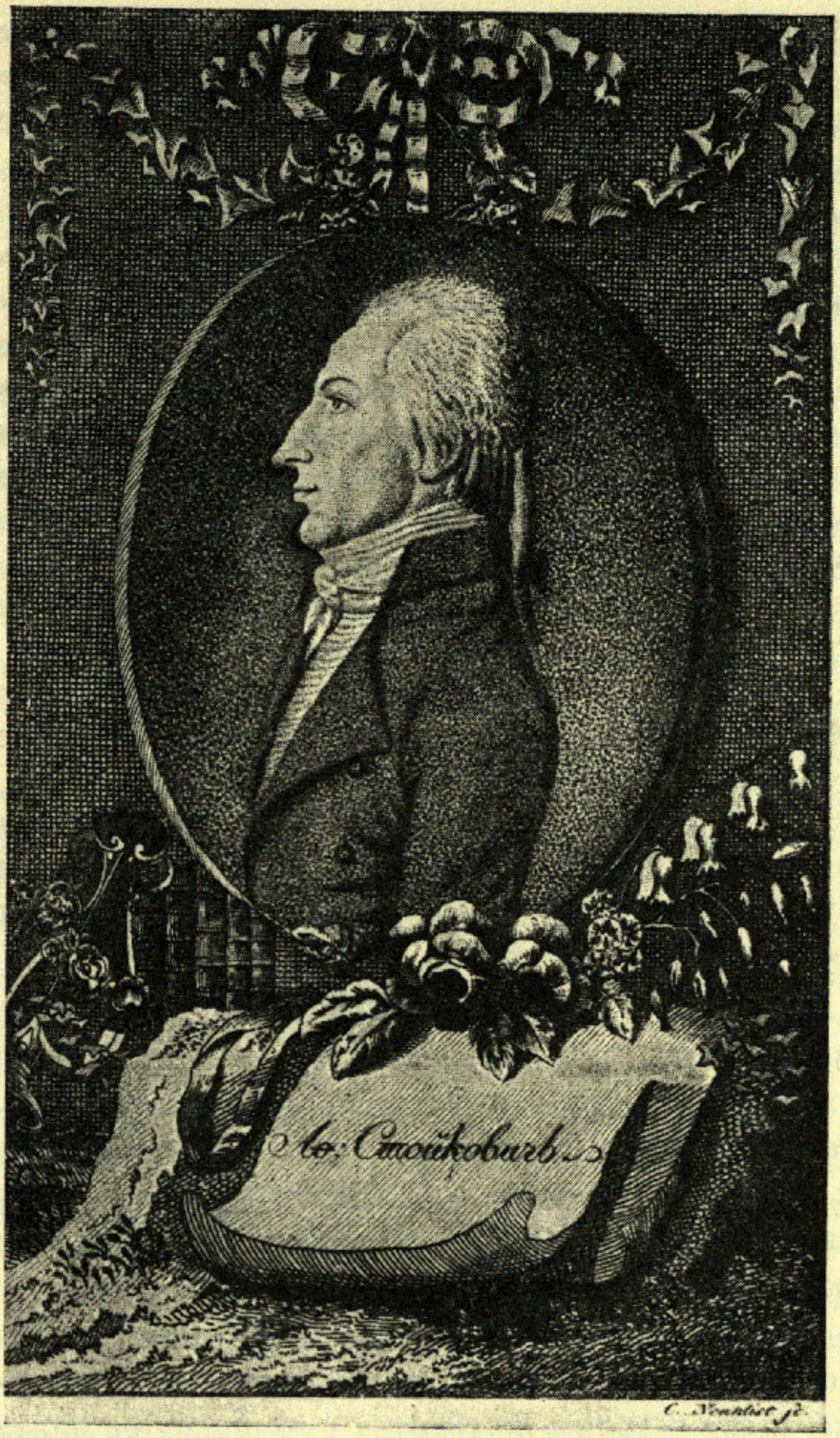

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ, бакрорез из Памјатника *Лазара Бојића*, Беч 1815

уџбеници, морално-поучни, педагошки, историјски списи итд., али у овом прегледу имамо у виду само приповедну прозу, преводну и оригиналну, као и списе меморарског и есејистичког карактера.

Почетак књижевног рада на прози није и није могао бити оргиналан. Почело се са превођењем и највећи део белетристичких дела у овом веку отпада на преводе. Често се приговарало преводилачкој оријентацији ове прве епохе нове српске књижевности. Истицано је да се преводило без икаквог реда и плана, да се писци нису управљали према народним потребама већ према тренутним наклоностима и случајним околностима. Наравно, случаја има у свим тражењима и лутањима, али и корисних открића и налажења правог пута. Српски писац тога доба знао је да народу треба пружити све јер ништа нема и да то треба што пре учинити јер је, осећали су, долазило време да српски народ изиђе из историјског мрака на велико светло историје. У тој великој оскудици и, истовремено, великој жудњи да се она што пре савлада и преброди, било је несналажења, лутања и залетања, али то су били само први, невешти кораци једне књижевности која се рађа.

Можда треба схватити као једно такво залетање и први покушај књижевног часописа код нас у тренутку кад је српска библиографија бројала свега неколико десетина штампаних књига, Орфелинов *Славено-сербски магазин* (Венеција, 1768.). Али овај покушај представља прво дело наше просвећености у ком се она, преко руске књиге, везује за европску књижевност тог века. То је уједно и прво дело које има значаја за историју српске белетристике и српске књижевне критике. Међу осталим прилозима у часопису се налази и *„Писмо Ахмета сина Салиманова к младому Али, сину Ибрахимову“*, преведено са руског, које представља об-

разац тзв. источњачке приповетке која је била врло омиљена у тадашњој европској књижевности и негована код многих њених великих представника. На крају књиге налазе се критички осврти на новоизашле српске књиге, први покушаји књижевне критике у српској књижевности.

У тражењу школских књига и књига за потребе цркве Срби се окрећу руској књижевности. Руска оријентација у превођењу књижевних дела из европске књижевности била је путоказ и за првог српског преводиоца Павла Јулинца, српског официра у руској служби. Њему дугујемо прве преводе из француске књижевности: морално-философску расправу *Пут к постојаној слави и истином величеству* (Беч, 1775.), одломак из дела Шарла Ролена *Sur le goût de la solide gloire et de la véritable grandeur*, и *Velizara* Беч, 1778.), превод романа француског писца XVIII века Мармонтела који говори о славном византијском војсковођи из Јустинијановог доба. Роман је прожет напредним идејама столећа, заступа принципе верске толеранције и оштро напада хришћански фанатизам (чувена XV глава) што је условило прогоне и забрану од стране цркве, с једне стране, и огромну и, с обзиром на уметничку вредност романа, незаслужену популарност код филозофа и напредне јавности с друге стране. Роман се појавио 1767. и убрзо је преведен на скоро све европске језике (на руски га је преводила и царица Катарина II). Јулинчев српски превод појавио се, дакле, 10 година после појаве оригинала, али без инкриминисане XV главе. Појава овог романа чини датум у српској књижевности: то је први роман на српском језику.

То су били мршави резултати наше преводне књиге из белетристике пре појаве Доситеја Обрадовића и на тако слабим књижевним темељима засновано је ње-

гово дело. Први његов објављени спис, славно *Писмо Харалампију* (Лајпциг, 1783.), манифест је његовог просветитељског и књижевног програма. Исте године појавио се и први део његове аутобиографије под насловом *Живот и прикљученија Димитрија Обрадовића, нареченог у калуђерству Даситеја: њим списан и издат.* Доситеј ту прича о свом животу од рођења до бегства из Хопова, али своје причање стилизује према просветитељско-рационалистичким идејама које проповеда, тако да мањи део књиге отпада на описивање његових доживљаја а највећи део на образлагање тих идеја које је дато кроз дијалоге и говоре оживљене књижевно уверљиво приказаним ликовима из свакидашњег живота. Стога ово прво Доситејево дело и није обична аутобиографија него књижевни рад слободнијег облика и већих претензија, који се приближава роману са тезом. Следеће његово дело *Совјети здраваго разума* (Лајпциг, 1784.) зборник је етичко-философских расправа теоријског карактера: о љубави, злоби и врлини, којима су додата и два аутобиографска списа о првим успесима и тешкоћама његовог просветитељског рада. *Басне* (Лајпциг, 1788.), збирка од 160 басана преведених из Езопа и других баснописаца старог и новог доба, уводе овај књижевни род у нашу уметничку књижевност а опширна наравоученија често се приближују тадашњем европском есеју. Уз *Басне* је штампао и други део своје аутобиографије у виду путничких писама, облик путописне прозе прихваћен касније од Љубомира Ненадовића и наших модерних путописаца. *Собраније разних наравоучителних вешчеј* (Беч, 1793.), последње његово дело штампано у XVIII веку, зборник је књижевних састава разне садржине и облика: чланака есејистичког облика, стихова, алегоричних приповедака, источњачких прича, анегдота, једне драме (Ле-

сингов „Дамон“) и двају савремених приповедака преведених из Мармонтелове збирке *Contes moraux*. Сви ти састави су преводи или прераде текстова енглеских, немачких и француских аутора. Дело је састављено по угледу на енглеске часописе, ревије и магазине какве су издавали Адисон, Стил и Џонсон, а подсећа и на Орфелинов *Славено-сербскиј магазин*.

Пример Доситеја Обрадовића, као и општи културни напредак, плодотворно су деловали на писце млађег књижевног нараштаја који су се у књижевности појавили у последњој четврти XVIII века. Међу писце који су радили у тој новој клими под утицајем Доситеја и јозефинизма, спада и Јован Мушкатировић. Најважније његово књижевно дело је збирка народних пословица и других изрека под насловом *Приче илити по простому пословице, темже сентенције илити речења* (Беч, 1787.). Ово је прва збирка народних пословица код Срба. Велики број пословица из ње преузео је Вук Караџић у своју књигу народних пословица. У духу Доситејевог антимонашког просветитељства написана је и књижица Михаила Максимовића *Мали буквар за велику децу* (Беч, 1792.), у којој је Доситејева критика добила сатиричну заоштреност и прешла у јетко подсмевање слабостима калуђера и других друштвених слојева. По облику то је нека врста сатиричне буквице састављене од чланчића сатирично-епиграматског карактера распоређених по азбучном реду. Ово је прва књига сатиричног хумора у српској књижевности а Михаило Максимовић је као грађански сатиричар претходник Јована Стерије Поповића. Преводилачки рад добија такође нови полет који се не огледа толико у бројности преведених дела колико у квалитетнијем и савременијем избору. Песник Григорије Трлајић, Доситејев пријатељ и поштовалац, преводи „повестну“ но-

велу из римске историје *Идеја или мужеска и женска добродетељ* (Беч, 1793.) од немачког писца Лудвига Хајнриха Николаја, кога је Трлајић лично познавао. Дело је преведено из немачког рукописа и појавило се исте године кад и оригинал. У преводну белетристику треба убројати и књигу Аврама Мразовића *Поучителни магазин за децу* (први и други део изишао је у Бечу 1787. и 1793., а трећи и четврти део у Будиму 1800.). Писац књиге је француска учитељица Марија л Пренс д Бомон, а Мразовићев превод је са немачког језика. То је дело поучно-педагошког значаја које се састоји из низа разговора између учитељице „Добронамерне" и њених ученица „Благородне", „Оштроумне" и „Напрасите", у којима се излажу знања из историје, религије, морала, географије, физике, медицине и других области; али дело има и књижевни значај: у њему се налази више приповедака морално-поучног и забавног карактера испричаних у току разговора. Највећи преводилачки успех у српској књижевности XVIII века је *Робинсон Крусе* (Будим, 1799.) који је са једног немачког издања превео Никола Лазаревић. Славно дело Данијела Дефоа које се на енглеском појавило 1719. а после тога доживело бројне преводе, компилације и прераде на скоро свим европским језицима, дошло је тако, после девет деценија, и до српског читаоца. То је први превод једног дела, највише књижевне вредности у српској књижевности.

Посебно треба истаћи једну књигу која се појавила последње године овога века, *Кандор или откровеније египатских таин* (Будим, 1800.) Доситејевог млађег савременика и пријатеља Атанасија Стојковића, чија главна књижевна делатност пада у прве две деценије XIX века. По формалним одликама дело је блиско филозофском роману, књижевној врсти која је много негована у XVIII веку: младог Египћанина Кандора, жељ-

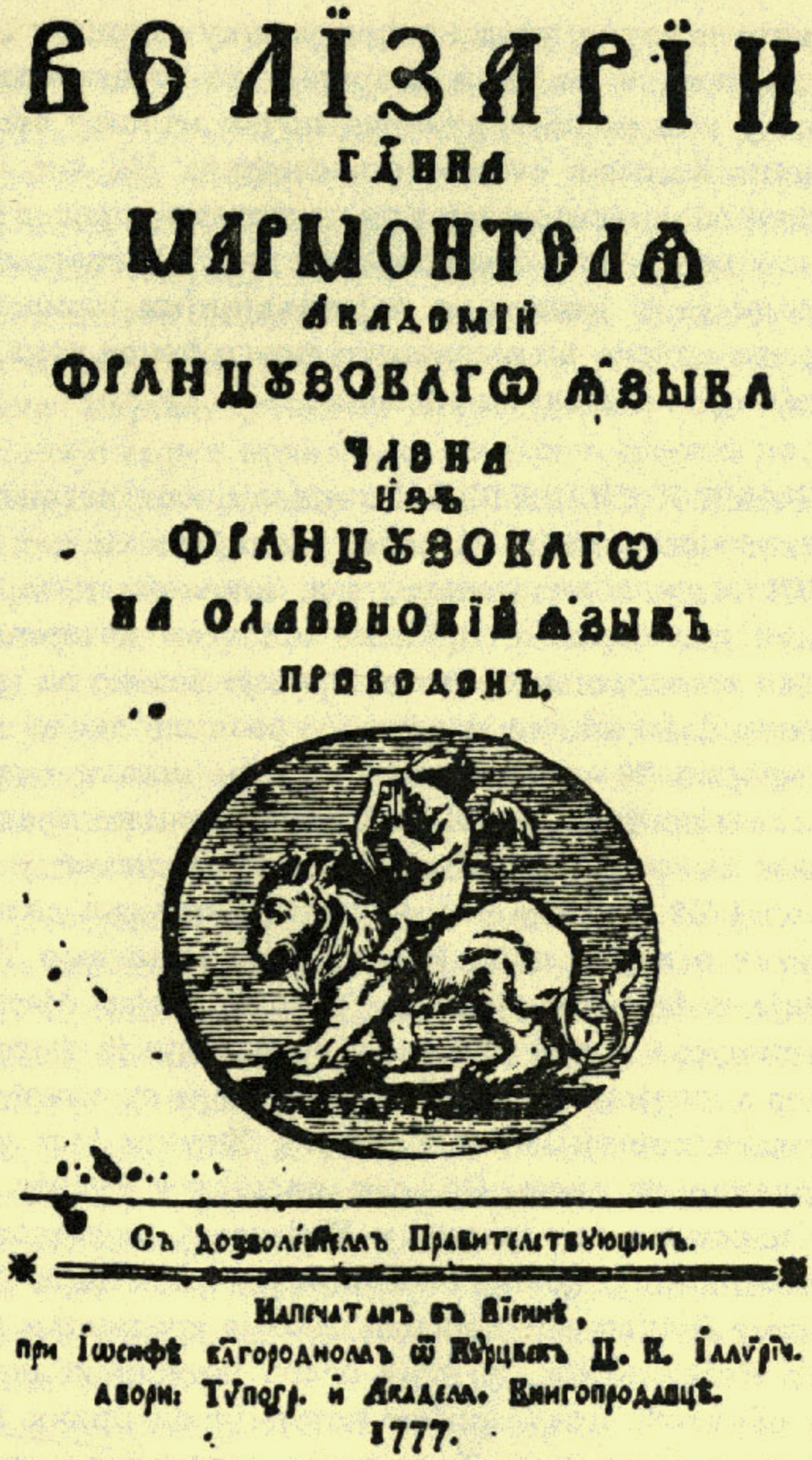

ВЕЛЇЗАРЇИ
Г҃ДИНА
МАРМОНТЕЛѦ
АКАДЕМІЙ
ФРАНЦУЗОВАГѠ ѦЗЫКА
ЧЛЕНА
ИЗЪ
ФРАНЦУЗОВАГѠ
НА СЛАВЕНОВІЙ ѦЗЫКЪ
ПРЕВЕДЕНЪ.

Съ Дозволенїемъ Правителствующихъ.

Напечатанъ въ Вїеннѣ,
при Іѡсифѣ Бл҃городнолѧ ѿ Курцбекъ Ц. К. Іллѵрїч.
Аборн: Тѵпогр. и Академ. Книгопродавцѣ.
1777.

Насловна страна *Мармонтеловог* ВЕЛИЗАРИЈА, дела које је доживело два издања и било најчитанији превод у Срба 18. века

ног знања и науке, уводи анђел у лику старца у „храм премудрости“, а по свом садржају то је философски трактат у ком се на популаран начин излажу основни принципи Кантове етичке философије. Не зна се да ли је овај спис оригиналан или представља превод неког немачког популарно-философског дела? У сваком случају ради се о једном од најзначајнијих књижевних остварења српске књижевности просвећеног века, које до сада није по заслузи оцењено.

ДРАМЕ И ДИЈАЛОЗИ. Уз школу, као саставни део школског програма и наставе, развијало се код Срба у XVIII веку и позориште, тзв. школско позориште које има два огранка: црквено школско позориште и световно школско позориште. Прво је везано за српске конфесионалне школе, а друго се развило после школске реформе 70—тих година, кад су школе одвојене од цркве и постале државне. Пре позоришне представе одржане су у школи Емануела Козачинског у Карловцима 1736. Те године изведено је драмско дело Козачинског о смрти цара Уроша, које је назвао *Трагикомедија содержашчаја в себје тринадесјат дјествији.* То је школска драма нарочите врсте чије је формално порекло у драмским моралитетима који су извођени у језуитским колегијама у Западној Европи још у XVI веку одакле су, преко Пољске, прешли у Русију и постали нарочито популарни у Кијевској духовној академији из које је дошао Козачински. Смрт цара Уроша и пропаст Душановог царства само је средишњи мотив у делу Козачинског. У низу слабо повезаних епизода драма обухвата целу српску историју од првих Немањића до митрополита Викентија Јовановића са просветитељском тенденцијом која треба да покаже потребу просвећивања народа и похвали митрополита због његовог рада на отварању школа. Поред историј-

ских личности у драми се појављују митолошке и алегоријске личности и персонификације разних порока и врлина, а у два међучина или интермедија дата је дијалогизована библијска прича о митару и фарисеју, која нема везе са садржином драме али оживљава и освежава оскудну радњу. Ова прва драма у српској књижевности остала је у рукопису. Појавила се тек 62 године после свога настанка у издању и преради Јована Рајића, ученика Козачинског, под насловом *Трагедија сиреч печалњаја повјест о смерти последњаго Царја Србскаго Уроша Пјатаго, и о паденији сербскаго царства* (Будим, 1798.). Рајић је исправио историјске погрешке свога претходника, избацио интермедије, груписао сцене у 9 чинова (код Козачинског их је било 13) и дописао извесне делове, означивши на маргинама шта је његово а шта Козачинског. Рајић је, тако, увео у српску историјску драму мотив о смрти последњег српског цара, који је, после Косова и Милоша Обилића, најчешће коришћен и код каснијих српских трагичара.

Позориште Козачинског нестало је заједно са његовом школом, али има неколико података који говоре да су и касније, при црквеним школама, извођене драме религиозног садржаја: око 1740. ускршња драма и вертеп (обичајна црквена драма која се изводи на Божић), између 1749. и 1768. вертеп и 1753. *Схоластическа комедија* у Сремским Карловцима. Ниједно од ових приказања није штампано. Више података има о школском световном позоришту. Зна се о позоришним представама извођеним на свечаностима на крају школске године у Темишвару и Вршцу 1793., у Пешти 1794., у Сегедину између 1799. и 1800., у Вел. Бечкереку између 1799. и 1802. На овим представама извођене су драме религиозног и световног садржаја са морално-поучном тенденцијом. Редитељи су били школски учитељи а глумци ученици.

Није свакако без везе са овим појачаним интересовањем за позориште појава првог драмског преводиоца код Срба Емануела Јанковића. Он је почео рад на комедији преводом *Трговаца* (Лајпциг, 1787.) италијанског комедиографа Карла Голдонија. У предговору који представља „први чланак о позоришту написан на српском језику“ (Миховил Томандл), Јанковић објашњава морални и књижевни значај комедије као књижевног рода и залаже се за њено увођење код Срба. Он увиђа реалистички карактер комедије и каже свом читаоцу да ће у њој наћи „оно што се сваки дан мед' људима налази, па нек се огледи, можебити да ће у овој или оној персони сам себе познати“. Јанковић је превео још две драме: *Зао отац и неваљао син или Родитељи учите вашу децу познавати* (Беч, 1789., извођена на школском испиту у Вршцу 1793.) од безначајног немачког писца Франца Ксавера Штарка и комедију *Благородни син* (Лајпциг, 1789.) од немачког писца Јохана Јакоба Енгела. Ова последња представља први случај посрбљавања у српској драми: личности су добиле српска имена а радња се догађа у Банату у граничарској породици. Јанковићеве драме написане су народним језиком. Јанковићев рад на превођењу комедије наставио је Доситеј са преводом Лесингове комедије *„Дамон“* који је унео у *Собраније* (1793). У краћем предговору објаснио је морални значај комедије.

Овом треба додати дела написана у дијалогу. Од њих су нека улазила у репертоар школског позоришта. Таква су тзв. *Разглаголствија* међу ученицима од којих је два написао пештански учитељ Косма Јосић (штампани у Бечу 1794. и Будиму 1796.) а једно сегедински учитељ Јаков Пејаковић (штампано у Будиму 1798.). Тема тих *Разглаголствија* је разговор ђака о разним школским питањима: о школском раду, о користи науке и знања, о провођењу годишњег одмора итд.

У дијалошкој форми написан је, видели смо, и *Поучительни Магазин* Аврама Мразовића. Спевови Вићентија Ракића о Алексију, божјем човеку, о св. Варвари и *Жртва Аврамова*, о којима је било речи у одељку „Стихови", такође су написани у драмском облику, те су често извођени у XIX веку.

Јован Деретић

ЛИТЕРАТУРА

I

Општа дела (до 1953.)

ГРЧИЋ, Јован: *ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ*. II издање. Нови Сад, 1906.

ЛЕСКОВАЦ, Младен: *СРПСКО ГРАЂАНСКО ПЕСНИШТВО XVIII ВЕКА*. Нови Сад, 1946.

АНТОЛОГИЈА СТАРИЈЕ СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ. Нови Сад, 1953.

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА*. Ср. Карловци, 1905.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ У ХОПОВУ. Нови Сад, 1907.

ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН. Живот и рад му. Београд, 1923.

ОСТОЈИЋ, Тихомир — Владимир ЋОРОВИЋ: *СРПСКА ГРАЂАНСКА ЛИРИКА VIII ВЕКА*. Београд, 1926.

СКЕРЛИЋ. Јован: *ЈОВАН МУШКАТИРОВИЋ*. Београд, 1909.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ. Ново исправљено издање у редакцији Владимира Ћоровића. Београд, 1923.

ИСТОРИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ. Београд, 1953. 1—110.

ТОМАНДЛ, Миховил: *СРПСКО ПОЗОРИШТЕ У ВОЈВОДИНИ*. I. Нови Сад, 1953.

II

Посебна дела (од 1953.)

БЕРИЋ, Душан: *ЈЕДНО ПИСМО ВИЋЕНТИЈА РАКИЋА*. Прилози за КЛИФ, 1960, XXVI, 83—85.

ИЗВЕШТАЈ ВУКОВОМ И ДОСИТЕЈЕВОМ МУЗЕЈУ О РАДУ НА ПРОУЧАВАЊУ ДАЛМАТИНСКОГ АРХИВСКОГ МАТЕРИЈАЛА У ВЕЗИ СА ДОСИТЕЈЕМ ОБРАДОВИЋЕМ. Ковчежић, 1961, IV, 164—170.

БИХАЉИ—МЕРИН, Ото: *ДАНИЈЕЛ ДЕФО И ЊЕГОВ „РОБИНСОН“* (предговор) Данијел Дефо, Живот и пустоловине Робинсона Крусоа. Београд, 1955, 7.

ГАВЕЛА, Ђура: *ДОСАДАШЊА ИЗДАЊА „ЕТИКЕ“*. Доситеј Обрадовић: *Сабрана дела*, II, Београд, 1961. 659.

ДЕРЕТИЋ, Јован: *ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ ПРЕМА „ИСТОРИЈИ“ ЈОВАНА РАЈИЋА*. Ковчежић, 1960, III, 18—36.

ЈЕДАН НЕЗАПАЖЕН ЧЛАНАК ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ. Прилози за КЈИФ, 1960. XXVI, 291—292.

ДОСИТЕЈ И РУСО. Ковчежић, 1961, IV, 15—39.

БЈЕЛОВ РЕЧНИК И ЈЕДНА СЛОВЕНАЧКО-СРПСКА КЊИЖЕВНА ВЕЗА. Прилози за КЈИФ, Београд, 1962, XXVI, 66—69.

О ИЗДАВАЊУ И ПРЕТПЛАТНИЦИМА РАЈИЋЕВЕ ИСТОРИЈЕ. Библиотекар, 1962, XIV, 53—61.

О ПРВОМ ИЗДАЊУ „СОБРАНИЈА" ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Библиотекар, 1962, XIV, 343—346.

ПРОСЛАВА СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Прилози за КЈИФ, 1962, XXVIII, 280—283.

ЂУРКОВИЋ—ЈАКШИЋ, Љубомир: *О ДОСИТЕЈЕВОЈ БИБЛИОТЕЦИ*. Ковчежић, 1961, IV, 195—198.

ЂОРЂЕВИЋ, Нада: *БИБЛИОГРАФИЈА ПРЕВОДА И ЧЛАНАКА О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ НА ЧЕШКОМ И СЛОВАЧКОМ ЈЕЗИКУ*. Ковчежић, 1961, IV, 237—238.

ЂУРИЋ, Војислав: *ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ*. Прилози за КЈИФ. 1961, XXVII, 20—40.

ЈАВОРЕК, Вера: *ДОСИТЕЈЕВО ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА ДЕЛА ЕНГЛЕСКИХ МОРАЛИСТА XVII И XVIII ВЕКА*. Ковчежић, 1961, IV, 5—14.

ЈОВАНОВИЋ, Миливој: *ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ У ВРШАЧКОЈ ЛОКАЛНОЈ ЖУРНАЛИСТИЦИ ИЗ 1876. ГОДИНЕ*. Зборник за друштвене науке Матице српске, 1961, 30, 161—163.

ЈОСИФОВИЋ, Стеван: *ОРФЕЛИНОВО ЗРЦАЛО НАУКЕ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 49—61.

ОРФЕЛИНОВО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКАГО. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, II, 18—25.

ОКО ДОСИТЕЈЕВА ИМЕНА. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, 1957, I, 181—182.

И ОПЕТ О ДОСИТЕЈЕВУ ИМЕНУ. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, 1960, III, 196—197.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ: *КАТАЛОГ ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ*. Нови Сад, 1961.

КАРАНОВИЋ, Вукосава: *ДОСИТЕЈЕВИ „СОВЈЕТИ" НА РУМУНСКОМ ЈЕЗИКУ*. Ковчежић, 1959, II, 82—89.

КИРИЛОВИЋ, Димитрије: *ДОСИТЕЈЕВ „СЛАВЊЕЈШИ ФИЛОЗОФ ЕБЕРХАРД“*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 167—168.

ЈЕДАН ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ШКОЛСКОГ ПОЗОРИШТА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 168—169.

ДОСИТЕЈЕВ ПРИЈАТЕЉ ВАСИЛИЈЕ НЕДЕЉКОВИЋ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, II, 188—189.

КО ЈЕ ПИСАЦ СЛОВА БЛАГОДАРСТВЕНОГ ОД 1799. ГОДИНЕ. Библиотекар, 1954, VI, 230—231.

НОВИ ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈОВАНА РАЈИЋА. Прилози за КЈИФ, 1956, XXII, 183—207.

КИЋОВИЋ, Мираш: *ЈЕДАН УНИКАТ НЕПОЗНАТЕ ЋИРИЛСКЕ ШТАМПАРИЈЕ У КОТОРУ*. Библиотекар, 1955, VII, 1—5.

ЈЕДАН НЕПОЗНАТИ СПИС ПАВЛА ЈУЛИНЦА, Библиотекар,X, 1958, 266—272.

ПИТАЊЕ АУТОРСТВА „ИЗАБРАНИХ БАСАНА“ ОД 1800. Ковчежић, 1958, I, 125—127.

ДА ЛИ ЈЕ ДОСИТЕЈЕВО ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ ОБЈАВЉЕНО ПОСЕБНО. Ковчежић, 1958, II, 17—21.

КОВИЈАНИЋ, Ристо: *О ГАВРИЛУ СТЕФАНОВИЋУ—ВЕНЦЛОВИЋУ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 164—165.

О ПАВЛУ ЈУЛИНЦУ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 38—40, 1954, II, 26—37.

ПОДАЦИ О ЈОВАНУ АВАКУМОВИЋУ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1955.) 1956, III, 161—164.

КОСТИЋ, Мита: *ИДЕОЛОШКИ СТАВ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА ПРЕМА ЈЕЗУИТИМА, ИЛУМИНАТИМА И МАСОНИМА*. Зборник Матице српске серија друштвених наука, 1954, 8, 5—15.

МИХАЈЛО МАКСИМОВИЋ, САТИРИЧАР НАШЕГ ДРУШТВА XVIII ВЕКА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 62—71.

О РАЈИЋЕВОМ ОДНОСУ ПРЕМА ДОСИТЕЈУ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 165—167.

ДОСИТЕЈЕВ ПРОФЕСОР „СЛАВЊЕЈШИ ФИЛОЗОФ ЕБЕРХАРД“. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1955.) 1956, III, 171—172.

КУЛТ ПЕТРА ВЕЛИКОГ МЕЂУ РУСИМА, СРБИМА И ХРВАТИМА У XVIII ВЕКУ. Историски часопис САН, 1959, VIII, 83—106.

ВОЛТЕР КОД СРБА. Глас САН, CCXL, 1960, 49—68.

КРСТИЋ, Угљеша: *ГДЕ СУ КУЋЕ У РУМИ У КОЈИМА СУ ЖИВЕЛИ АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ И ТЕОДОР ФИЛИПОВИЋ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, II, 193—197.

ЛЕСКОВАЦ, Младен: *ЈЕДНА МАЂАРСКА И ЈЕДНА ЛАТИНСКА ПЕСМА МАЂАРСКЕ ГРАЂАНСКЕ ЛИРИКЕ XVIII ВЕКА О БЕОГРАДУ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, II, 190—192.

ОКО ЈЕДНЕ ОРФЕЛИНОВЕ ПЕСМЕ. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1956, I, 174—192.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ (Избор и предговор Младен Лесковац), Београд, 1962.

МАРИНКОВИЋ, Боривоје: *ПРИЛОЗИ БИБЛИОГРАФСКОМ ИЗУЧАВАЊУ ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА*. Зборник за друштвене науке Матице српске, 1958, XXI, 121—125.

ОКО ДОСИТЕЈЕВЕ ПРЕПИСКЕ. Ковчежић, 1958, I, 136—142.

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ДОСИТЕЈЕВОГ „ПЕРВОГ ПИСМЕНОГ СОЧИНЕНИЈА". Ковчежић, 1959, II, 70—75.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ РАДОВА О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ. Ковчежић, 1959, II, 145—158.

ТРИ ПРИЛОГА ПРОУЧАВАЊУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Ковчежић, 1960, III, 100—108.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Радови о Доситеју Обрадовићу. Доситеј Обрадовић: Сабрана дела, III, Београд, 1961, 617—728.

ДОСИТЕЈ У ГОВОРУ И ТВОРУ. Београд, 1961.

ДОСИТЕЈЕВА ПОСВЕТА ДАНИЛУ МАРКОВИЋУ. Ковчежић, 1961, IV. 204.

НОВИ ПОДАЦИ О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ. Ковчежић, 1961, IV, 171—183.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ РАДОВА О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ. II. Ковчежић, 1961, IV, 208—236.

УЗ НЕКОЛИКО ДОСИТЕЈЕВИХ СТИХОВА. Ковчежић, 1961, IV, 202—204.

О ПЕСМАМА ЈОВАНА АВАКУМОВИЋА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1959, VI—VII, 265—268.

ПОРЕКЛО ЈЕДНЕ ВУКОВЕ ИЗЈАВЕ О ДОСИТЕЈУ. Прилози за КЈИФ, 1961, XXVII, 249—252.

ЈОВАН АВАКУМОВИЋ У СВЕТЛОСТИ НОВИХ ПОДАТАКА. Књижевност, 1963, XXXVI, 156—170.

МАРИЋ Светислав: *ГРАЂА ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ О АТАНАСИЈУ СТОЈКОВИЋУ*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, (1953.) 1954, I, 173—179.

МАТИЋ, Светозар: *ПРОКЛЕТА ИНЂИЈА*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, II, 192—193.

ВУК И МУШКАТИРОВИЋ. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1961, VIII, 219—222.

МИХАИЛОВИЋ, Георгије: *КАД ЈЕ ИЗИШЛО ДОСИТЕЈЕВО ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ*. Ковчежић, 1959, II, 22—23.

БИБЛИОГРАФИЈА ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА ЗА ЊЕГОВА ЖИВОТА. Прилози за КЈИФ, 1961, XXVII, 143—148.

МИШИЋ, Смиља: *ОРФЕЛИНОВ ПОЗДРАВ МОЈСЕЈУ ПУТНИКУ*. Нови Сад. 1959.

МЛАДЕНОВИЋ, Александар: *ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ОРФЕЛИНОВОГ ЈЕЗИКА*. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, 1960, III, 153—174.

ГРАФИЈСКА И ЈЕЗИЧКА ИСПИТИВАЊА РУКОПИСА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Ковчежић, 1961, IV, 135—163.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *ПИСМА*. Приредио Боривоје Маринковић. Нови Сад, 1961.

ОТОВИЋ, Владимир: *ТРАГАЊЕ ЗА ПРВИМ ТРЕНУТЦИМА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА* (Његош и Орфелин) Летопис Матице српске, 1963, 387, 197—217.

ПАВИЋ, Милорад: *ДВА ПРИЛОГА О ДОСИТЕЈЕВОМ „СОБРАНИЈУ“*. Ковчежић, 1958, I, 130—136.

ПАВЛОВИЋ, Драгољуб: *О ДОСАДАШЊЕМ ПРОУЧАВАЊУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА*. Прилози за КЈИФ, 1961, XXVII, 5—19.

ПАНТИЋ, Мирослав: *ШТАМПАР СТАРИХ СРПСКИХ КЊИГА ДИМИТРИЈЕ ТЕОДОСИЈЕ*. Прилози за КЈИФ, 1960, XXVI, 206—235.

ПЕТРОВИЋ, Теодора: *МИТРОПОЛИТ СТРАТИМИРОВИЋ И ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ*. Ковчежић, 1959, II, 5—16.

О ПРЕВОДУ ДОСИТЕЈЕВИХ „БАСАНА“ НА РУМУНСКИ ЈЕЗИК. Ковчежић, 1959, II, 75—82.

ПРОЂА ДОСИТЕЈЕВИХ ДЕЛА. Ковчежић, 1961, IV, 120—134.

ПОЛЕНАКОВИЋ Хараламије: *„ЈЕДНО РЕТКО ИЗДАЊЕ И ЈЕДНА ПЕСМА“*. Прилози за КЈИФ, 1956, XXII, 87.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИК КАЈ МАКЕДОНЦИТЕ. Јужнословенски филолог, 1957—1958. XXII, 273—288.

ПОПОВИЋ, Душан Ј. — Милица БОГДАНОВИЋ: *ДЕВЕТ ПИСАМА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА,* Зборних Матице српске за књижевност и језик, 1958, IV—V, 233—247.

САВКОВИЋ, Јован, *ПОСЛЕ УПОРЕЂЕЊА СОАВИНЕ И ДОСИТЕЈЕВЕ ЕТИКЕ.* Ковчежић, 1959, II, 24—31.

СИРОНИЋ, Миливој: *ЕЗОПСКА БАСНА У „БАСНАМА" ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.* Ковчежић, 1961, IV, 40—107.

ЧУРЧИЋ, Лазар: *О РАДУ АЛЕКСИЈА ВЕЗИЛИЋА НА ПЕСНИЧКОМ ЗБОРНИКУ „КРАТКОЈЕ НАСТАВЛЕНИЈЕ О СПОКОЈНОЈ ЖИЗНИ".* Прилози за КЈИФ, 1962, XXVII, 61—65

ШАУЛИЋ, Аница: *ЈОВАН МУШКАТИРОВИЋ — ПРВИ СКУПЉАЧ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА.* Јужнословенски филолог, 1955—1956, XXI, 237—255.

ШАУЛИЋ, Јелена: *ДОСАДАШЊА ИЗДАЊА „МЕЗИМЦА".* Доситеј Обрадовић: Сабрана дела II, Београд, 1961, 638—639.

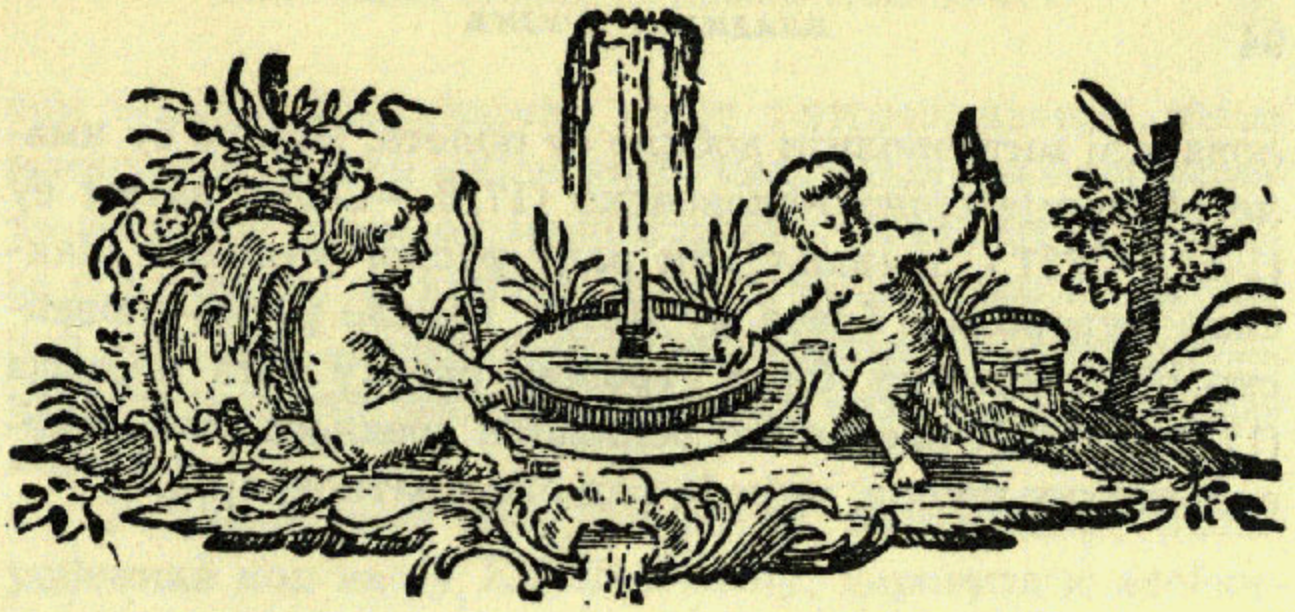

ПЕДАГОШКА И ШКОЛСКА КЊИГА СРБА XVIII ВЕКА

Док се сав живот Срба у XVIII веку јужно од Саве и Дунава налазио у стагнацији под турском влашћу, дотле се културни развој Срба под Аустријом кретао под двојаким утицајем: најпре руско-словенским и потом немачким, западноевропским. Та духовна струјања особито су рељефно испољена у школском васпитању и образовању, и посебно у литерарно-стручној области.

Прва фаза школског живота под Аустријом у XVIII веку сва је у знаку одбране православља. Тада је пресудно вршен руски утицај, који интензивно траје све до средине XVIII века, а наставља се у измењеним условима и после тога времена. За време митрополита Мојсија Петровића и његовог наследника Вићентија Јовановића (1718.—1739.), српске школе у београдско-кар-

ловачкој митрополији добиле су полета. Најпре су имале обележје српско-словенско (1718.—1726.), затим су (1726.—1731.), захваљујући раду руског учитеља Максима Суворова и брата му Петра, понеле руско-словенско обележје, да би у трећем одсеку тога периода (1731.—1737.). наступило оснивање средњих, латинско-словенских школа, чији је рад био краткотрајан.

I

У тесном оквиру реализованог образовања и васпитања за време србуљског периода, на самом почетку XVIII века монах Кипријан Рачанин написао је *Буквар словенских писмен-Граматика или учени писмени книжнаго*, 1717. године. (Буквар се налази у једном великом рукопису у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду). Узор за писање тога Буквара Кипријан Рачанин је бесумње нашао у руским делима те врсте. Књига није штампана, већ се ширила у рукопису, али је од великог значаја за српски културни живот после себе под Арсенијем III Чарнојевићем.

Букварима је највише богаћена наша уџбеничка литература XVIII века. Већ од Буквара Кипријана Рачанина, преко Буквара руског писца Теофана Прокоповича прештампаног у Римнику (1726., 1727., 1734.), до *Первое ученије* Захарија Орфелина објављеног у Венесији 1767., и у Бечу 1792. године, то чини богатију страну списатељске активности, која је видела света у штампаријама оних места, за нас врло значајних културних центара.

Слично тенденцији педагога филантрописта у Немачкој са Базедовом и Кампеом, као предводницима нове струје која је много полагала на то да учење тече лако и пријатно. Орфелин је већ у преопширном наслову почетне књиге за основце изразио тежњу у

том правцу. Подсећајући да је употребљавани „мањи московски и већи кијевски буквар“ причињавао велике тешкоће и био од мале користи, Захарија Орфелин се подухватио да напише нови буквар којим би најпре био замењен „врлетни буквар“ Теофана Прокоповича, како га је прота Матеја Ненадовић назвао у својим Меморарима.

У хвалисавом тону, Орфелин, најплоднији писац уџбеника код нас у XVIII столећу, даровита и необична личност чије су заслуге врло видне, за своје *Первое ученије* каже: „Кажди учитељ детеи, хотје и сам собоју и не совершено искусен бил, может отроке к совершеному доброму чтенију за весма краткое времја без великога труда наставити“. За Орфелинов Буквар значајно је што поред црквене лансира грађанску азбуку.

Орфелинов Буквар из 1767. године, штампан у Венецији, изражава напредне тенденције, и појавио се у време када терезијанске реформе у духу просвећеног апсолутизма и централизације власти још нису потпуно завладале. Тај *Буквар* је доцније замењен *Буквaром* који је штампан у Бечу код дворског штампара Курцбека 1780. године. За разлику од Орфелиновог *Буквара,* овај из 1780. године, врло мало садржи градива из рачунице, и то „числа“ црквенословенска, на немачком језику, бројева до 1000 и таблицу множења, опет на немачком језику.

Карактеристично је обележје ове школске књиге, а то је обележје и осталих уџбеника терезијанске епохе, што уводи текст на немачком језику. Управо тај *Буквар* на крају има и *Началное ученије немецкому чтенију.* Претходни текст овог уџбеника за основце почетнике дат је упоредно на црквено-словенском и немачком језику, почев од азбуке, па надаље преко слогова.

ПЕРВОЕ УЧЕНІЕ ОТРОКОМЪ

внемже Буквы, и слоги.

Таже

Краткое Толкованіе законнагѡ Десятословія, Млтвы Іднѧ, Сумвола Вѣры, и девяти Блаженствъ. Напечатасѧ же повелѣніемъ, и блгословеніемъ, и всѧкимъ иждивеніемъ Пречтнѣйшагѡ, и Преѡсщеннѣйшагѡ Гдна Мѡѵсеѧ Петровича Православнагѡ Архіепкопа и Митрѡполита Белиграда, и иныхъ странъ; Въ Епкопіи Рымническои.

Лѣто Гдне: ҂аѱкѕ.

Илїа ѿ Чернаводы: Тѵпографъ.

А

БУКВАР *Теофана Прокоповича*, штампан 1726 за Србе и Румуне, а 1727 и 1734 само за Србе

Након значајних реформних мера царице Марије Терезије, особито са Ratio educationis из 1776. године, српске школске књиге штампају се претежно у Бечу код Курцбека, где је спровођена цензура. Њој је био подвргнут и *Буквар ради сербскаго јуношества* штампан 1786. године, с том главном разликом што садржи највише морално-поучна штива, док је претходни обиловао молитвама, религиозним текстовима. Нарочито пада у очи што је текст *Буквара* од 1786. године дат само на црквено-словенском језику, без икаквог садржаја за учење немачког језика. Свакако, отпор који се појавио на општу тенденцију са увлачењем немачког језика у школске српске књиге, утицао је да се бар у *Буквару* изостави немачки језик, што је нагло и тако упадљиво учињено 1774. и 1780. године.

У серији буквара после 1780. године који је штампан у Бечу, следећа књига те врсте од 1793. године представља само једно од издања из 1786. године.

За основно школско образовање, поред буквара важну улогу играју и други уџбеници. Међу њима видно место најпре заузима *Словенска граматика* Мелетија Смотрицког из 1755. године, штампана у Римнику. То је прва граматика прилагођена за српске школе новијег времена. Њен је извор потпуно руски; то је у ствари превод с руског језика. Необично опширна и компликована у своме оригиналу, она је таква остала и у српској римничкој верзији.

Са проширивањем потреба грађанског живота, проширивано је и образовање школске омладине. Није било довољно савладати само елементарне вештине читања и писања, или упознати се са прошлошћу свога народа, још више је требало за реални живот знати рачунске операције. Томе је служио уџбеник Василија Дамјановића: *Новаја сербскаја Аритметика или простое наставленије к хесапу,* објављено у Венецији 1767. го-

дине. То дело писац је саставио у Сомбору 1765. године, откада потиче и „Предисловије до читатеља“, где се прецизно истиче корист од знања рачуна за трговце, занатлије, и уопште одрасле људе. Исто тако подвучена је корист књиге за омладину, како би се увела у математичка знања.

II

Одсудан прелом у свем културном животу, а посебно у области васпитања и образовања код Срба у XVIII веку, као и код других народа под аустријском влашћу, представља прокламовање начела од стране Марије Терезије: да је школа ствар државе а не цркве. Уто је у Аустрији укинут и језуитски ред.

Макар да се раздобље од Народно-црквеног сабора у Карловцима 1769. године до Декларатиорије 1779. године обележава као „пристална западноевропска раскрсница српског друштвеног живота“, несумњиво то је најзначајније време у целокупном животу Срба од сеобе 1690. године до најновијег доба. Предузете терезијанске културне и политичке реформе односиле су се у првом реду на Србе у Војној граници, који су се налазили под непосредном влашћу Беча. Али са *Ratio educationis* од 1777. године у Угарској и придруженим јој покрајинама где се налазио српски живаљ, спроведена је униформна настава и државни надзор.

Реформа основних школа у Аустрији, коју је спроводио у Аустрији опат Игнац Фелбигер, и потребне школске књиге, једноставно су пресађене у Темишварски Банат, за који је Илирска дворска депутација израдила 1776. године Школски устав.

Буквар, читанка и катихизис главни су уџбеници основних, званих тривијалних школа, док је Уставом предвиђено да се штампа Методика намењена свим

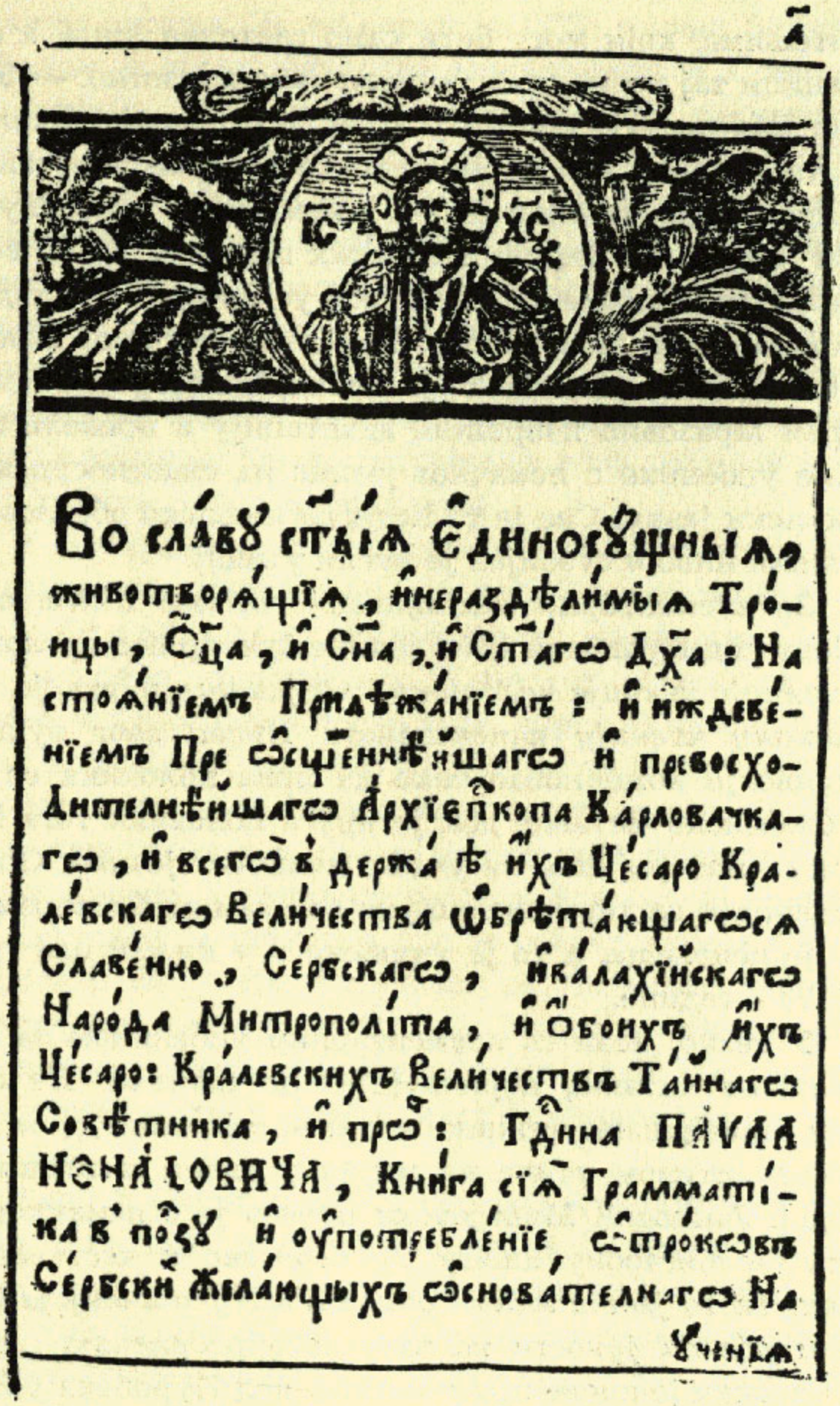

Во сла́вꙋ ст҃ы́ѧ Єдиносꙋ́щныѧ,
животворѧ́щїѧ, и҆нераздѣли́мыѧ Тро́-
ицы, О҆ц҃а, и҆ Сн҃а, и҆ Ст҃а́гѡ Дх҃а: На
стоѧ́нїемъ Прилѣжа́нїемъ: и҆ и҆ждеве́-
нїемъ Пре ѡ҆сщ҃еннѣ́йшагѡ и҆ превосхо-
дителнѣ́йшагѡ А́рхїеп҃копа Ка́рловачка-
гѡ, и҆ всегѡ̀ в҆ держа́ѣ и҆́хъ Це́саро Кра-
ле́вскагѡ Вели́чества ѡ҆брѣта́ющагѡсѧ
Славе́нно, Се́рбскагѡ, и҆ва́лахїйскагѡ
Наро́да Митрополі́та, и҆ ѻ҆́боихъ и҆́хъ
Це́саро: Кра́левскихъ Вели́чествъ Та́йнагѡ
Совѣ́тника, и҆ прѡ҃: Гд҃ина ПАѴЛА
НЕНА́ДОВИЧА, Кни́га сїѧ̀ Грамматі́-
ка в҆ по́ѕꙋ и҆ оу҆потребле́нїе ѡ҆трокѡвъ
Се́рбски Жела́ющыхъ ѡ҆снова́телнагѡ На
Ꙋченїѧ

Насловна страна славенске ГРАМАТИКЕ *Мелетија Смотрицког*, штампане за Србе 1755. године у Римнику

учитељима, који могу бити само световна лица, а свештеници тај позив могу вршити само изузетно. — Убудуће Беч постаје центар у коме се штампају школске књиге. Ту, под надзором Илирске дворске депутације, најпре Теодор Јанковић — Миријевски, најзаслуженији радник на реформи српских школа у XVIII веку, прерађује Фелбигеров Школски устав од 1774. године и прилагођава га за Школски устав Тамишког Баната, да би затим он, Стеван Вујановски, Захарија Орфелин, Аврам Мразовић извршили адаптацију и превели потребне уџбенике с немачког језика на славеносрпски и румунски језик. Све је то подигло школско образовање на виши ниво и сузбијен је руски утицај.

За елементарно савлађивање читања штампан је у Бечу код Курцбека 1774. године буквар под насловом: *Началноје ученије человјеком хотјашчим учитисја славенскому чтенију напечатаноје.* Писац овог буквара градиво је компоновао тако да прва половина служи за словенско читање, док је друга половина тога буквара са материјалом за учење немачког језика. Општа тенденција за германизацијом већ самим букваром јасно је испољена, а то је учињено и у књизи ове врсте од 1780. године.

У тесној вези са елементарним уџбеником за савлађивање читања, појављује се и читанка. Не само ради савлађивања технике читања, већ више да се изабраним штивом утиче на моралну свест васпитаника, Теодор Јанковић Миријевски превео је с немачког језика Фелбигерову књигу *Руководство к честности и правости то јест в малих училишчах учашчеијсја Славеносербскои јуности на чтеније определенаја књига.* Та читанка је после првог издања код Курцбека у Бечу 1777. године доживела још четири издања.

Упоредо са савлађивањем вештине читања наметнула се потреба за савлађивањем технике писања, и

то лепог писања. За ту сврху је 1776. године Захарија Орфелин у својој бакарној типографији у Сремским Карловцима штампао дело: *Новјејшија славенскија прописи ради ползи и употребљенија славеносербаскаго јуношества.* Након две године, 1778., он је опет штампао књигу за учење лепог писања: *Славенскија и валахијска калиграфија или наставленије к правилному писанију во употребленије учашијасја в малих школах славеносербскија и валахијскија јуности,* што је у ствари извод из његове велике Калиграфије, високо оцењеног и новчано богато награђеног дела, које му је донело велики углед и признања.

У оно време вештина лепог писања особито је била на цени у администрацији, и иначе. Зато су таква упутства састављена врло брижљиво и у детаљима.

За време припремања Школског устава од 1776. године, и непосредно после тога, поред буквара, читанке и „прописева“, посебно место заузео је уџбеник: *Руководство во аритметики за употребленије илирическија неунитскија в малих училишчах јуности.* Ту је књигу превео с немачког језика Атанасије Деметровић-Секереш ,и штампао као и остале књиге из тога периода у Бечу, код Курцбека, са упоредним текстом. Истина, пре ове аритметике, у Млецима објављена је Аритметика Василија Дамјановића, али тај уџбеник није нашао места у школи, иако је написан за наставне потребе.

Како у епохи руско-словенског утицаја, још више после тога, када је западноевропска оријентација прожела културно-просветни и остали развој српског друштва под Монархијом, православном религиозном васпитању придавана је највећа важност. Првом књигом у том погледу сматран је катихизис. Та материја савлађивана је у основним школама почев од 1776. године из *Малог катихизиса,* који је написао Јован Рајић. Прво

издање штампано је на словенском, румунском и немачком језику, тако што се, на једној страни, налази словенски и румунски текст са умањеним словима, а, на другој, целој десној страни стављен је немачки текст са упадљивим словима. Румунски превод *Малог катихизиса* дао је арадски епископ, док је немачки превод дао Атанасије Секереш. То Рајићево дело преведно је и штампано на грчки језик 1791. и 1801. године.

Поред Теодора Јанковића-Миријевског, врло заслужног писца уџбеника, на измаку XVIII века у Бечу

I

НОВѢЙШІЯ
СЛАВЕНСКІЯ
ПРОПИСЫ
ради пользы и употребленія Славено-
Сербскаго Юношества
написалъ и вырѣзалъ
ЗАХАРІА ОРФЕЛІНЪ,
Цесаро-Кралевскихъ Вѣнскихъ Академей Художествъ Членъ
въ Карловцѣ Сремскомъ. 1776.
по 17. Крайцаръ.

ПРОПИСИ *Захарија Орфелина*, намењени ђацима српских и румунских школа

се појављује дело другог директора српских основних школа Аврама Мразовића: *Руководство к славенсти граматице во употребленије славено-сербских народних училишч* 1794. године. Пре него што је објављена, ова књига је у пракси четрнаест година коришћена — „со удивителнују удобностију и похвалним успехом... к поспешенију добраго воспитанија".

После врло гломазне и неподесне *Словенскаје граматике* Мелетија Смотритског из 1755. године, Мразовићев уџбеник словенске граматике својом прегледношћу, јасношћу и сажетошћу представља велики добитак за основношколску наставу. — Мразовић, ревносни старешина и плодни писац уџбеника, као и његов колега Миријевски, групи својих дела придодао је 1797. године *Руководство к славенскому правочтенију и правописанију*. Ова књига је доживела још два издања: друго, будимско, 1800. године, и треће нешто проширеније, 1806. године.

III

Истина, у много мањем обиму, осим на основношколској уџбеничкој литератури као најразвијенијег вида у XVIII веку, ради се и на уџбеницима за средњи ступањ образовања. То образовање Срба у пречанским крајевима има своје почетке у словено-латинској школи Максима Суворова и латинској школи Емануила Козачинског. Доцније, особито за време митрополита Павла Ненадовића, латинска школа, чији рад траје до 1768. године развија наставу тако, да се указала прека потреба за уџбеницима, у првом реду за латински језик.

Као и у другим областима, и у овој области Захарија Орфелин заузима врло угледно место. Он је написао два уџбеника за латински језик: *Латински буквар,*

штампан у Венецији 1776. године, на 47 страница, и *Первије начатки латинског јазика*, десетоструко већа књига по обиму од Буквара, исто тако објављено у Венецији, 1767. године.

У српским средњим школама под Карловачком митрополијом, учење латинског језика представљало је један од важних задатака, и то ради поузданог и успешног администрирања са државним властима.

Исте године када и своје *Первое ученије* — 1767. — Орфелин је објавио *Первие начатки латинскаго јазика*. Дело представља прилагођавање у преводу врло опширних уџбеничких текстова руског порекла за елементарно савлађивање латинског језика. Међутим, што се дубље улазило у ново време, важност латинског језика опада, док немачки језик све више добија како у државном апарату, тј. коресподенцији, још више у школском образовању.

Стеван Вујановски, један од знаменитих школских надзорника српских основних школа, и пре него што је постао познати функционер, саставио је обимну школску књигу *Немецкаја граматика*, 1772. године. Овај уџбеник је Вујановски написао као студент права Бечког универзитета и посветио га је епископу Вићентију Јовановићу-Видаку. Већ од првих страница то је учинио на немачком језику и затим на црквенословенском. Затим у функцији школског надзорника осијечког округа, Вујановски је написао и дело: *Руководство ко правоглаголанију и правописанију*. Ова специјална школска књига малог обима објављена је у Бечу 1793. године „при г. Г. Стефан Новаковић, в славено-сербскои и восточних јазиков привилег. типографии“.

IV

Религијско-етичка настава, односно васпитање у православном духу, како до времена просвећености, тако и после тога, у терезијанско-јозефинистичкој епохи, заузима средишњи део школског васпитања и образовања. Црквене историје, часослови и псалтири, као и катихизиси, главне су књиге за ту сврху.

Преведено дело с руског језика Платона Левшина: *Свјашченаја историја,* 1792. године, а штампана у Бечу 1793, јесте једно у низу дела које је спремио Јован Рајић да се објави. У исто време кад и *Свјашченаја историја* од Платона Левшина, године 1793., Стеван Вујановски објављује свој превод: *Кратkаја свјашченаја историја церкве ветхаго завета.* — Док је прва историја „ради малолетне дечице“ писана у дијалошком облику, дотле је Вујановски обрадио своју књигу за узраснију младеж у континуираном излагању.

После буквара, најпотребнија књига за савлађивање вештине читања, и као лектира, сматран је часослов, тј. књига молитава директно стављена у службу очувања православља. Часослов је служио ученицима као свакодневна лектира. Од часослова врло су употребљавана два будимска, из 1774. и 1790. године, оба штампана у Пештанској универзитетској штампарији, док је један часослов издат 1793. године у Бечу; потоњи је знатно већег обима.

V

У педагошко-дидактичкој књижевности XVIII века посебно место заузимају дела посвећена продужном обрзаовању одраслих. То се поклапа са општом тежњом и уверењем да се на људски разум може увек и неограничено утицати.

Много више него осталим страним језицима, и за одрасле полагало се највише на немачки језик, језик владајуће нације. Таква је књига спремљена за одрасле самоуке под насловом: *Начало ученија хотјашчим учитисја књиг писмени немецкими с малим потребними наставленијами, штампано у Бечу 1774. године.* Главном делу текста придодата је таблица множења. А ради што живљег ширења немачког језика штампан је за општу употребу у Бечу 1793. године и посебан *Речник мали,* у коме се не иде азбучним редом, већ по предметима, односно појмовима, најпре религиозно-моралне врсте. Колика се важност придавала знању немачког језика показује и *Немецки и сербски Словар на потребу сербскаго народа в Крал. державах,* чији је састављач Теодор Аврамовић. Два узастопна издања тога Словара у Бечу: прво 1790. и друго 1791. године речито говоре о популарности, тј. потреби таквог речника. — Учење немачког језика од стране узрасних људи добило је широке размере. Једним делом то показује и књига: *Сербски немецки разговори,* штампани у Бечу 1793. године, које је саставио Павле Стојадиновић. Као и у другим књигама из онога времена, и у овој књизи налази се известан морално-поучни део.

Учење и других страних језика показало се потребним за живот и одраслих и српске омладине. То сведочи *Граматика италијанскаја* Вићентија Љуштине за 1794. године. — Истина, у мањој мери, али српски народ у Монархији током XVIII века био је упућен и на администрацију угарских власти, тј. познавање мађарског језика. То показује уџбеник: *Венгерскаја грамматика г. Георгија Салера,* из 1795. године, коју је превео Георгије Петровић, студент права Бечког универзитета. У првом реду књига је намењена српској „јуности“, али нема школско обележје; тај предмет није био ни заступљен у нашим школама.

VI

За нови наставнички рад српских учитеља у Аустрији од великог је значаја педагошко дело Фелбигера *Методика* што преводи и прерађује опет директор српских школа за Тамишки Банат Теодор Јанковић-Миријевски, под насловом: *Ручнаја књига потребнаја магистром Илирически неунитских малих школ.* Тај приручник у две свеске штампан је у Бечу 1776. године. У првој свесци изложени су погледи о учитељима и њиховим својствима; у другој предмет расправљања јесте наставно градиво методика предмета, а у додатку говори се о средствима за одржавање школског реда. Ова Методика штампана је упоредним текстом на словенском и немачком језику. Иако неоригинално дело, *Ручнаја књига* Миријевског својом прерадом уноси промене и она је извршила крупну улогу у подизању педагошке културе наставника српских основних школа које су се налазиле на линији реформисања.

Посебно место међу књигама о педагошким проблемима има дело Саве Текелије: *Једнога Арађанина начертаније основанија за обученије сербске деце у Араду уредити имејушта, Будим, 1798.* Образовани мецена српске просвете и културе указао је овим делом на могућности решења једног од просветних питања. Иако није био педагог, Сава Текелија је овом својом књигом написао прву српску расправу новијег времена о просветним и педагошким проблемима и тиме ударио темеље нашој педагошкој литератури.

VII

И морално-педагошка дела за одрасле имају удела у литератури XVIII века. Епоха просвећености негује етичку мисао и посматра морал под идеалистичким

углом вечности и непроменљивости. Један од писаца моралиста, који као и Доситеј Обрадовић одржава најживљи додир са педагошким проблемима јесте Алексије Везилић. Његова дела: *Краткое сочиненије о приватних и публичних дел* и *Краткое написаније о спокојнои жизни*, то јасно доказују. Из области елементарних појмова Везилић у књизи *Краткое сочиненије о приватних и публичних дел* прелази и на сложеније области. Штампајући је у Бечу код Курцбека 1785. године, писац у њој шири знања правног карактера, односно даје упутства за грађански живот у односу према државној власти, ради сналажења у разним ситуацијама.

Поред уважења и високе оцене знања, у доба просветитељства услед неразвијености природњачко-егзактних наука и одговарајуће производње, такви научни резултати нису били стављени у већу службу образовања и васпитања. Највећи број књига намењене школама или за забаву имао је општи филозофско-етички тон проткан историјским садржајима. Једна од ређих књига која је објављена у Лајпцигу крајем XVIII века јесте *Физическое сочиненије* од Емануела Јанковића, 1787. године. Ту своју расправу писац посвећује своме патрону Симеону Гавриловичу Зоричу, руском генерал -мајору српског порекла. Иако књига нема уџбеничко обележје, њена је сврха просветитељска у оном смислу да се поред младежи и одрасли људи жељни знања упознају са научним достигнућима о физичкој стварности.

Не само ради увођења одраслих а неуких у главна знања о држави и праву него и ради економског просвећивања, у осамнаестом веку издавана су корисна дела и за економско просвећивање. Једна од таквих књига јесте *Наставленије за сејателе дувана* од непознатог писца, што је објављено у Бечу 1790. године.

Особеност дела састоји се у томе да разјашњава појмове за ту пољопривредну делатност од које људи могу очекивати благостање и себи створити срећан живот. У ту врсту литерарних творевина спада и Орфелиново замашно дело *Искусни подрумар* из 1783. штампано у Бечу код Курцбека. Ту књигу Захарија Орфелин пише пошав од доброг познавања потреба виногорја на Фрушкој гори, нарочито околине Сремских Карловаца, где је живео и припремао своја дела.

Време просвећености нарочито цени практичност; принцип корисности јако је истакнут, те отуда у педагошкој литератури појављују се дела која непосредно служе школском образовању. Ређа су дела претежно теоријске природе. Једно од таквих јесте скромна књижица осечког учитеља Стефана Раића, која је штампана у Бечу 1794. године под насловом: *Расужденије о недостатцех воспитанија.* Срж расправљања у овој књижици чини морално васпитање. У најопштијим цртама писац Стефан Раић, један од ученика Стевана Вујановског, указује посебно на важност просвећене и моралне личности васпитача.

Малим, али не адекватним исечком, и ренесансни хуманизам нашао је места у нашој педагошко-етичкој литератури XVIII века преводом дела Еразма Ротердамског: *Благонаравије или књижица ко украшенију храмов јуношеских зело полезнаја.* То је штампано у Бечу 1786. Књижицу је превео „с елинског к словенски диалект“ Димитрије Николајевић Дарвар. Све у духу јеванђелског хришћанства, то дело Еразма Ротердамског чисто дидактичко-етичке природе сасвим је различито по тону од његовог славног дела Похвала лудости, у коме је оштро исмејао сколастицизам и католичанство.

VIII

У XVIII веку штампани су и први школски извештаји српских школа. Познати извештаји темишварских, пештанских, вршачких и сегединских српских школа као и данашњи школски извештаји пружају прилику да се оцене настојања и квалитети школа, вредност наставног особља, место и значај тих школа за опште просветне напоре као и што служе као одличан историјски извор за упознавање са људима онога времена. Ваља истаћи да су школски извештаји нашли брзо своје место и у српским школама и међу ђацима тих раних српских школа као што су их нашли и међу наставницима тих школа. Иако извештаји нису били намењени текућој школској пракси, ни данас они то нису, они имају своје место у животу и развоју сваке школе. Важност школских извештаја умели су добро да уоче и људи који су радили у српским школама и нису погрешили што су се прихватили тог посла.

*

У културној историји европских народа, и посебно у историји образовања нашег народа, време просвећености представља врло богат период у коме су стварана дела неопходна за подизање младих генерација, под датим друштвено-економским условима. По разноврсности, плодности и ентузијазму, писцима из овог раздобља нема равних. То време је испуњено необично живом активношћу, чији се корен добрим делом налази у оптимистичком погледу на живот.

Др Владимир Грујић

ЛИТЕРАТУРА

ГРУЈИЋ, Радослав М.: *СРПСКЕ ШКОЛЕ* (од 1718—1739), Београд, 1908.

ПРВА СРПСКА ГИМНАЗИЈА У НОВОМ САДУ, Летопис Матице српске, 1927, 313.

ДЕСПОТОВИЋ, Петар: *ИСТОРИСКА ПЕДАГОГИКА*, Београд, 1926.

КИРИЛОВИЋ, Димитрије: *СРПСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ВОЈВОДИНИ У XVIII ВЕКУ*, Ср. Карловци, 1929.

ФЕЛБИГЕРОВ КАТИХИЗИС. Летопис Матице српске, 1927, 313, 464—468.

ПОГЛЕДИ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ НА ВАСПИТАЊЕ. Гласник историског друштва, 1929, II, 443—444.

ТЕОДОР ЈАНКОВИЋ-МИРИЈЕВСКИ. Глас Матице српске, 1939, 139—141.

ТАЧАН НАСЛОВ ЈАНКОВИЧЕВОГ „ФИЗИЧЕСКОГ СОЧИНЕНИЈА“. Летопис Матице српске, 1949, 363, 249.

ЈЕДАН ДОСАД НЕПОЗНАТ ШТАМПАНИ ТЕКСТ НА СРПСКОМ НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ ИЗ XVIII ВЕКА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, I, 169—170.

ВРШАЧКЕ ШКОЛЕ КРАЈЕМ XVIII ВЕКА. Рад Војвођанских музеја, Нови Сад, 1954, III, 95—105.

БУКВАР ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА КОД СРБА. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1956, III, 13—23.

КИЋОВИЋ, Мираш: *ДВЕ НЕПОЗНАТЕ СРПСКЕ КЊИГЕ*. Библиотекар, 1954, IV, 89—90.

ПОВОДОМ ЧЛАНКА ДР-А Г. МИХАИЛОВИЋА. Библиотекар, 1958, X, 17—18.

АНОНИМНОСТ ОРФЕЛИНОВОГ БУКВАРА. Прилози за КЈИФ, 1954, XX, 81—82.

КОСТИЋ, Мита: *ГЕНЕЗА НЕМАЧКЕ КУЛТУРНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ КОД СРБА*. Загреб, 1922.

ГРОф КОЛЕР. Београд, 1932.

КОСТИЋ, Страхиња: *АВРАМ МРАЗОВИЋ*. Споменица Учитељске школе у Сомбору, 1778—1953, Сомбор, 1953, 28—32.

КРСТИЋ, Угљеша: *ПЕТАР МИЛОРАДОВИЋ — ПРВИ НОВОСАЂАНИН ЛЕКАР*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1961, VIII, 25—34.

МИРОСАВЉЕВИЋ, Вељко: *СРПСКЕ ВЕРОУЧЕВНЕ КЊИГЕ У АУСТРОУГАРСКОЈ У ВРЕМЕНУ ОД 1690—1902. ГОД.*

(Историјско-библиографски приказ) Богословски гласник, 1903, IV, 176—192, 300—309, 377—385; 1904, V, 27—33, 227—229, 368—374.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *СТАРИ СРПСКО СЛОВЕНСКИ БУКВАР, С НЕКОЛИКИМ БЕЛЕШКАМА ЗА ИСТОРИЈУ БУКВАРА У ОПШТЕ.* Гласник Српског ученог друштва, 1872, XXXIV, 53—85.

БУКВАР ЗА СРБЕ ОД 1727 И 1734. ПРИЛОЗИ ЗА РАСПРАВУ ПИТАЊА: ГДЕ СУ СЕ ПОЧЕЛЕ ШТАМПАТИ КЊИГЕ НОВИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ. Гласник српског ученог друштва, 1878, XLVI, 230—242.

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.* Ср. Карловци, 1905, 40—44.

ПЕТРОВИЋ, Коста: *ИСТОРИЈА КАРЛОВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ.* Нови Сад, 1951.

ПОПОВИЋ, Стева: *БУКВАРСКА МЕТОДИКА КОД СРБА.* Гласник српског ученог друштва, 1873, XXXVIII, 1—16, 54, 75, 77.

РАДОЈЧИЋ, Никола: *АУТОБИОГРАФИЈА ПЕТРА РУЊАНИНА.* Ср. Карловци, 1914.

СРПСКЕ ШКОЛЕ У XVIII ВЕКУ. Летопис Матице српске, 1927, 311, 237—238.

РАЈИЋ, Јован: *ИСТОРИЈА КАТИХИЗМА ПРАВОСЛАВНИХ СРБАЉА У ЦАРСКИМ ДРЖАВАМА,* Панчево, б. г.

РУВАРАЦ, Димитрије: *ПРВИ ПЕЧАТАНИ БУКВАР ЗА СРБЕ И ВЛАХЕ.* Јавор, 1887, бр. 48, 758—671.

ПРВА ПЕЧАТАНА СЛАВЕНСКА ГРАМАТИКА ЗА СРБЕ. Јавор, 1888, бр. 1, 7—9.

КАТИХИЗИСИ ЗА ПРАВОСЛАВНЕ СРБЕ. Хришћански весник, 1890, 230—240.

ЈОВАН РАЈИЋ, Ср. Карловци, 1901.

КОНЗИСТОРИЈАЛНИ КАТИХИЗИС И КРИТИКА АРХИМ. Ј. РАЈИЋА НА ИСТИ. Богословски гласник, 1904, V, 59—64.

КАТИХИЗИС СИНОДАЛНИ — РАЈИЋЕВ — ЗА КЛИРИКАЛНЕ ШКОЛЕ. Ср. Карловци, 1904.

ЈОШ НЕШТО О ПРВОМ ШТАМПАНОМ БУКВАРУ ЗА СРПСКУ ДЕЦУ. Бранково коло, 1908 бр. 45, 725—726.

НА КОМ ЈЕЗИКУ И КАД ЈЕ ШТАМПАН ПРВИ ПУТ РАЈИЧЕВ МАЛИ КАТИХИЗИС. Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, 1911, 66

О ИСТОРИЈИ КАТИХИЗМА АРХИМАНДРИТА ЈОВАНА РАЈИЋА. Ср. Карловци, 1902.

О ПРВОМ ЛАТИНСКОМ БУКВАРУ ЗА СРПСКУ ДЕЦУ. Бранково коло, 1914, бр. 5, 152—153.

ДИОНИСИЈЕ НОВАКОВИЋ, ПРВИ УЧЕНИ СРПСКИ БОГОСЛОВСКИ КЊИЖЕВНИК, ПРОФЕСОР И ПОТОЊИ ВЛАДИКА БУДИМСКИ. Гласник српске православне патријаршије, 1924, 196—203, 216—218, 274—277.

БУКВАР СЛОВЕНСКИ ОД 1753. Прилози за КЈИФ, 1925 V, 242—245.

СКЕРЛИЋ, Јован: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ.* Београд, 1923, 81—86.

СТАЈИЋ, Васа: *СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ВЕЛИКА ГИМНАЗИЈА У НОВОМ САДУ.* Н. Сад, 1949.

СТОЈНИЋ, Мила: *ФИЛОЛОШКИ РАДОВИ ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА.* Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1958, IV—V, 95—107.

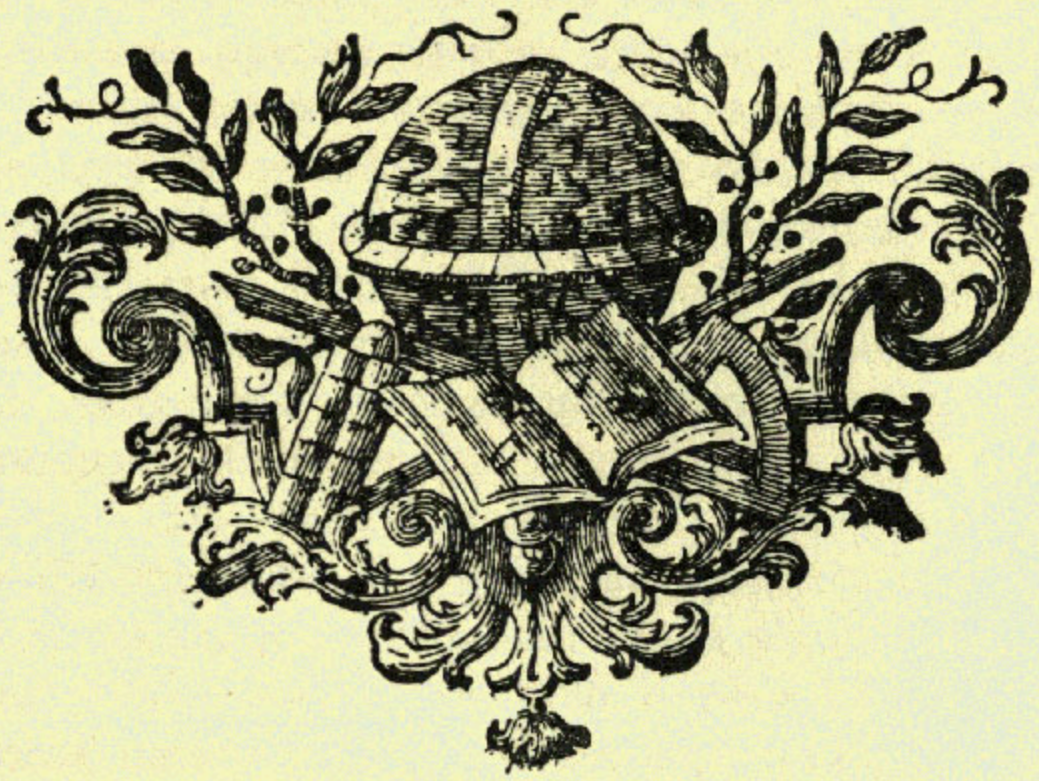

СРПСКА ТЕОЛОШКА КЊИГА XVIII ВЕКА

Српска теолошка књига у XVIII веку у бројном погледу веома је оскудна и, што је важно, мало је оригинална. Она се састоји, углавном из превођених или прештампаваних руских књига. Друкчије није ни могло бити, пошто нису постојале организоване теолошке школе које би дале писце за ову област. После Зетско-хумске (X-XII век), Светосавско-рашке (XIII-XIV век) и Ресавске школе (XV век) тек се 1615. године спомиње школа коју је „дабробосански митрополит и егзарх Далмације отворио за спремање парохијског свештенства“. Век касније, митрополит Вићентије Јовановић (1731.—1737.) са руским магистрима „поред гимназије одржавао је у Карловцима и Београду и клерикалну школу и присиљавао неуке свештенике да их походе“. Убрзо после тога, 1765. године основана је богословска школа у Новом Саду, која се није дуго одр-

жала. Праву пак богословску школу основао је 1794. године митрополит Стефан Стратимировић у Сремским Карловцима.

Дакле, оно мало теолошких писаца у XVIII веку или се приучило у манастиру, или у којој нижој богословској школи, или се школовало у Русији, Пешти, Бечу Хали итд. Међу прве манастирлије спадају Рачани, калуђери из манастира Раче крај Дрине, који су 1690. године са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем пребегли у Угарску, где су наставили преписивачки посао. Од њих је по спреми најпознатији Кипријан Рачанин, који је живео и радио крајем XVII и у првој половини XVIII века. „Од њега је остао приличан број рукописа, преписа минеја, триода, пентикостара, псалтира, часловаца, требника, каноника, акатиста и других обредних и црквених књига“. Уз њега долази и Јеротеј Рачанин, чији рад пада крајем XVII и у првој четвртини XVIII века. Зна се да су се у манастиру Беочину чувала „два његова рукописа, преписи минеја за месеце март и април, писани у зиму 1698. године“. Овој двојици јеромонаха врло је близак и јеромонах Гаврило Стефановић Венцловић, за кога се зна да је до 1747. године био у животу а после му се губи траг. „Изучен у преписивачкој школи Кипријана Рачанина, Гаврило Стефановић Венцловић био је врло вешт и вредан преписивач црквених књига.“ Био је добар проповедник, цртач и сликар. „Знао је и руски и имао је више црквенога образовања но и један црквени човек међу Србима онога времена.“ Четврти калуђер-писац овога времена био је Христифор Жефаровић, чија делатност пада у прву половину XVIII века; умро у Москви 18. септембра 1753. године. Он је један од ученијих калуђера; знао је латински језик и био је добар цртач и резач. „Први српски писац у XVIII веку који на свет издаје своје дело јесте Христифор Жефаровић, а прва српска књига која

Симеон — Немања и Сава — Растко Немањић, бакрорез из КАНОНА СИМЕОНА... И... САВИ, Венеција 1776

је изишла у Аустрији јесте његова Стематографија". За њега се зна да је пореклом из Дојрана и да је прешао у Аустрију почетком XVIII века.

Једна од маркантних личности овог доба био је Захарије Стефановић Орфелин (1726—1785.). Скерлић каже да су „Доситеј Обрадовић, Јован Рајић и Захарије Орфелин три... најважнија српска писца тога (XVIII) века". Орфелин је био „живописац, бакрорезац, калиграф, картограф, писац богословских, школских, историјских и пригодних књига, физичар, виноградар, песник, издавач, увек пуки сиромах, он је све то био неких четрдесет година наше књижевности, коју је готово сам неко време представљао и носио." Јован Рајић (1726.—1801.) заузима веома угледно место међу српским писцима овога века. Први Србин са високим школским образовањем називан је „српским Златоустом", а приликом указивања на нечију ученост говорило се: „Учен као Рајић". Он је био „необично вредан човек, и у погледу плодности и обилности књижевнога рада он стоји над свима српским писцима XVIII века". Најзад, највећи књижевник овога доба Доситеј Обрадовић (1742.—1811.) био је „централна личност српске књижевности XVIII века, једини прави књижевник тога времена, писац чија дела имају трајне вредности, и један од најзнаменитијих људи целокупне српске књижевности".

Поред наведених XVIII век има још два теолошка писца: Алексија Везилића и Јована Мушкатировића. Алексије Везилић (око 1760.—1792.) био је учитељ. „Стратимировић је имао нарочитих симпатија за овог образованог, способног и књижевног човека". Јован Мушкатировић (1743.—1809.) први Србин адвокат у Угарској, био је „један од првих ученика Доситеја Обрадовића и један од најкарактеристичнијих српских писаца у XVIII веку". Свима овима треба додати још и имена:

Симеона Симоновића, Павла Ненадовића, Партенија Павловића, Синесија Живановића, Јована Георгијевића, Василија Протића, Атанасија Деметровића, Аврама Петровића, Стефана Вујановског, Стевана Новаковића, Кирила Живковића, Викентија Љуштину, Викентија Ракића и Петра Милорадовића. Сви су они допринели развијању теолошке књиге у XVIII веку. А не смемо пропустити ни три велика руска имена: Петра Могилу, кијевског митрополита, Теофана Прокоповича, прво учитеља духовних школа а затим митрополита новгородског, и Платона Левшина, јеромонаха и доцније митрополита московског. Њихова су дела превођена код нас у XVIII веку.

Све набројане личности радиле су на књижевности и то неки само на теолошкој а неки на теолошкој и световној. Српска теолошка књижевност није могла бити оригинална. У то доба није било лако остати на позицијама ортодоксне теологије, поготову што се у великој мери убацивала унијатска и протестантска литература. Зато је писац морао потпуно познавати ортодоксну, римокатоличку и протестантску теологију. У недостатку оваквих писаца прибегло се прерађивању и превођењу руских теолошких књига, написаних од учених теолога.

Римокатоличка црква мобилисала је своје свештенство и државне власти у борби против Срба православне вере који су се 1690. године доселили у Угарску. Иако је Србима царским привилегијама од 1690. и 1691. године загарантована слобода вере, опасност од уније није отклоњена. Јер привилегије су даване само формало и њих није поштовао ни сам владар. Марија Терезија је била отворени непријатељ свих акатолика. Зато је пред „све жешћом католичком пропагандом Терезијанске епохе јачао и верски отпор православних Срба... Оружје за ту борбу добављаху из једноверне Русије, која већ има-

Илустрација — бакрорез у МОЛИТВОСЛОВУ, Венеција 1765

ђаше готову богословско полемичку литературу против Римске цркве". У овој тешкој ситуацији Срби се обраћају за помоћ Русима јер их за њих „везују дубоки и исконски сроднички нагони, респект према моћном брату, једноверност и језичка блискост".

Познато је да је крајем XV и током XVI и XVII века Српска црква употребљавала књиге зване србуље, преписиване или штампане у српским штампаријама у Црној Гори, Млецима, манастирима Горажду и Милешеву, Београду, код Мркшине цркве и Скадру. У њима су штампане само обредне књиге и то у доста малом броју. Рад ових штампарија трајао је од 1493. до 1638. године. У ропству под Турцима штампарски занат је замро и српски калуђери се поново враћају старом начину, преписивању. До половине XVII века штампано је нешто српских књига у Трговишту, у Румунији, али то је било мало. Зато су калуђери, путујући у Русију ради прикупљања материјалне помоћи, почели доносити црквене књиге на рускословенском језику. Потреба за овим књигама осетила се нарочито после сеобе у Угарској, када су се Срби нашли пред опасношћу од унијаћења и римокатоличења. Тада је „српско свештенство у монархији почело у борби против католицизма у јачој мери да тражи од руских царева културно-просветну помоћ у руским црквеним и школским књигама и руским учитељима ради одржавања својих цркава и школа да би спасли веру и народност".

Крајем треће и почетком четврте деценије XVIII века писане и штампане србуље потиснуте су из цркава и манастира београдско-карловачке митрополије и место њих уведене су рускословенске црквене књиге, издате у Москви, Кијеву и Петрограду. Преко њих почела је русификација српских школа и цркава, што није ишло у рачун аустријској власти. Стога је она 1727. године забранила увоз руских књига. Да би се у овој

тешкој ситуацији колико-толико помогли, митрополити Мојсије Петровић, Вићентије Јовановић и Павле Ненадовић штампају књиге у Римнику, у малој Влашкој, која је 1718. године дошла под духовну власт Карловачке митрополије. Према штампарији у Трнави Срби нису били расположени, јер је била у рукама језуита, у које се није могло имати поверења због римокатоличке пропаганде.

У то време, 1758. године, Димитрије Теодосијев, пореклом Грк, по допуштењу млетачких власти подиже у Млецима штампарију за православне Србе. Он је углавном прештампавао руске црквене књиге, наводећи на насловном листу да су оне штампане „На подобије в граде Москве печатанаго", или „Из московскаго на славенно-сербски јазик преведенноје". Да би спречиле уношење ових књига штампаних у иностранству, бечке власти су најстроже забраниле увоз њихов и једновремено одлучиле да се у Бечу оснује штампарија за књиге на грчком, илирском, српском, румунском и јерменском језику. Она је основана 1770. године и поверена Јозефу Лоренцу фон Курцбеку. Срби овом штампаријом нису били задовољни због подметања унијатских књига. Међутим, она је 1792. године прешла у српске руке; откупио ју је Стефан Новаковић, бивши секретар Митрополије. Али већ 1796. године је продаје мађарском примасу Бањањију. У тој штампарији у Пешти, одн. у Будиму, штампане су српске књиге.

Из свега изложенога јасно је под каквим се условима развијала српска теолошка књига у XVIII веку. Спутавана је и угушивана свим могућим средствима. Али упорном борбом водећих и угледних народних представника она се одржала и очувала, служећи нам данас као историјски документат културно-просветног развитка српског народа. Иако по садржини теолошка,

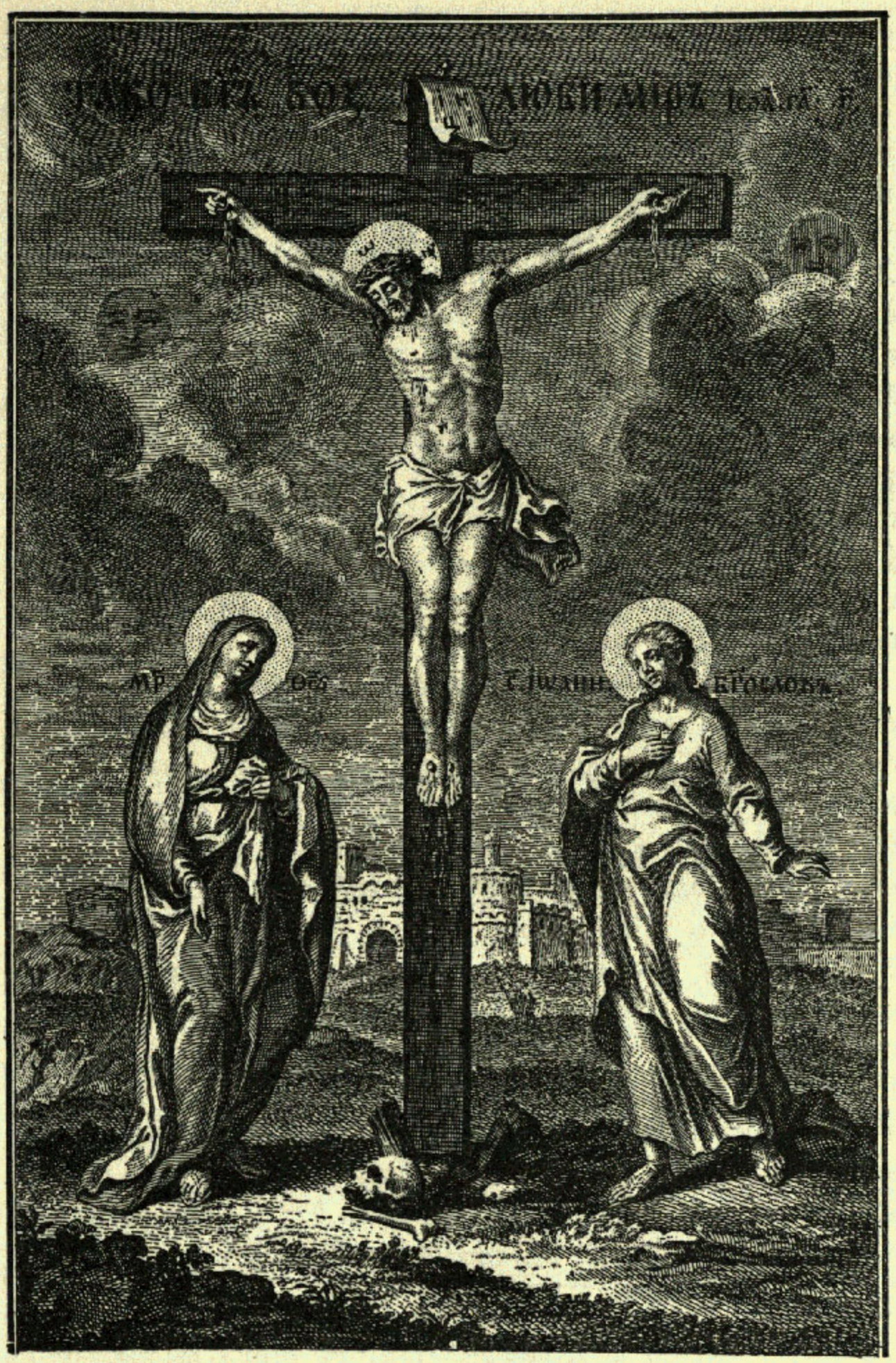

Распеће, резао Мансфелд, из СОБРАНИЈА ИЗАБРАНИХ МОЛИТВ ВО УПОТРЕБЉЕНИЈЕ ПРЕСТАРЕЛИХ..., Беч 1771

она је суштински народна, јер носи печат борбе за очување језика и народности.

Српска теолошка књига XVIII века према употреби дели се на обредну и стручну. Прва садржи молитве и песме свих богослужења, а друга научно третира питања ортодоксне теологије. До краја треће деценије XVIII века у употреби је била обредна књига на српскословенском језику. Отада, пак, па све до данас обредна књига се штампа једино на рускословенском језику. И када говоримо о овој врсти теолошке књиге у XVIII веку, ми мислимо искључиво на књигу штампану на рускословенском, јер србуље тада нису више штампане. Према прикупљеним подацима ових књига било је 39. Највише их је одштампано у Бечу (18), па у Млецима (12), Будиму (8) и Римнику (1), и то све у другој половини XVIII века.

Стручно теолошка књига XVIII века, према материји коју садржи, дели се на: историску, догматску и практичну. У историску теолошку књигу спадају оне књиге које излажу библијске догађаје и описују живот цркве. Из извора сазнајемо да их је било 14, од којих само једна објављена у првој, а све остале у другој половини XVIII века, и то у Бечу 8 и Будиму 4. У догматску теолошку књигу долазе књиге које износе основно учење православне вере. У XVIII веку ових књига је отштампано 12; у Млецима 7, Бечу 2, Римнику, Хали и Сремским Карловцима по 1. И оне датирају из друге половине XVIII века. И најзад, практична теолошка књига говори нам о практичној страни живота цркве. Ових књига је било 22; у Бечу је штампано 12, у Будиму 5, Млецима 4 и Темишвару 1. Све су из друге половине XVIII века.

Поред књижевне и научне вредности, теолошка књига XVIII века је значајна и као носилац језичких појава свога времена. Познато је да је писменост прим-

љена крајем IX века, али споменици те прве писмености нису сачувани. „Најстарије наше књиге које имамо потичу из XI века". Све су оне споменици старословенског језика. После овог столећа језик губи своју чистоту јер прима елементе народних језика. Услед тога су се јавиле редакције, међу којима је и српска. Оне су се постепено формирале, а „српска редакција старословенског језика углавном се формирала у току XII века". Ова редакција је дала српскословенски језик, који сам живи до краја треће деценије XVIII века.

Писане и штампане књиге из овог периода зову се србуље. Њих је било мало, а у доба под Турцима тешко су се писале и штампале, те се за њима осећала велика потреба. Па пошто није постојала могућност да се србуље умножавају, српски калуђери још у XVII веку доносе из Русије црквене књиге. То се појачало после сеобе 1690. године, а нарочито када је запретила опасност од унијаћења. Тада су Срби у Угарској затражили од Русије не само црквене и школске књиге, него и учитеље, како би спасли веру и народност. Али док су, с једне стране, спасавали веру и народност, дотле су, с друге стране, губили свој српскословенски језик. Јер „замењивањем писаних и штампаних србуља црквеним књигама штампаним у Русији, у првој половини XVIII века, завладао је у нашим црквама и школама рускословенски или тачније, новоцрквенословенски језик", који је, у ствари, руска редакција старословенског језика. Тако је рускословенски постао језиком српске писмености и службени језик црквене администрације.

Јак утицај православне Русије није ишао у рачун аустријским властима, које су форсирале унијаћење. Стога су најстрожије забраниле увоз руских књига и употребу руских буквара у школама. Једновремено су наредиле да Срби напишу буквре и друге школске књиге на народном језику. Наравно да се писци, који

су савладали рускословенски језик, нису могли отети његовом утицају на свој језик. На тај начин, уношењем елемената рускословенског у народни језик, настао је нови књижевни језик. „Такав језик назван је славеносрпски језик". Он се рађа почетком осме деценије XVIII века и његова маркантна црта је употреба графије ћ за два гласа: ћ и ђ.

Дакле, у прве три деценије XVIII века доминира српскословенски, у четвртој, петој, шестој и седмој — рускословенски, а у последње три — славеносрпски језик. Уствари, ни у једном периоду не влада поменути језик у апсолутном смислу, него се поред главног рађао и полако освајао нов језик. Говорећи о употреби рускословенског и славеносрпског језика, Скерлић даје овако разграничење: „Црквени и конзервативни писци држе се рускословенског језика и црквене азбуке; световни и напредни писци претпостављају народни језик и грађанску азбуку". Наш највећи писац XVIII века Јован Рајић употребљавао је и један и други језик. „Ствари које се тичу науке писао је Рајић рускословенским језиком, а што је писао за народ, за дјецу српску, за ученике српске, то је писао српским језиком". А ми овде додајемо да су обредне књиге штампане, а и данас се штампају, само на рускословенском језику.

Српска теолошка књига у XVIII веку одиграла је значајну историјску улогу. У прве три деценије шири српскословенски језик и преко њега чува спрску народност и јединство. Против тога устаје аустријска власт и ствара план да путем уније покатоличи Србе, да после, преко римокатоличке цркве, наметне немачки језик и постепено им узме веру, језик и народност. То су добро осетили Срби и у недостатку српских књига обраћају се Русима и добијају рускословенске књиге. Оне су им послужиле као одлично оружје за борбу.

С друге стране, они су овај корак учинили и зато „да би се ради угрожене вере, по једноверију и једнојезичију приближили што више православној русији“. Рускословенски језик је, дакле, послужио као средство за борбу против уније и против акције за однародњавање српског народа. Аустријске власти предузимају контраофанзиву, али веома опрезно и вешто. Наиме, најстроже забрањују рускословенску књигу, писану ћирилицом, а форсирају да се књиге пишу народним језиком и латиницом. Но и Срби вешто одговарају на ову акцију. Прихватају да пишу народним језиком, али не латиницом него грађанском азбуком. На тај начин почетком осме деценије XVIII века ствара се славеносрпски језик, којим се чувају вера, народност и јединство српског народа под аустријском влашћу.

Живота А. Михаиловић

При писању овог рада врло добро ми је послужила тек сложена књига „Српска библиографија XVIII века“ од Д-р Георгија Михаиловића.

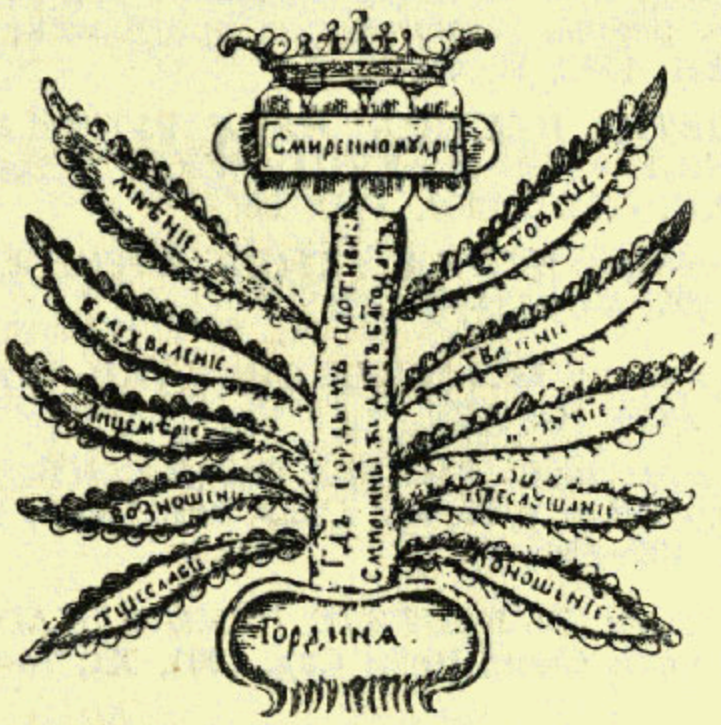

ЛИТЕРАТУРА

БЕГОВИЋ, Никола: *СРБСКЕ КАТИХЕЗЕ НА ОСНОВУ СИНОДАЛНОГ КАТИХИЗИСА.* Св. I, 1860.

БОГДАНОВИЋ, Милан: *О РУСКИМ УТИЦАЈИМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.* Београд, 1949.

ВУКАДИНОВИЋ, Нићифор: *ДОСИТЕЈЕВА ХРИСТОИТИЈА И ЊЕНИ УЗОРИ.* Прилози за КЈИФ, 1923, III, 48—81.

ГРУЈИЋ, Радослав М.: *КУЛТ СВ. САВЕ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ XVIII И XIX ВЕКА.* Богословље, Београд, 1935, X, 133—170.

ДОМИНИК: *НЕШТО О КАТИХИЗИСУ ПЕТРА МИЛОРАДОВИЋА.* Српски сион, Нови Сад, 1892, 357—359.

ЂОРЂИЋ, Петар: *ОСАВРЕМЕЊАВАЊЕ ПРЕДВУКОВСКЕ ГРАФИКЕ И ОРТОГРАФИЈЕ.* Библиотекар, 1961, XIII, 301—306.

О ТРАНСКРИПЦИЈИ СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА. Зборник за филологију и лингвистику Матице спрске, 1962. IV—V, 69—75.

КОСТИЋ, Мита: *РУСКО-СРПСКА КЊИЖАРСКА ТРГОВИНА ТЕРЕЗИЈАНСКОГ ДОБА.* Извештај Српске велике гимназије карловачке за шк. год. 1911/1912, Ср. Карловци, 1912.

ГРОФ КОЛЕР КАО КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ РЕФОРМАТОР КОД СРБА У УГАРСКОЈ У XVIII ВЕКУ. Београд, 1932.

ДУХОВНИ РЕГУЛАМЕНТ ПЕТРА ВЕЛИКОГ (1721) И *СРБИ.* Прилог историји нашег рационализма. Зборник радова Института за проучавање књижевности САН, 1952, II, 61—91.

КУЛТ ПЕТРА ВЕЛИКОГ МЕЂУ РУСИМА, СРБИМА И ХРВАТИМА У XVIII ВЕКУ, Историски часопис САН, (1958), 1959, VIII, 86.

МАТИЋ, Светозар: *ИТИКА ЈЕРОПОЛИТИКА. Прилози за* КЈИФ, 1927, VII, 230—233.

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН.* Живот и рад му. Београд, 1923. 100—112.

ПАВЛОВИЋ, Драгољуб: *ВИЋЕНТИЈЕ РАКИЋ.* Гласник историског друштва у Новом Саду, 1935, VIII, 10—20, 360—370, 1935, IX, 139—154.

ПЕТКОВИЋ, Сава: *ВИЋЕНТИЈЕ РАКИЋ, КАО ПРОПОВЕДНИК.* Српски Сион, Нови Сад, 1901, XI, 76—79, 86—88. 108—111.

ПОПОВИЋ, М. А.: *АРХИМАНДРИТ ВИКЕНТИЈЕ ЉУШТИНА НАСТОЈАТЕЉ МАНАСТИРА МЕСИЋА.* Весник. Орган Савеза удружења православних свештеника, 1955, VII, 155.

ПОПОВИЋ, Павле: *„РАСУЖДЕНИЈЕ О ПОСТАХ" И ЊЕГОВ ИЗВОР.* Прилози за КЈИФ, 1924, II, 56—60.

РАДОЈЧИЋ, Ђорђе Сп.: *ТЕОДОСИЈЕВ КАНОН СИМЕОНУ НЕМАЊИ И САВИ.* Јужнословенски филолог, 1955—1956, 137—150.

ЖИТИЈЕ СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА У РИМНИЧКОМ СРБЉАКУ (1761) Историски часопис САН, 1959, IX—X, 97—99.

РАДОЈЧИЋ ,Никола: *КИЈЕВСКА АКАДЕМИЈА И СРБИ.* Српски књижевни гласник, 1913, XXXI, 668—673.

РУВАРАЦ, Димитрије: *ПРАВИЛА ЗА КАЛУЂЕРЕ И СВЕШТЕНИКЕ И РЕГУЛАМЕНТ* од 2./I 1777. Јавор, 1887, 279—282, 295—298, 311—314, 327—330, 343—346.

КАКО ЈЕ ДОСПЕО СВ. ЈОВАН У СРБЉАК. Ново време, Земун, 1892, бр. 85—102.

ПРАВИЛА МИТРОПОЛИТА ВИЋЕНТИЈА ЈОВАНОВИЋА И ПАВЛА НЕНАДОВИЋА ЗА ПРОТОПРЕЗВИТЕРЕ. Српски Сион, Нови Сад год. XIII, 1903, 273—277, 299—301, 328—330.

ПРАВИЛА ЗА КАЛУЂЕРЕ МИТРОПОЛИТА ВИЋЕНТИЈА ЈОВАНОВИЋА ВИДАКА ОД 1777 и 1780. Српски Сион, год. XVII, 1907, 402—407.

ЋИРИЛИЦА И АУСТРИЈСКЕ ВЛАСТИ. Богословски гласник, 1909, XV, 190—210.

ИСТОРИЈА КАТИХИЗМА. Ср. Карловци, 1912.

РУВАРАЦ, Иларион: *ПРИЛОШЦИ АГИОЛОШКИ.* Српски Сион, VIII, 1898, 458, 473—474, 489—490, 525—527, 559—560, 579—580.

СКЕРЛИЋ, Јован: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ.* Београд, 1923, 26—34, 51—67.

ЧУРЧИЋ, Лазар: *ЈОШ ЈЕДНОМ О РУКОПИСНОМ КАНОНИКУ ЈОВАНА РАЈИЋА.* Зборник за друштвене науке Матице српске, 1960, 25, 152—160.

ДВА ИЗДАЊА МЕСЕЦОСЛОВА 1765. ГОД. И НЕКИ ПРОБЛЕМИ ОКО КЊИГА ШТАМПАНИХ КОД ДИМИТРИЈА ТЕОДОСИЈА. Библиотекар, 1961, XIII, 312—315.

СРПСКЕ ПОВРЕМЕНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ XVIII ВЕКА

Судбина првих српских часописа, новина и календара, тужна уосталом, једнака је судбини свих раних остварења. А Срби су, то ваља подвући, добили први часопис на свом језику четири године пошто је престао да излази први руски часопис. Прве новине добили су десет година после Мађара, годину дана после Грка, седам година пре Словенаца и знатно пре Хрвата. У овоме, дакле, они су на нивоу савремених културних народа Европе. Па ипак први српски часопис и прве четири године двају српских новина, колико су излазили и колико су издавачи издржали да их издају, нису оставили значајнијих трагова код читалачке публике нити су утицали на њено формирање. Обимом и утицајем оне остају, стога, више документ појединачних хтења и могућности него што су од значаја за формирање српске повремене штампе. Њихов значај за исто-

ријy Срба је, међутим, од драгоценог значаја па сви ти напори имају отуда истакнуто место.

*

СЛАВЕНО-СЕРБСКИ МАГАЗИН. Четири године пошто су Руси остали без првог часописа, који је престао да излази не нашавши вальда своје место, и две године пошто га је најавио, у Календару за 1766. годину, покренуо је, амбициозни, Захарија Орфелин у Венецији 1768. године први српски и први југословенски часопис *Славено-сербски магазин.*

Први руски часопис био је у много чему узор првом Србину уреднику. Истина, руски је часопис издавала Руска академија наука. На њему су сарађивали најзначајнији писци Русије. У њему су се нашли и преводи са шведског, француског и немачког језика. Он, затим, обилато приказује производе савремене руске литературе. И, најзад, оно што је најважније његови прилози били су такви да су задовољавали све што је радознали дух људи тога времена могао тражити у часопису.

Орфелин, на жалост, није имао иза себе издавача, најмање Академију наука. Он није могао рачунати ни на некакву обимнију сарадњу српских писаца јер их Срби много тада и немају. Није, затим, тада било ни једног културног центра који би окупљао и оно мало српских писаца, толико потребних сарадника за један лист. Три сарадника колико их је имао, рачунајући и уредника, на једној свесци *Магазина* било је премало да би се било ко само на њих ослонио. Требало је, међутим, још и преводити и приказивати. Зле среће, какав је био Захарија Орфелин, и без новаца, како је по најчешће бивао, није он могао обезбеђивати ни довољно

ЕЖЕМѢСЯЧНЫЯ
СОЧИНЕНІЯ

КЪ ПОЛЬЗѢ И УВЕСЕЛЕНІЮ

СЛУЖАЩІЯ

Апрѣль, 1755 года.

ВЪ САНКТ ПЕТЕРБУРГѢ

при Императорской Академіи Наукъ.

ПРВИ РУСКИ ЧАСОПИС, узор *Орфелиновом*
Славено-сербском Магазину

извора за превођење и приказивање. Најзад оно што у Русији после десетогодишњих напора није успело да се одомаћи није тек могло наћи места у Срба. Био је стога покушај издавање првог српског часописа унапред осуђен на неуспех. На место томова, шест свезака чиниће један том обећавао је уредник, штампана је само једна свеска *Магазина*. Срби ће затим следећи часопис, *Летопис*, чекати пуних 38 година.

Ако није успео да доспе до читалаца, не успеши да окупи списатеље показао је ипак *Магазин* да су и Орфелин и други Срби интелектуалци били способни да чине оно што и њихови европски савременици. Доказ је то обдарености и трудољубивости њихове. За живот једног часописа то је, на жалост, било премало.

Немајући среће да буде добро дочекан од писаца и добро примљен код читалачке публике, са прилозима који нису за потцењивање, добро уређен, лепо штампан на доброј хартији и савремено увезан, заборављени *Славено-сербски магазин* је имао срећу да га откривају двојица првака историје српске књижевности. Тихомиру Остојићу и Павлу Поповићу пошло је за руком да утврде све руске изворе за преведене прилоге. Првом од њих успело је да открије и највише од анонимно издатих дела Захарија Орфелина. Он је и у *Магазину* нашао његове радове и утврдио да је приказивао властите, анонимно, издане књиге. Није могла да буде непримећена и Орфелинова привржености Теофану Прокоповићу чији је један превод штампао и о ком пише приказујући једну његову књижицу. Нису остали незапажени ни историјски прилози, ни стихови ни преводи.

Сви оцењивачи *Магазина* слажу се да је то био добар покушај високо оценивши и његов значај и место које заузима у новијој историји српске књижевности. У наше дане утврђено је још да је до данас највећи

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ

МАГАЗИНЪ.

то есть:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненїй и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенїю служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

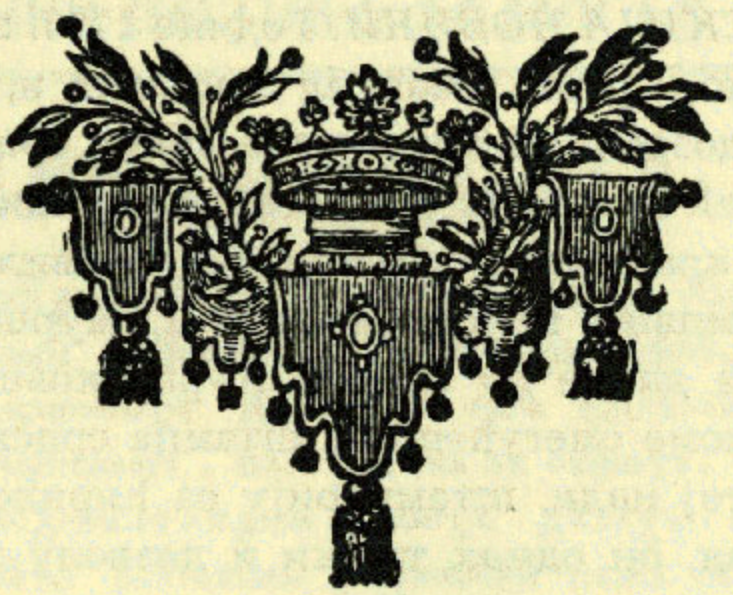

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

ВЪ Типографїи Славено-Греческой благочестивой
Димитрїя Ѳеодосїева.

1768.

Насловна страна СЛАВЕНО-СЕРБСКОГ МАГАЗИНА,
првог часописа на словенском југу

песник српскохрватског језика, Петар Петровић Његош, читао *Магазин* и користио његову грађу за бисер југословенске књижевности Горски вијенац. Само једна свеска *Магазина* заиста више и није могла очекивати.

Уметнику, песнику, теологу, педагогу и преводиоцу прикључио се *Славено-сербским магазином* и уредник Захарија Орфелин. Његова заблуда да је Србима потребан часопис, односно његово непознавање културних потреба Срба свога времена учинило је да и на овом плану он није доживео потпуни успех. Све што је стварао стварао је за будућност. И треба рећи није лоше стварао.

*

СЕРБСКИЈА НОВИНИ. Године 1790. затражили су истовремено, Србин, Емануел Јанковић и, Грк, Маркидес Пуљо дозволе за покретање првих српских новина.

Емануел Јанковић је, по свој прилици, настојао, да искористи крај двадесетогодишњој привилегији искључивог штампања књига за Србе Ј. Курцбека у Бечу. Понадао се да ће по истеку Курцбекове привилегије бити још коме омогућено да штампа српске књиге. Доневши, у тој нади, штампарију са ћирилским словима у Нови Сад, он одмах тражи и дозволу за покретање првих српских новина. Његова настојања, иако сва у границама просветитељских идеја, нису била таква да би добила и благослов Беча. Е. Јанковић није добио дозволу ни за рад штампарије ни за издавање српских новина.

Те, 1790., године отпочео је у Бечу М. Пуљо да издаје грчке новине: *Ефемерис.* Лист је био намењен Грцима, имућниим наравно, по аустријским градовима. Сличним становницима аустријских градова Србима намењио је М. Пуљо новине на њиховом језику. Чинио

Nro. I.

ВЪ ВІЕННИ ПѦТОКЪ 14 МАРТА 1791.

ПРѢДНОСЛОВІѢ.

Всѣмъ, и всякомъ разумѣ свой, Наукою просвѣщеный имѹщимъ, или чтеніемъ различныхъ Авторовъ знаніе почерпшимъ, или напослѣдокъ обхожденіе съ людми политическаго свѣта вкусившимы, єсть извѣстно: что всякій народъ въ любви, согласіи, и єдино мыслій живущій, не только общество свое великолѣпними Науками, и учрежденіями, прославилъ, но єще и сверхъ сего многоразличнія искуства, и купечества увелъ; чрезъ что и Богатство приобрѣлъ, славу употомкомъ своимъ заслужилъ, и Благополучна къ общихъ, и собственыхъ своихъ дѣлахъ себе показалъ. Примѣръ намъ подаютъ разныа Европейскіа Государства, въ которыхъ увышихъ чиновъ правосудіе, и безпристрастіе царствуетъ, а у нижнихъ послушаніе, любовъ, и снисходительство мѣсто занимаетъ.

Со-

ПРВЕ СРПСКЕ НОВИНЕ које је издавао Грк *Маркидес Пуљо*

је то родољубиви али и пословни Грк и из практичних разлога, за исту плату сарадници су му припремали два уместо један лист. Као и када је тражио дозволу за издавање грчких добио је он дозволу и за издавање српских новина.

Било је очито прихватљивије Бечу да дозволи пре покретање српских новина М. Пуљи него Е. Јанковићу када је дозволу већ требало давати. Јер иако се и у М. Пуљу могло подозревати, његове грчке новине су забрањене а он протеран из Аустрије јер је штампао песме Риге од Фере, он је ипак био у Бечу на домаку руку власти. Таквој контроли није било могуће подвргнути Е. Јанковића далеко у Новом Саду, на увек проблематичној турској граници.

Пуљине новине, кратког века, брзо покренуте брзо су и заборављене. П. Ј. Шафарик и А. Арнот нису знали за њих ни 1826. ни 1838—39. ни 1865. г. Ст. Новаковић је пре 1869. г. једва видео два броја *Пуљиних новина.* Године 1872. о њима нешто више не зна ни Ђорђе Рајковић, који 1875. г. већ зна да су излазиле 1791—1792. Он је као задњи забележио Бр. 98. из 1792. г. као издавача бележи М. Пуља и зна да су излазиле два пута недељно, уторком и петком.

Тек 1901. г. дошла је Библиотека Матице српске у посед јединог до сада познатог комплета *Сербскија новини* из 1791. г. које јој је поклонила гђа Савић из Сегедина заузимањем Лазе Шевића пароха сегединског. Године 1904. Рад. Врховац (Р. Врх.) први је описао потпуније ове новине. Тај опис користи затим Ј. Скерлић а од њега остали историчари српске штампе. Нешто више са аспекта журналистике о њима је рекао Светислав Шумаревић док је Андра Гавриловић „пронашао“ да је духовни покретач и главни сарадник ових новина био Адам Новаковић који је у Беч дошао „ради купеческих наука“.

Први број *Сербскија повседневнија новини* изашао је из штампе у петак 14. марта 1791. г. Од Бр. 15. оне у наслову имају само: *Сербскија новини*. Задњи познати је Бр. 99 из 1792. г. Новине су излазиле два пута недељно, уторком и петком. До данас није утврђено ко их је уређивао и ко је био све сарадник на њима.

Сербскија повседневнија новини, односно *Сербскија новини*, биле су информативне новине. Уређиване су по угледу на бечке листове тога времена. Обавештавале су на сличан начин као и оне. И формат им је био као у савремених бечких листова. Сличност са бечким листовима навела је наше историчаре на закључак да је М. Пуљо просто преводио из немачких новина. Већ је, међутим, Рад Врховац наслутио да су *Сербскија новини* имале у Стефану Рајићу дописника из Осека. Био би то први познати српски дописник за новине, и неће бити једини сарадник М. Пуље јер их је било још из Земуна, Ср. Карловаца, Темишвара, Новог Сада и других места.

Новине су доносиле доста вести о српским стварима, о саборима, о посетама митрополита Бечу и сл. Неке су од ових вести могле у истом облику бити објављене и у грчким новинама јер су и Грци припадали истој црквеној и просветној власти.

Вести из Беча, о Бланшаровим летовима нпр., нису морале бити преношене из бечких новина. Њих пре треба примити као прве српске новинске извештаје.

Остале вести преношене су, по свој прилици, из немачких, мађарских или којих других новина онако како се то чини и данас. Међу оваквим то су званични извештаји двора, извештаји са ратишта у којима се или заобилази или нетачно приказује Француска револуција, и сл. вести.

Од вести које су се задржале у новинама до данас у *Пуљиним новинама* вреди поменути оне у којима се

говори о непогодама, пожарима у Цариграду, глади у Чешкој, болести, куги у Египту, и др. У неколико наврата има написа и о скандалима. Било је нпр. речи о две певачице које су одселе код руског посланика у Бечу, о самоубиству једне кројачице и сл. Ваљда да би био задовољен укус читалаца у новинама је неколико написа о чудима.

Доносећи прерађену Јулинчеву Кратку историју, *Пуљине Новине* су донеле и први домаћи фељтон у Срба. У њима су и први новински хумористички текстови. Најзад, и то ваља рећи, у овим *Новинама* су објављени и први српски новински огласи.

Ако све што је доспело у *Сербскија новини* и није оригинално, ако је све то на језику који није било лако читати, ако оне данас изгледају наивне треба рећи да оне нису биле лошије од других савремених новина а да су читаоцима могле пружити, наравно у мањем обиму и мање занимљиво а нарочито мање документовано, оно што пружају и данашње новине. Прве српске новине, заборављене и недовољно испитане и оцењене, нису такве да их се треба стидети ако се већ не да њима поносити.

*

СЛАВЕНО-СЕРБСКИЈА ВЈЕДОМОСТИ. Заборављене и друге по реду српске новине не помиње ни Ј. Чапловић 1819. године ни П. Ј. Шафарик 1826. године. Оне ипак бивају откривене пре старијих *Сербскија Новини*. То, међутим, не значи да је и о њима речено све што ваља рећи, и да и за њих није било речено много тога што није никако прихватљиво. Први их је поменуо Павле Берић, 1829. године, у *Летопису Матице српске*, на жалост, не знајући када су излазиле.

Године 1839. више их помињу А. Арнот и Сима Милутиновић-Сарајлија. А. Арнот вели да их је Стефан Новаковић „у Бечу издавао под овим титлом „*Славено-сербскија вједомости, посвјаштени Роду и Свјаштенству*“ 4°. Издао је године 1792. Објавленије, а саме Новине ишле су за год. 1793. и 1794. даље ји на велику жалост Рода није продужио“. По свему судећи он је видео комплет *Вједомости* са Објавленијем (штампаним у августу 1792.) Два броја датирана 1792. године он држи да по новом календару припадају 1793. Штета је што обавештени и оштроумни запис о *Вједомостима* А. Арнота није узиман озбиљније приликом писања, јер би многи неспоразуми били избегнути.

С. Милутиновић — Сарајлија пише, 1839. године; „Новине најпре Србске Стефан је Новаковић, бивши придворни агент у Бечу, а из Осека рођен ...најпре, и много прије Д. Давидовића одпочео и држао, док је могао...“ Сима их изгледа, није видео. О њима зна по писању А. Арнота.

Емил Чакра године 1861. први пут вели о њима: „Први који је почео издавати Србске политичне новине у Бечу не беше нико други, до главом Павао Кенгелац...“ Ово није све што „зна“ Е. Чакра, он још зна да *Вједомости* „у првом своме полету већем бројише више од 4000 подписника“. Све ово поновио је 1862. и 1868. г.

Године 1865. П. Ј. Шафарик зна да су *Вједомости* излазиле од 28. децембра 1792. г. до конца (?) 1794 у 4°. И он по свој прилици није видео све бројеве новина па не зна ни за Објавленије ни када су оне сасвим сигурно престале излазити.

Два броја *Пуљиних новина* које је видео као да су збунила Стојана Новаковића. Он као да се двоуми у почетку да ли се у првим и другим српским новинама ради о истом предузећу. Ипак по наслову, први му је

бољи — народнији, у писму и језику, други је штампан грађанским словима и језиком са више народних елемената, он закључује да се несумњиво ради о два различита листа.

Добро обавештени Ђорђе Рајковић зна, 1875. године, да су *Вједомости* почеле да излазе 28. децембра 1792. За њега су оне тада излазиле „као наставак од листа *Сербскија Новини*. Пет година доцније, 1880. године, он ће, међутим, закључити на основу преписке Стефана Новаковића са митрополитом Стратимировићем да су они радили на томе да угуше лист „*Сербскија новина* с онаком и оноликом својом цинцарштином".

Све ово допуниће Скерлић напоменама о садржају, броју претплата и анализом места где су доспевале. Шумаревић је превидео писање П. Ј. Шафарика па вели да је помешао *Пуљине Новине* и *Вједомости* што никако не стоји. Не да се прихватити и тврђење Св. Шумаревића да је „Први број *Вједомости* изашао в Вторник дне 3. Аугуста 1792." а други број тек у „Пјаток 31. Декебрија". Ни Св. Шумаревић није видео, по свој прилици, све бројеве *Вједомости* па стога држи Објављеније од 3. авглуста 1792. за први број. Притом он не зна да је први број изашао 28. а други 31. децембра те године. Од Св. Шумаревића преузео је ову грешку и Трива Милитар 1939. године.

Штампане грађанским словима *Славено-сербске вједомости* су излазиле два пута недељно, уторком и петком, као и претходне *Сербскија новини*. И оне су биле уређиване као и предходне по угледу на савремене бечке листове. Штампане грађанским словима оне су писане и језиком са више народних елемената од *Пуљиних Новина*.

Вједомости су имале више дописа и више сарадника из српских крајева но што их је имао М. Пуљо. Нешто већег формата од *Сербскија новини, Вједомости*

су и бројем страна и ситнијим слогом доносиле више вести од старијих српских новина.

Све што је било предмет обавештавања у *Пуљиним новинама* остало је углавном и у *Вједомостима*. Истина, биће сасвим изостављена чуда а вести из Француске о Револуцији биће више. Вести о Револуцији у Француској, иако бројније, приказују је најцрње. У фељтону *Вједомости* наћиће се први пут у нашим новинама стихови. Били су то стихови Андрије Качића Миошића.

Новост ће донети *Вједомости* и отпочињањем прикупљања пренумерације приликом издавања нових књига. На место до тада уобичајеног штампања књига властитим трошком или меценанством, који ће се делимично задржати још неко време у Срба, предузима Стефан Новаковић издање Рајићеве *Историје* путем пренумерације. У *Вједомостима* је неколико наврата било речи о *Историји* и у још више наврата објављивана су имена пренумераната. Успеху издања Рајићеве *Историје* допринеле су свакако и *Вједомости*.

Иако је Стефан Новаковић имао знатно више познаника од М. Пуље на територији Карловачке митрополије, иако је иза себе имао потпору једног Стефана Стратимировића ни његов покушај да одомаћи у Срба новине није успео. Један напор остао је и овом приликом узалудан а Срби ће још читавих двадесет година чекати, да, опет из Беча, добију своје новине.

*

КАЛЕНДАРИ. Настали и одомаћени као црквени приручници календари — *месецослови* — нашли су своје место и код Срба, односно међу њиховим црквеним књигама. Ти црквени приручници нису били огра-

ничени временом па их није било потребно често штампати. Када су са развојем привреде календари постали и важни приручници пословних људи измењена је и потреба за њима. У новим условима они су имали да брзо и поуздано пруже информације без посебних рачунања. У таквим условима њихова намена, потреба за њима и сигурна продаја учинили су да су се штампари

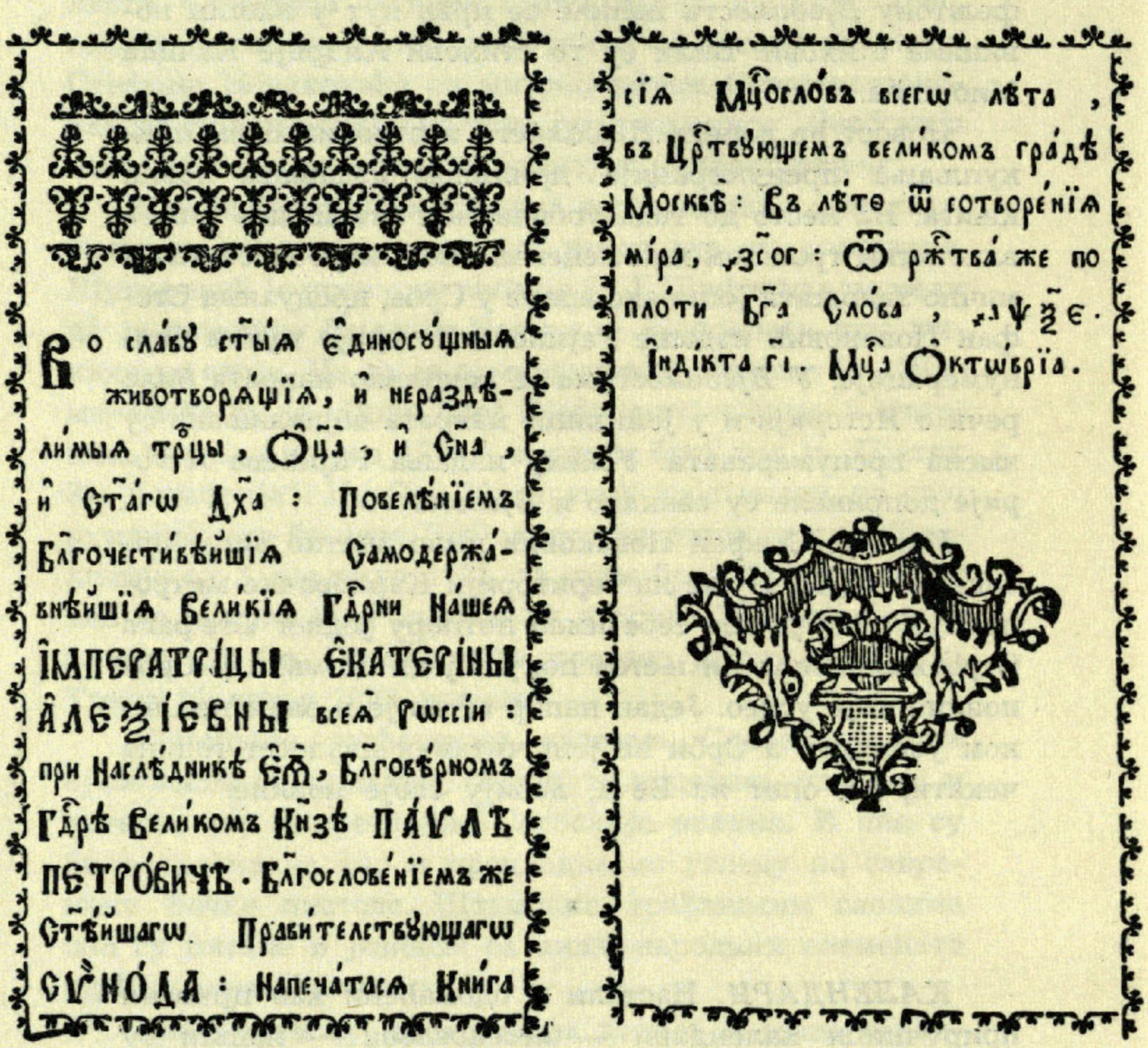

Во славу стыя единосущныя животворящія, и нераздѣлимыя трцы, Оца, и Сна, и Стагѡ Дха: Повелѣніемъ Блгочестивѣйшія Самодержавнѣйшія Великія Гдрни Нашея ІМПЕРАТРІЦЫ ЕКАТЕРІНЫ АЛЕѮІЕВНЫ всея Россіи: при Наслѣдникѣ Ея, Блговѣрномъ Гдрѣ Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ ПЕТРОВИЧѢ. Блгословеніемъ же Стѣйшагѡ Правителствующагѡ СУНОДА: Напечатася Книга сія Мцословъ всегѡ лѣта, въ Цртвующемъ великомъ градѣ Москвѣ: Въ лѣто ѿ сотворенія міра, ҂зсог: Ѿ ржтва же по плоти Бга Слова, ҂аѱѯє. Індікта гі. Мца Октѡврія.

Наслов МЈЕСЈАЦОСЛОВА, црквеног календара приручника који је у Срба предходник календара

и књижари радо прихватали њихова штампања и издања. Настојало се тада да календари буду што тачнији и поузданији. Нарочито су тачне морале бити пословне информације: списак вашара, пазарних дана, ред поште, вредност новца, имена званичних и сл.

Српски календари штампани у Венецији, Бечу и Будиму током друге половине 18. века штампани су са истом тенденцијом као и календари у других народа. То су и код Срба пословне годишње публикације које је било доста лако распродати и који су доносили доста сигуран приход. Заједно са текућим појавили су се и *вечити календари* сличног карактера али без текућих пословних прилога намењених штедљивијем и сиромашнијем свету. Календари, међутим, нису увек остали такви. Потребе за њима и мали ризик приликом њихова издања заинтересовали су и људе од пера и ангажовали их око њих. Почели су стога они у њима да пласирају и литерарне прилоге. Штампајући и издавајући календаре са забавним и поучним штивом долазили су до средстава и писци. Месецослови намењени црквеним потребама биће и надаље штампани у овом веку онда када се за њима осети потреба. Нови календари нису успели одмах да их замене.

Најстарији српски календар XVIII века, који је описао само Вук Стеф. Караџић, био је од календара забавника. Тај је *Календар* издао Захарија Орфелин за 1766. годину. Каснији први уредник најстаријег српског часописа уочио је брзо значај и корист од календара који је пословни Грк Димитрије Теодосије радо одштампао. По Вуковом опису, овај *Календар,* на 64 странице, је имао календарски део, списак вашара, вести о новим књигама — ваљда ће то бити најстарији извори за српску библиографију новијег времена, затим је у њему неколико шаљивих приповедака и на крају таб-

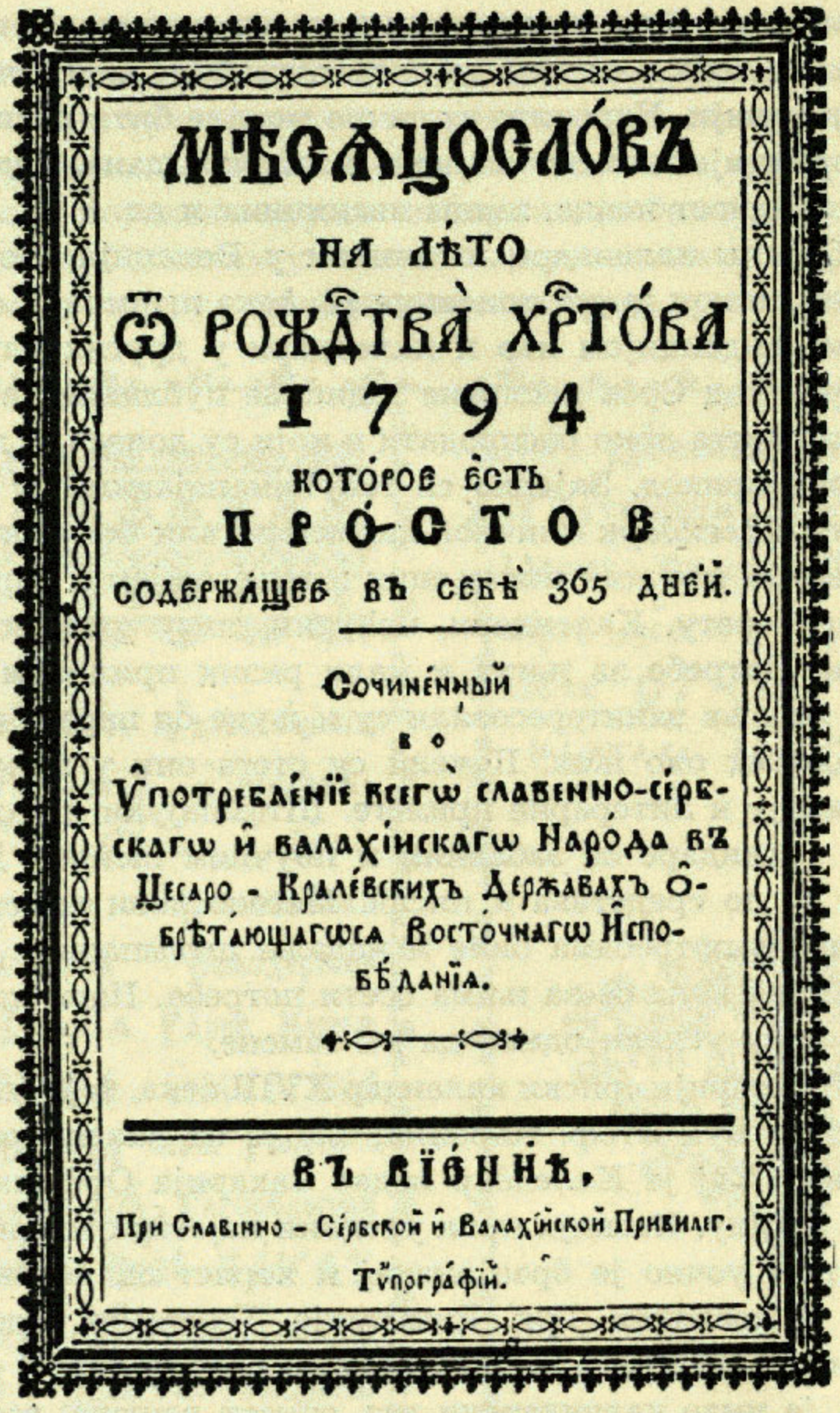

МѢСѦЦОСЛО́ВЪ

НА ЛѢ́ТО

Ѿ РОЖДТВА̀ ХРТО́ВА

1794

КОТО́РОЕ ЕСТЬ

ПРО́СТОЕ

СОДЕРЖА́ЩЕЕ ВЪ СЕБѢ̀ 365 ДНЕ́Й.

Сочине́нный

во

Ѵ̂потребле́нїе всегѡ̀ славенно-се́рбскагѡ и̂ валахі́искагѡ Наро́да въ Цесаро-Кралѐвскихъ Державахъ О̂брѣта́ющагѡсѧ Восто́чнагѡ И̂спобѣ́данїѧ.

ВЪ ВЇЕ́ННѢ,

При Славенно-Се́рбской и̂ Валахі́йской Привилег.

Тѵ̂погра́фїй.

МЈЕСЈАЦОСЛОВ — календар *Стефана Новаковића* за 1794

Ба́ни и̂ поглава́ри Славе́н-
скихъ де́ржавахъ, не́ймаюћи
Кра́лѧ, живлѧху̂ у̂ великомъ смꙋщѐнїю
и̂ междо у̂собномъ несогласїю: А̂ ка́ко
чꙋ́ю, дасе у̂ Ри́мꙋ нахо́ди у̂нꙋкъ, пред-
поменꙋ́тога Кра́лѧ Ра́дослава и̂ме-
немъ Павлими́ръ; о̂ти́дꙋ по нѣ́га,
дове́дꙋга у̂ Требинь и̂ тꙋ́га о̂́крꙋне.
Ра́ссїиски Ба́нъ нехотевшига при́зна-
тѝ за Кра́лѧ, у̂ сраже́нїю у̂бїенъ о̂стане,
ка́коћемо ви́дити у̂

Пѣ́сни.

Лю́то, жа́ле Сла́венска Господа
Що̀ ме́ћь ни́ма вла́да непогода.
Кра́лѧ о̂́ни на́дъ со́бомъ не́ймадꙋ
Ко́га ли ће и̂за́братъ незна́дꙋ.
Нлмѣ́рисе тꙋ̀ пꙋ́тникъ и̂́зъ ри́ма
И̂ пи́та и̂, Какво є̂ зло̀ ни́ма?
Да̀ ли и̂ є̂ Кꙋ́га помо́рила..
И̂ли̂ Грчка во́йска поро́била

Качићеви стихови у МЈЕСЈАЦОСЛОВУ за 1794

лице за израчунавање различитих новаца, за плаћање кирије и израчунавање камате.

Биће да најстарији српски календар није био примљен како се очекивало па се његови издавачи Орфелин и Димитрије Теодосије нису више прихватали сличних

послова. Вредни и предузимљиви Орфелин и овом приликом није претходно проучио потребе српске читалачке публике. Амбициозан он је очекивао да Срби једва чекају оно што други културни народи Европе већ имају.

Одомаћивање календара и у Срба утицало је по свој прилици на З. Орфелина те се он још једном прихвата издавања календара. Ранији неуспех утицао је на овај други покушај само толико што је овај вредни посленик српске књиге текући календарски део заменио „вечитим календаром". На жалост, и овом приликом његова рачуница није била најпрецизнија. Њему је и овом приликом био основни циљ да пружи корисно штиво а не календар. Држао је: успеће код штедљива света а пружиће им на симболичних 366 страница доста занимљивог и корисног текста. Начинивши пристојан поучник и забавник, без текућег пословног и актуелног дела, начинио је он неинтересантан приручник за пословне људе па отуда иако корисно интониран он није тако и прихваћен. Ваља ипак истаћи да је овај Календар доживео и друго издање и да је повећањем броја Срба читалаца његов утицај постао све већи и све значајнији.

Када је Јосип Курцбек добио привилегију за штампање српских књига отпочео је он штампање и пословних календара за Србе. Ови календари имали су само календарски део и пословне прилоге. Такав календар издаће и други Грк, који се брине о српској књизи у XVIII веку, Маркидес Пуљо за годину 1792.

Календар Маркидеса Пуље за 1792. годину описао је и високо оценио Димитрије Руварац. Његов практични део са хроником и економским поучником који није био новина дошао је у време када је Србима већ био потребан или бар када су могли прихватити овакав календар. Напоре З. Орфелина и Маркидеса Пуље про-

дужиће и Стефан Новаковић. Он је у жељи да пружи и забавно штиво уз календарски део био много обазривији и скромнији, уз календарски и пословни део у *Календару* за 1794. он ће штампати и песме из Качића. Качићеве песме наћиће се и у *Календару* за 1795. годину. Са истим намерама као и Орфелин он је много скромнији и пословнији. Он тек навикава кориснике календара на забавно штиво. Иза њега следиће други па ће током XIX века календари добити дефинитивни

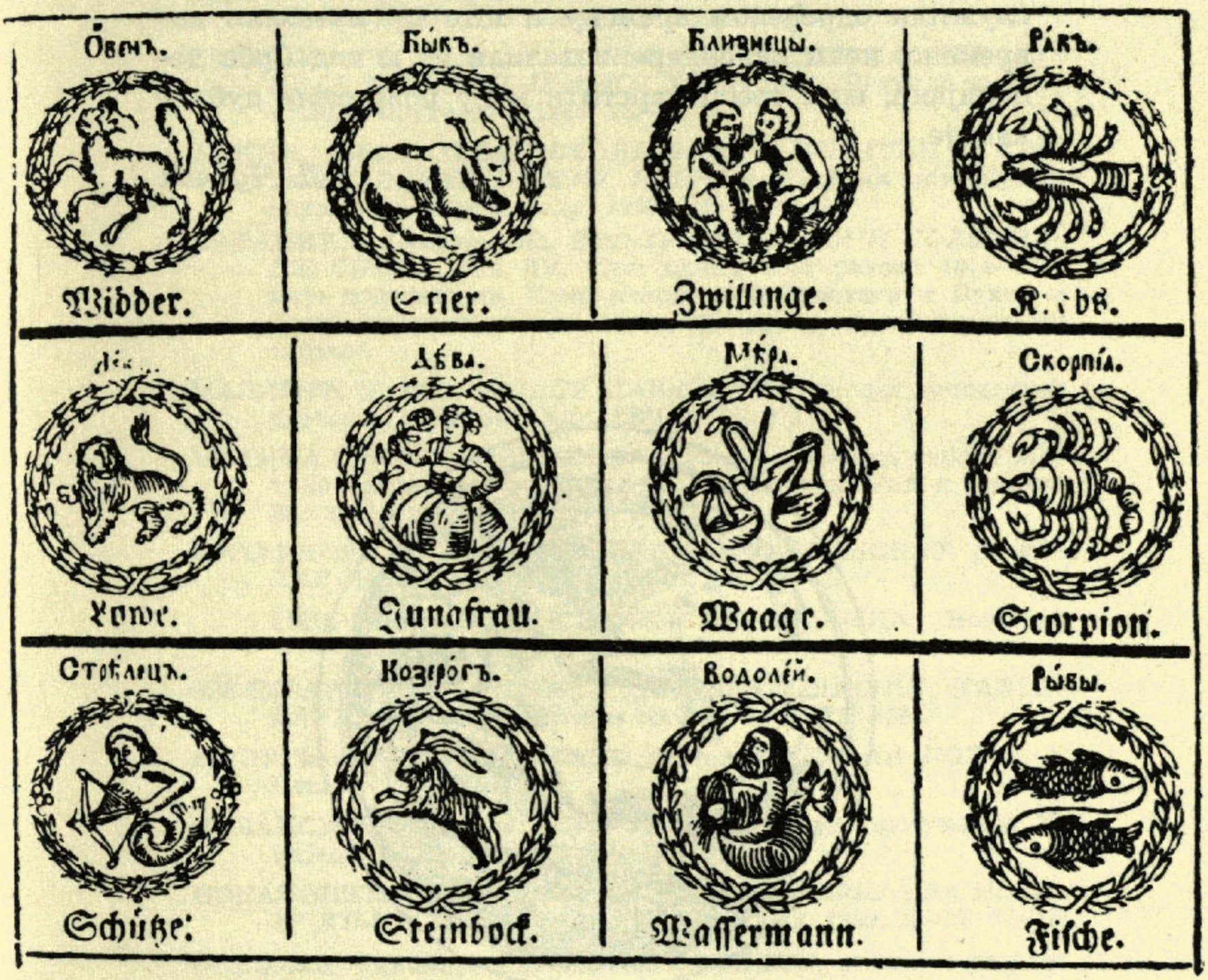

облик домаћег забавника, омиљене књиге, који је у лепом броју долазио сваке године у куће Срба.

Значај српских календара XVIII века, у наслову они тада најчешће носе наслов *месецослов* као и црквени приручници, исцрпљује се њиховом улогом у навикавању Срба на њих и у покушајима да се у њима одомаћи забавно и поучно штиво. Пошто и најбољи календари нису никада достизали актуелност и присност новина и часописа са читаоцима њих можда и не би требало сврставати међу њих. Па ипак зато што су и они служили одређеном времену и што су излазили повремено, неки календари излазили су и код Срба деценијама, њих треба уврстити међу повремене публикације.

Л. Чурчић

ЛИТЕРАТУРА

АРНОТ, Антоније: *СРБСКО СПИСАТЕЉСТВО*, Новаковић, Стефан. Магазин за художество и моду, Будим, 1839, II, 19.

БЕРИЋ Павле: *СЛАВЕНО-СЕРБСКА БИБЛИОГРАФИЈА* од године 17. до конца 1828. сложена по Азбучноме реду Списателя с Додатком назначенија они дела, која без имена издательева изишле. Летопис МС, 1820. 18, 117.

ВРХОВАЦ, Радивој: *ПРВЕ СРПСКЕ НОВИНЕ* — и оснивање Карловачке гимназије. Извештај Српске вел. гимназије карловачке за школску годину 1903/4, LII, 28—49.

ГАВРИЛОВИЋ, Андра: *ИСТОРИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ*. Београд, 1910, 55—58.

ГАВРИЛОВИЋ, Никола: *ВЕЛИКА ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА И СРБИ У ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ*. Зборник за друштвене науке МС, 1960, 26, 19.

ЂУКИЋ, Аница: *ЈЕДАН НЕОБЈАВЉЕНИ ПОДАТАК О КРЕТАЊУ ПРВИХ НАШИХ НОВИНА*. Гласник историјског друштва у Новом Саду, 1930, III, 115—117.

КАРАЏИЋ — Стефановић, Вук: *ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧНИ СПИСИ*. Књ. IV. (Ова књига због ратова 1814—1818 није доштампана. Само неколико библиотека и Вуков и Доситејев музеј имају неколико примерака одштампаних табака).

МАЛЕТИН, Марко: *ТЕОДОР ПАВЛОВИЋ*, Гласник историског друштва у Новом Саду, 1931, VIII, 373.

МАТИЦА СРПСКА: *ИЗВЕШТАЈ О РАДУ* Управног одбора Матице српске у год. 1901—1902. И додатак. Рад и именик Матице српске, 1902, стр. 31.

МИТРИНОВИЋ, Чедомир: *ЗАХАРИЈА СТЕФАНОВИЋ ОРФЕЛИН*. Новинар, Загреб, 1926/27, IV, 29—32.

САВРЕМЕНА ЈУГОСЛОВЕНСКА ШТАМПА. Новинар, Загреб, 1928, VI, 89.

МИЛИТАР, Трива: *УСКОРО: ДВА ВЕКА НАШИХ КАЛЕНДАРА*. Календар Матице српске, 1962, 130—131.

МИЛУТИНОВИЋ—САРАЈЛИЈА, Сима: *ОТЗИВ НА ПОЗИВ*. У Пешти, 1839, 27—28.

НОВАКОВИЋ, Стефан: *ПИСМА*. Прибавио и протумачио Ђ. Рајковић, Јавор, 1882, 280—284.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА ЗА НОВИЈУ КЊИЖЕВНОСТ 1741—1764*. Београд, 1869, 26—27, 37—39.

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН*, живот и рад му. Београд, 1923, 92, 124—136.

О АУТОРУ И УЗОРУ Славено-сербског Магазина од 1768. год.

ЗБОРНИК У СЛАВУ ВАТРОСЛАВА ЈАГИЋА, Берлин, 1908, 680—690.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића. Ср. Карловци, 1905, 83—94.

ОТОВИЋ, Владимир: *ТРАГАЊЕ ЗА ПРВИМ ТРЕНУТЦИМА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА* (Његош и Орфелин). Летопис МС, 387, 209—215.

ПЕТРОВСКИЈ, Н.: *КО ЈЕ БИО ПРВИ ПУБЛИЦИСТ* у Срба? Известија одељења руског језика и књижевности Императорске академије наука, Том. XI, кн. 1, 127—130 (на руском).

ПОПОВИЋ, Павле: *О ИЗВОРИМА* „Славено-сербског магазина“ од 1768. Просветни гласник, 1912, XXXIII, 281—289.

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ, СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића. Српски кн. гласник, 14, 554—554.

РАЈКОВИЋ, Ђорђе: *ИЗ МОЈЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ* Јавор, 1880, IV, 1265—1268, 1293—1296.

МАНОЈЛО ЈАНКОВИЋ. Биографско—књижевна слика. Летопис МС, 1880, 126, 4—10.

СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Допуне и поправке. II Летопис МС, 1875 118, 109.

РУВАРАЦ, Димитрије: *СЛАВЕНО СЕРБСКИ МЕСЈАЦОСЛОВ ЗА* 1792. Јавор, Нови Сад, 1887, XIV, 503—506, 519—522, 536—538, 552—554.

СКЕРЛИЋ, Јован: *ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД* српске штампе. 1791—1911. Београд, 1911, 1—11.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ у XVIII веку. Београд, 1923, 99—106.

ДР. ТИХОМИР ОСТОЈИЋ: О АУТОРУ СЛАВЕНО-СЕРБСКОГ МАГАЗИНА ОД 1768. ГОДИНЕ. Српски кн. гласник, 1908, XXI, 787—788.

ЧАКРА, Емил: *ЈУГОСЛОВЕНСКА ЖУРНАЛИСТИКА*. Грађа за књижевну повесницу југословенства. Славенка, 1861, IX, 660—665.

ЈУГОСЛОВЕНСКА ЖУРНАЛИСТИКА. Путник, Нови Сад, 1862, V, 204—209.

ПАВАО КЕНДЈЕЛАЦ, први панслависта. Даница, Нови Сад, 1868, IX, 158—160.

ШАФАРИК, П. Ј.: *GESCHICHTE DER SERBISCHEN LITERATUR. Prag, 1865*, 425.

ШУМАРЕВИЋ, Светислав: *ШТАМПА У СРБА* до 1839. Београд, 1936, 32—61.

ИЛУСТРАЦИЈА СРПСКЕ КЊИГЕ У XVIII ВЕКУ

Илустрација српске књиге има своју богату историју која датира још од средњег века. Али у њеном развоју постоје две јасно одређене гране: *минијатура*, рађена руком и илуминирана и *графичка* илустрација штампана у дрворезу, бакрорезу и бакропису. Ова прва траје све до XVIII века, а ова друга се може поделити у два периода: први период почиње појавом *Октоиха* из Ободске штампарије а завршава се последњим српским црквеним књигама, штампаним у Венецији у XVII веку. Други период почиње појавом *Стематографије* 1741 и траје до почетка XIX века. Ово је доба које нас овде посебно занима као појава у целини и појединостима.

Појава књиге у XVIII веку у тесној је вези са тадашњим друштвеним и економским приликама у крајевима које су почели да настањују Срби после Сеобе 1690. године. Они су увидели разлику између дотадаш-

њег свог начина живота и оног у аустријској држави, нарочито у градовима у које су се доселили. Схватајући значај културе тек у овој новој средини, а поготову њену улогу у борби коју су отсада морали да воде у туђини за свој опстанак, они су настојали да се прилагоде иовим захтевима друштвеног и културног живота. У овом процесу еманципације главну улогу је почела да игра српска нова буржоазија која је почела да се ствара. Она је схватила да само угледање на Европу може збрисати оне разлике које је оставило дугогодишње ропство под Турцима. Тако је почетком XVIII века на сабору у Крушедолу одлучено да се оснују основне школе у свима крајевима где су живели Срби. Тежња за прогресом добија све општији карактер и прве деценије столећа биле су испуњене живом активношћу у свим гранама културног живота. Ова оријентација ка новом, ка новим схватањима уопште, представљала је читаву револуцију међу духовима оног времена. То је био одлучан преокрет. Требало је тражити нове узоре у једној ситуацији која је била пуна опасности и непријатељства према Србима, иако су они примљени у Аустрију зато што су имали шта да јој дају: своју крв, своје животе, као гранични бедем према турској опасности. У таквој ситуацији Србима је било остало једино да се обрате Русији, којој су се и раније обраћали за помоћ у разним видовима. Русија је била та која је давала прво помоћ црквама и црквеним људима. Ови односи су већ познати и проучени. За нас је од интереса чињеница да током XVII и XVIII века у данашњу Војводину стижу руске црквене књиге у огромном броју. Визитација манастира у Фрушкој Гори 1733. и 1753. када су састављени инвентари целокупне манастирске непокретне и покретне имовине, показују све већи број „московских“ и „кијевских“ књига црквеног карактера. Тако је у првим деценијама XVIII века ру-

ска црквена књига задовољавала велике потребе у нашем црквеном животу, а у томе периоду, као што је познато, руски језик утицао је на наш у великој мери. Није никакво чудо што се у једној таквој атмосфери све више осећала потреба за српском штампаном књигом. Али такви захтеви нису могли бити задовољени јер није било српских штампарија. Упркос тешкоћама Христофор Жефаровић припрема своју *Стематографију* и омогућује да ова књига угледа света 1741. године. Значај појаве *Стематографије* био је огроман, али

За особиту уметничку реализацију КАЛИГРАФИЈА

Захарија Орфелина награђена је са 100 дуката

СИНЕСИЈЕ ЖИВКОВИЋ, бакрорез из Србљака штампаног у Римнику 1761

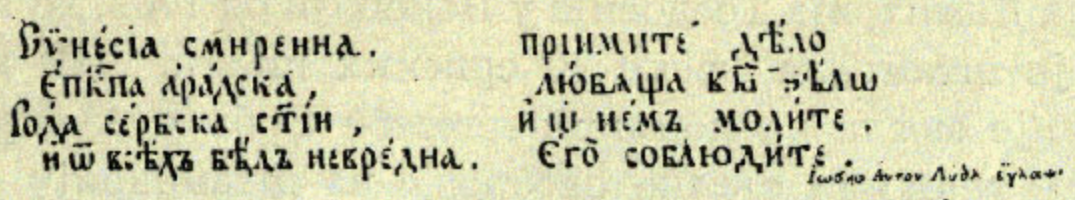
Сѵнесіа смиренна. пріимите дѣло
Епкпа арадска, любаща кн҃ѕѣлѡ
Рода сербска стіи, и ѿ немъ молите.
и ѿ всѣхъ бѣдъ невредна. Его соблюдите.

Потпис испод слике *Синесија Живковића*

не само у историјском погледу. Ова књига је имала и велики број илустрација са којима почиње — у правом смислу речи — историја ове уметничке гране у XVIII веку. Наредне године биле су испуњене све новијим врстама књига по садржини и природи илустрације. Прва историја српског народа издана је 1765. а њен аутор је био Павле Јулинац. Године 1768. издао је Захарија Орфелин први часопис међу Јужним Словенима. Јулинац је био оснивач и белетристичке литературе са својим преводом Мармонтеловог *Велизара* 1777. године. Неколико година после Доситеј Обрадовић издаје свој *Живот и прикљученија* у Лајпцигу (1783). Најзад 1791. појављују се и прве српске новине које је издао Маркидес Пуљо. Сразмерно брзо, у року од две три деценије, захваљујући просветитељским тежњама тадашње српске буржоазије, Срби су штампали преко три стотине књига и успели да заузму скромно место у европској културној заједници са својим уделом.

Један од главних разлога што је српска штампана књига доцкан изишла на свет — читавих педесет година после Сеобе — био је у недостатку штампарија. Патријарх Арсеније III тражио је одмах да се одобри оснивање једне српске штампарије. Овај захтев је понављан више пута у току XVIII века. Аустријске власти су биле упорне: упућивале су Србе на језуитску штампарију у Трнави, али Срби су радије штампали своје књиге у Влашкој, у римничкој штампарији, али не у великом броју. Значајну улогу одиграла је штам-

парија Димитрија Теодосија у Венецији од 1761. до 1810. која је штампала преко 70 српских књига. Али како она није могла да подмири потребе Срба у Аустрији, они су тражили стално одобрење за штампарију која им је најзад и одобрена 1770. с тим да бечки књижар Јозеф Курцбек оснује ту штампарију са привилегијом на 20 година. Касније Срби нису били задовољни овом штампаријом јер су књиге имале много грешака. Тек 1791. године Срби су добили своју штампарију коју је организовао Стефан Новаковић. Новаковић је издао много књига, чак и српске новине, али је он доцније продао своју штампарију Мађарима, који су је придружили штампарији Пештанског универзитета. Отада су се српске књиге штампале у Будиму. Известан мањи број српских књига штампан је у штампарији Брајткопфа у Лајпцигу.

Илустрација српске књиге која се штампала и издавала под оваквим условима, представља ипак једну важну грану уметничке делатности. Њу су обављали највећим делом страни цртачи и бакроресци. Ако се изузме известан број наших уметника који су се бавили књижном илустрацијом — у почетку само Жефаровић, касније Захарија Орфелин, а при крају столећа Стеван Суботић, Јаков Орфелин и Арса Теодоровић — остали су били странци, махом Аустријанци. Међу првима је био Тома Месмер, сарадник Христофора Жефаровића на *Стематографији*, затим Јозеф Антон Лидл, који је резао 14 илустрација за *Правила молебнаја свјатих сербских просветителеј* Синесија Живановића 1761. доста просечан уметник, а потом Биндер, аутор слабих илустрација за *Робинзона Крусе* (1799.). па много бољи А. Нојнлист, који је резао портрет Јована Рајића, са много више знања и техничке сигурности. Ј. Г. Мансфелд долази међу најбоље бакроресце који су радили илустрације за српске књиге, нарочито оне

ЦАР ДУШАН, из Стематографије, Беч 1741

које је издавао Курцбек. Тако је Мансфелд резао фронтиспис Рајићеве *Историје* по цртежу Јакова Орфелина, затим бакрорез за *Песен о избављенију Сербије* (1789.) као и илустрације за *Собраније изабраних молитв* (1771.). Мансфелд је радио, судећи по стилу, и друге илустрације за српске књиге које је издавао Курцбек. Он је умео да прилагоди свој график потребама теме, бирајући технику потеза која је најбоље могла да прикаже разноврсност предмета и материје. Међу добре граверe долази и бечки цртач и бакрорезац Вајнраух, који је изврсно владао фигуром и контрастима тамно

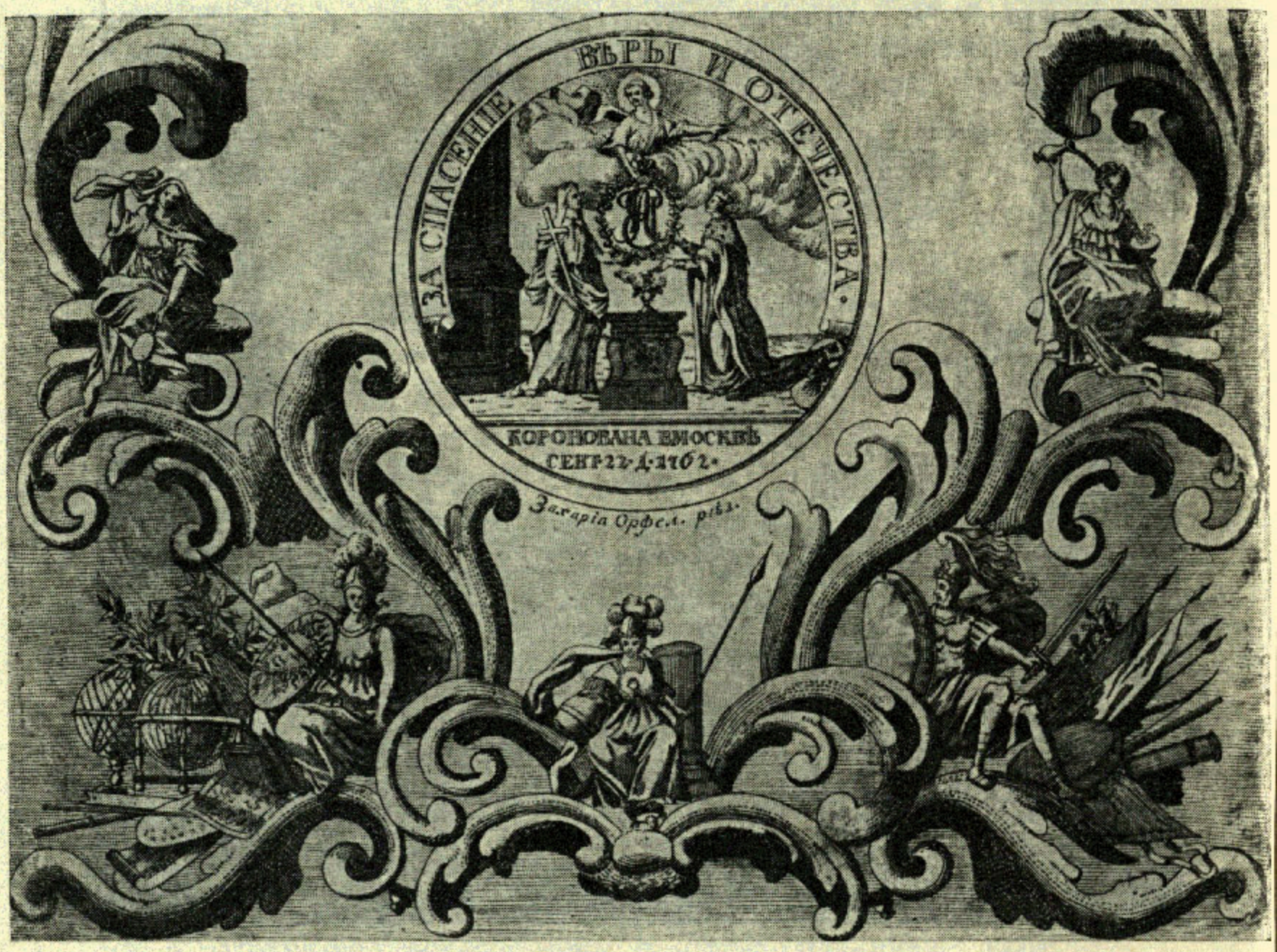

Детаљ *Орфелиновог* бакрореза за илустроване примерке
ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ

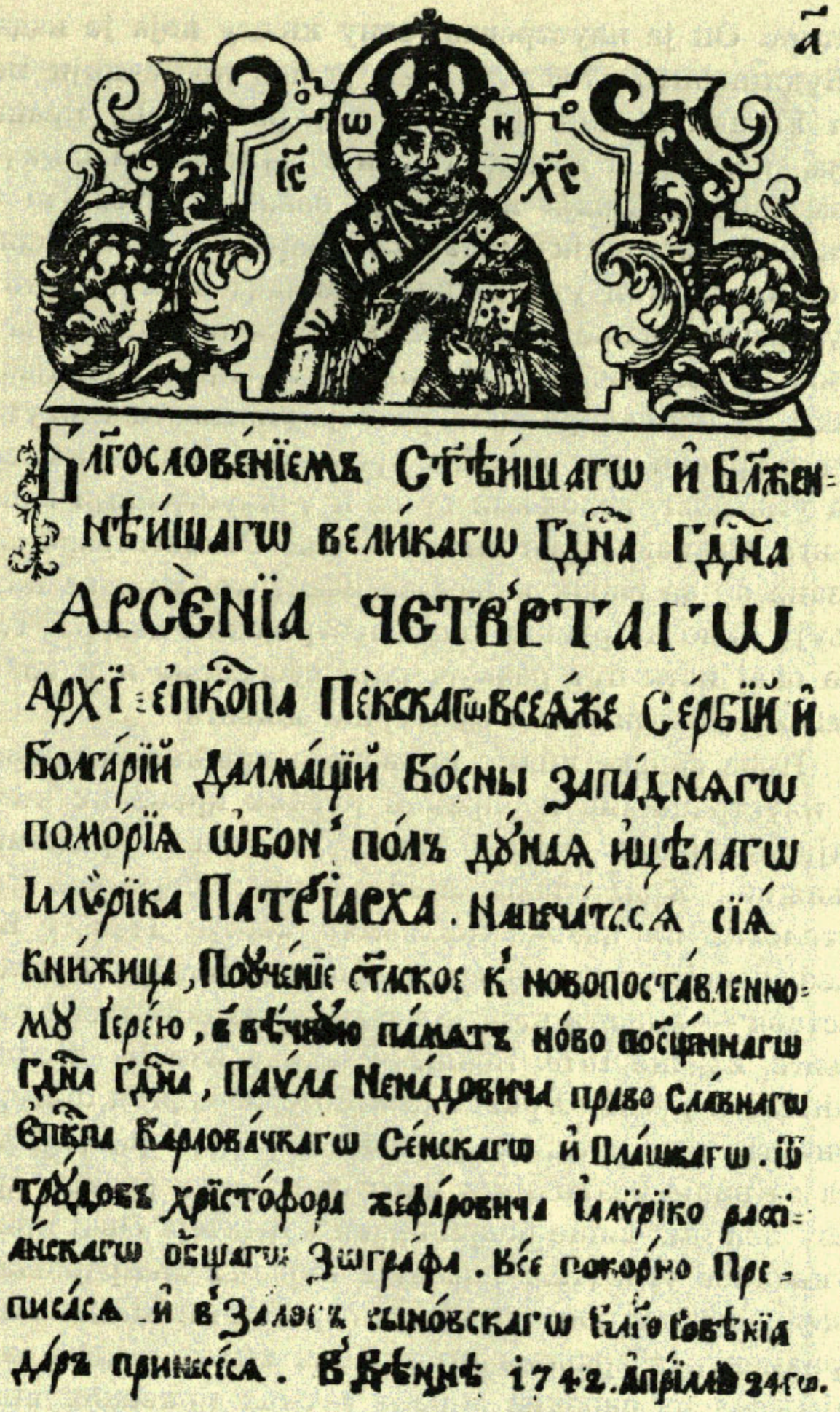

Бл҃гословенїемъ Ст҃ѣйшагѡ и Бл҃женнѣйшагѡ великагѡ Гдн҃а Гдн҃а Арсенїа четвертагѡ архїепкопа Пекскагѡ всеяже Сербїй и Болгарїй Далмацїй Босны западнагѡ поморїа ѡбонъ полъ дунаа и цѣлагѡ Иллѵрїка Патрїарха. Напечатаса сїа книжица, Поученїе ст҃лское къ новопоставленному Іерею, въ вѣчную памятъ ново посвященнагѡ Гдн҃а Гдн҃а, Павла Ненадовича право славнагѡ Епкпа Карловачкагѡ Сенскагѡ и Плашкагѡ. Ѿ трудовъ Хрїстофора Жефаровича Іллѵрїко рассїанскагѡ общагѡ Зѡграфа. Все покорно Прописаса и въ залогъ сыновскагѡ Бл҃гословенїа даръ принесеса. Въ Вѣннѣ 1742. Апрїллѡ 24гѡ.

ПОУЧЕНИЈЕ СВЈАТИТЕЛСКОЈЕ, резао у бакру
Христифор Жефаровић 1742

светлог. Он је илустровао једну књигу која је издана у Будимпешти 1799. Утолико је био просечнији Венцел Енгелман, који је резао портрет Ђорђа Бранковића, „последњег деспота Сербије“ за *Прибавленије (содержашче) важнаја писменаја доказателства (к) изјасненију (историји славенских народов)* 1795. године. И овим страним уметницима припада заслуга што се илустрација наше књиге XVIII века брзо подигла на европску висину. Дух и стил илустрација развијао се према општим смерницама развоја уметности. Сви уметнички правци оног времена, кроз које је пролазила српска уметност, испољили су се и у илустрацији српске књиге. Свакако прве књиге — као *Стематографија* — везане су за барок и његове елементе, који се позајмљују било из руских било аустријских извора. То је био онај исти пут развоја који сусрећемо и у другим гранама уметничког и културног живота.

Прве српске књиге црквене садржине инспиришу се илустрацијама и опремом руских црквених књига. Најупадљивији пример овог угледања представља књижица Христофора Жефаровића: *Поучение свјатителское ко новопоставленому иереју* 1742., у Бечу Жефаровић је обрадио у бакрорезу фигуру Христа у застави — виньети коју је позајмио из истоимене руске књиге, издане 1670. године. Разлика између Жефаровићевог и руског Христа је само у обради, а фигура и орнаменти су исти. Жефаровић обрађује фигуру Христа са више реализма и чврстине, док у руском дрворезу она има више површински карактер. Овај пример буквалног угледања показује најбоље Жефаровићеве узоре од самог почетка живота српске штампане књиге. Орнаментика српских штампаних књига такође је позајмљена из барокне опреме руских црквених књига. То су виньете и шпицеви (cul-de-lampe) у којима се биљни мотиви преплићу у сложене али прегледне ком-

Илустрација МАРМОНТЕЛОВА *Велизарија*, Беч 1776

позиције. Они су штампани у разним руским црквеним књигама од 1662. до 1704. године. То је случај са низом српских црквених књига од којих су неке штампане чак крајем XVIII века, као нпр. *Служебник* из 1799. године. И орнаментика књига штампаних у Венецији управљала се према руској као нпр., *Осмогласник* из 1764. године, штампан у „штампарији греко-православној Теодосија Иоанинскаго". Ова појава одговара општим тежњама наше ликовне уметности која је нашла исте узоре. Али док су се овде Срби послужили позајмљеним облицима, оригинално схватање српске илустрације најбоље се огледа у радовима Христофора Жефаровића. Његове насловне стране, нпр., *Поучења*, показују једну изразито барокну концепцију не само у илустрацијама него и у пластичним облицима слова, у извесној немирној декоративности коју је потпомогла црквена ћирилица. Тај исти израз немира и жеља за афирмацијом неких дотле неслућених енергија сусреће се и у насловним странама *Стематографије* 9. и 11., где облици слова добијају веома китњаст карактер.

Међутим са новом оријентацијом српске уметности према рококоу, јављају се и одговарајуће тежње и у опреми српске књиге. Први елементи рококоа запажају се већ у насловној страни и фронтиспису *Правила молебних србских свјатителеј*, штампаних у Венецији 1765. године. Оквири у којима се налазе ликови српских владара одликују се неправилношћу облика, међу којима се истиче *асиметрија*, која постаје карактеристично обележје рококоа. Фантазија твораца овог покрета добила је маха у све чуднијим одступањима од правог угла, због којих се пребацивало Французима да су заборавили да се служе шестаром. Од тога таласа који је прекрилио целу Европу, нешто је стигло и до наших земаља и испољило се нарочито у унутрашњој

декорацији цркава, иконостаса, предикаоница, тронова, или у графици, као што је то овде био случај. Носилац рококоа код Срба био је Захарија Орфелин.

Рококо се јавља прво у Орфелиновој књизи о Петру Великом. На листу посвећеном Катарини II у цртежу оквира, тропејони, оружје и биљна орнаментика имају различит — асиметрични карактер. Слова *„Екатерине“* окићена венцима делује безмало као стил чипендела! Али то је само почетак. Изразитија обележја рококоа Орфелин развија у насловним странама за *Новејшија словенскија правопис* 1776. и *Словенскаја и Валахискаја калиграфија*, 1778. У оквиру разних елемената првог наслова већ се појављује *шкољка*, типични елеменат рококоа. У другом оквиру игра облика постаје још немирнија, још асиметричнија тако да се ни један елеменат не појављује на другој страни. И овде се налази стилизована шкољка, у измењеном облику, пуном динамике, који се преплиће са другим биљним формама, несумњивом сведочанству о богатству Орфелинове маште, која је асимиловала идеје Опенорда Кивилијеа Месонијеа, транскрибовала их на оригиналан начин. Орфелин је био у току покрета који је нарочито у земљама средње Европе добио специфичан карактер, много екстремнији него у Француској. Није без интереса чињеница да су две *Калиграфије* штампане у Бечу, земљи рококоа, а *Житије Петра Великог* у Венецији, са знатно умеренијом орнаментиком.

Мање разигране маште у стварању оваквих облика Орфелин показује у своме *Вечитом календару* из 1783. године. Орнаментика је скоро банална. Али фронтиспис „Стварање света“ показује већ ону мекоту облика и односа која се јавља у другој половини XVIII века, у српском сликарству. Под утицајем аустријске уметности у Мађарској и у Аустрији наши сликари усвајају један мекши флуиднији начин изражавања. Почетак

се запажа већ на иконостасима Грабована у Моловину 1772. и Столном Београду 1776. године. Даљи развој потпуног ослобођења од формула руског црквеног барока остварују Теодор Крачун и Теодор Илић Чешљар. Нови вид рококоа у сликарству сусреће се код Арсе Теодора (Меленци) и Димитрија Братоглића (Угриновци). То је један пиктурални начин изражавања при коме долазе на прво место известан пригушен штимунг, са роза, плавим, лила, бледо-жутим тоновима, који делују као далеки рефлекси Маулберчових колористичких смелости на плафону кармелитског манастира у Столном Београду. Нешто од тог општег тока нашег сликарства огледа се и у Орфелиновом бакрорезу који је изгубио ранију тврдоћу наших мајстора, инспирисаних обрасцима руског декоративног барока.

Овај елеменат рококоа — школька — манифестује се и у декорацији црквених књига. Тако он крунише композицију *Ускрса* на фронтиспису у *Пасхалнија службе,* изданој у Бечу 1772. године.

Али у исто време и неокласицизам тражи своја права. Са овим покретом Срби су најмање у задоцњењу за Европом. Пошто је освојио архитектуру, сликарство, он се сразмерно рано манифестује у графици, у илустрацијама књига и у њиховој опреми. Истина, то се мање осећа по фигуралним представама, колико по распореду слова насловне стране, по строгости односа, по извесној јасноћи и чистоти која потсећа на култ форме какав је проповедао Винкелман. Због тога су одстрањене све фантазије облика и композиције орнамената које нису функционалне него декоративне и често сувишне. Ово схватање већ се испољава у истовременим књигама, нпр, фронтиспису и насловној страни *Велизарија,* изданог у Бечу 1776. Али овде је тек почетак: друго издање *Велизарија,* из 1777, већ добија на насловној страни једну камеју грчког вајара Плотарха, која

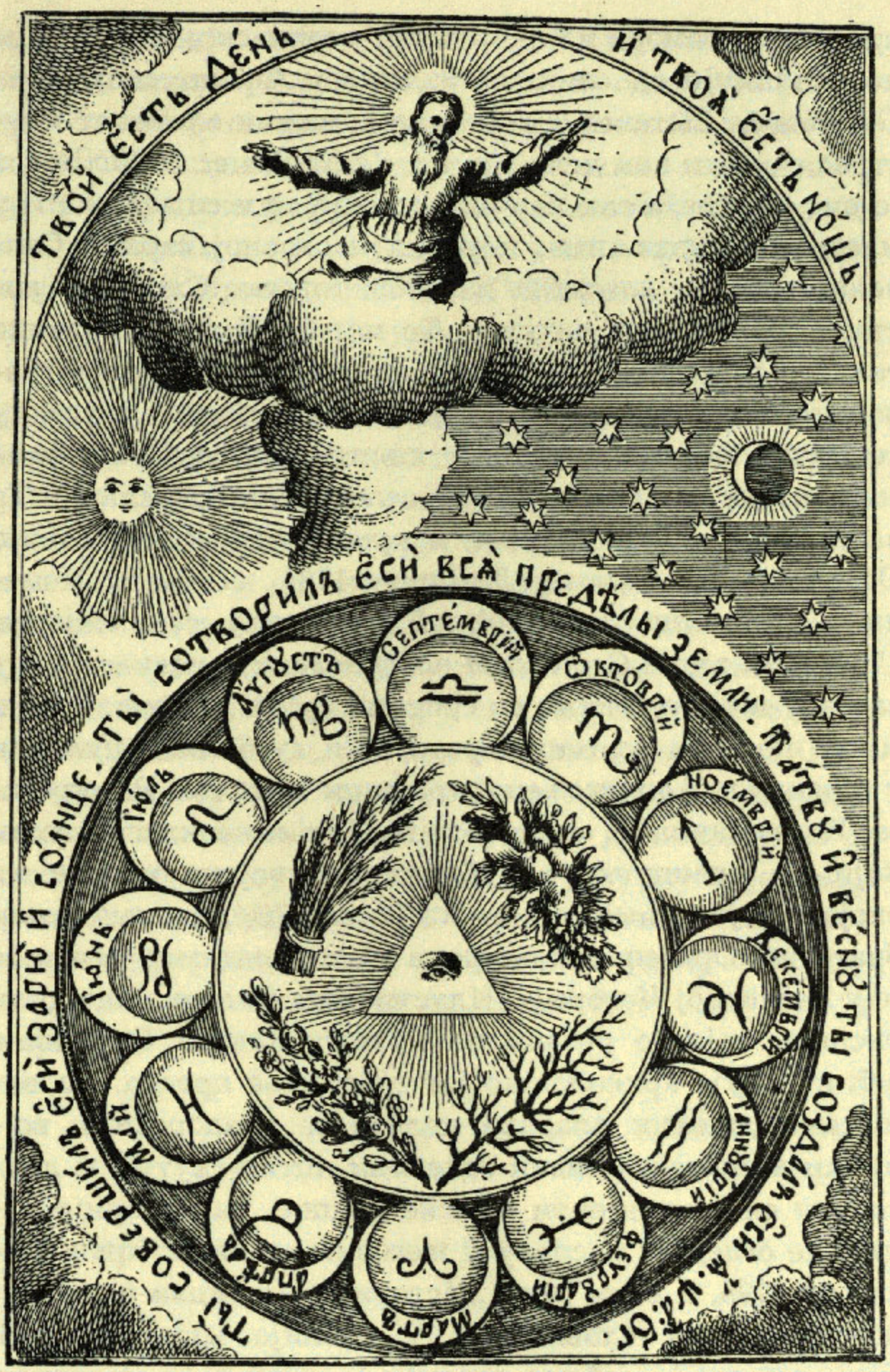

Илустрација из *Орфелиновог* ВЕЧИТОГ КАЛЕНДАРА

представља амора на лаву. Стил неокласицизма овде се не разликује од сличних издања у Француској, нпр., *Galeries de Florence,* где је камеја важан елеменат илустрације, или пак дела *Voyage de Naples et de Sicile,* где је она употребљена као шпиц. Исти дух се запажа и у млетачким издањима, нпр., на насловној страни *Славено-сербског магазина* из 1768. године. Слова су постала још ређа и читкија. То постаје будуће правило техничког распореда. Томе доприноси и употреба грађанске ћирилице уместо црквено-словенске. У стилу техничке опреме каснијих књига профане садржине напуштена је потпуно старословенска ћирилица. То важи нарочито за *Живот и прикљученија Димитрија Обрадовића...,* издан у Лајпцигу 1783., затим за Комедију Емануила Јанковића *Благодарнај син,* Лајпциг 1789. Шта више *Серпскија повседневнија новини* имају заставу-виньету Марса са српским грбом на штиту, који много подсећа на генија рата који су били популарни у француској примењеној графици за време Револуције. Таква каква је, ова иде за борбеним неокласицизмом који су француске републиканске војске носиле на својим бајонетима као и идеје слободе, једнакости и братства. Оријентација према неокласицизму видљива је у Рајићевој *Историји.* Илустрација Словена на фронтиспису која је резана по цртежу Јакова Орфелина већ показује археолошко интересовање цртача. На виньетама српских владара налазе се владарски и војнички амблеми, римски шлемови, штит-скутум и ликторски сноп, елементи римске ношње. Та преоријентација се огледа у наслову и његовим словима: први отисак из 1793. г. осим речи „Историја“ штампан је црквено-словенским словима, а у касније изданом 1794. цела страна је добила јаснији и модернији карактер, захваљујући грађанској ћирилици.

Илустрација српске књиге у XVIII веку застаје при неокласицистичком стилу који се одликује јасноћом и бољим распоредом простора, односима виньета и текста. Са напуштањем старословенских слова, усвојене су и арапске цифре за означавање година. Занимљиво је истаћи да је тај процес у сликарству знатно ранији: већ у првој половини XVIII века многе слике су датиране арапским бројевима.

На крају може се рећи да је културна еманципација народа била видљива и у овој грани уметничког стварања. Илустрација и графичка опрема српске књиге су следовале само оном историјском императиву развоја стилских облика који се креће по неким неписаним законима и од најранијих времена прелази границе земаља, приближава их једне другима, помирује њихове супротности. Истина, сваки народ задржава извесно специфично обележје, у својим уметничкким манифестацијама: барок, рококо, неокласицизам код Срба нису имали борбену импетуозност изворних покрета. Али су се испољили у довољној мери да покажу да се српски народ потпуно укључио у културну заједницу Европе још у XVIII веку. У томе циновском процесу илустрација српске књиге представља једну значајну компонетну која тек чека на то да буде проучена у потпуности.

Павле Васић

ЛИТЕРАТУРА

ВАСИЋ, Вера: *ИЛУСТРАЦИЈА СРПСКЕ КЊИГЕ У XVIII ВЕКУ* (рукопис у Народној библиотеци СР Србије у Београду).

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА ПРВИХ МАРМОНТЕЛОВИХ ПРЕВОДА КОД НАС. Библиотекар, 1958, X, 19—22.

ИЛУСТРАЦИЈА СРПСКЕ КЊИГЕ У ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА. Библиотекар, 1958, X, 278—285.

ПОРТРЕТ КАО ИЛУСТРАЦИЈА СРПСКЕ КЊИГЕ 1800—1830. Библиотекар, 1961, XIII, 325—328.

ДАВИДОВ, Динко: *ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ ПРВИ СРПСКИ БАКРОРЕЗАЦ XVIII ВЕКА.* Дело Христофора Жефаровића. Нови Сад, 1961 ,23—64.

ЈАНЦ Загорка: *ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ОПРЕМЕ КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ. — ПРЕПИСИВАЊЕ, ПОВЕЗИВАЊЕ, ОКИВАЊЕ,* — Радови војвођанских музеја, Нови Сад, 1953, 2, 170—176.

ЈОВАНОВИЋ, Миодраг: *ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ УТИЦАЈА РУСКЕ ГРАФИКЕ НА СРПСКУ УМЕТНОСТ СРЕДИНЕ XVIII ВЕКА.* Рад војвођанских музеја, Нови Сад, 1959, 8, 171—177.

КИРИЛОВИЋ, Димитрије: *НАСЛОВ ЖЕФАРОВИЋЕВЕ КЊИГЕ ПОЗНАТЕ ПОД ИМЕНОМ „СТЕМАТОГРАФИЈА“.* Летопис Матице српске, 1951, 367, 351—352.

КОЛАРИЋ, Миодраг: *ЗАХАРИЈА—ОРФЕЛИН—ЦРТАЧ, КАЛИГРАФ И БАКРОРЕЗАЦ.* Зборник за друштвене науке Матице српске, 1951 2, 66—74.

КОЛЕНДИЋ, Петар: *ЖЕФАРОВИЋ И ЊЕГОВИ БАКРОРЕЗИ,* Гласник историјског друштва у Новом Саду, 1931, IV, 35—45.

КОСТИЋ, Мита: *ЗАХАРИАС ОРФЕЛИНС КАЛЛИГРАПФИЕ, Archiv für slavische Philologie,* 1914, 155—166.

МЕДАКОВИЋ, Дејан: *ГРАВИРА КОД СРБА.* Библиотекар, 1960, XII, 15—18.

СТАРА СРПСКА ГРАФИКА. Уметност, Београд, 1951, 3, 31—35 (лат.)

БАКРОРЕЗАЦ ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН. ПОВОДОМ ЈЕДНЕ ЊЕГОВЕ КЊИГЕ. НИН, Београд, 8. II, 1953, бр. 110.

ИЛУСТРОВАНО ИЗДАЊЕ ОРФЕЛИНОВЕ ИСТОРИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ. Историски часопис САН, 1954, IV, 253—257.

О УМЕТНИЧКОЈ ОПРЕМИ СТАРИХ СРПСКИХ ШТАМПАНИХ КЊИГА. Библиотекар, 1955, VII, 13—14.

ГРАФИКА СРПСКИХ ШТАМПАНИХ КЊИГА XV—XVII ВЕКА. Београд, 1958.

СРПСКА МИНИЈАТУРА XVIII ВЕКА. Библиотекар, 1958, X, 273—278.

ПРЕТСТАВЕ ВРЛИНА У СРПСКОЈ УМЕТНОСТИ XVIII ВЕКА. Рад војвођанских музеја, Нови Сад, 1959, 8, 159—169.

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ. Летопис МС, 1962, 389, 233—345.

ПЕТРОВИЋ, Вељко — Милан КАШАНИН: *СРПСКА УМЕТНОСТ У ВОЈВОДИНИ ОД ДОБА ДЕСПОТА ДО УЈЕДИЊЕЊА,* Нови Сад, 1927, 52—54.

РУВАРАЦ, Димитрије: *КО ЈЕ ПИСАЦ КЊИГЕ: „ЖИТИЈЕ И СЛАВНИЈА ДЕЛА ГОСУДАРЈА ИМПЕРАТОРА ПЕТРА ВЕЛИКАГО“.* Гласник Српског ученог друштва, 1891, 72, 193—200.

СТОШИЋ, Душица: *ЈЕДНО НЕПОЗНАТО „СОБРАНИЈЕ“ ИЗ XVIII ВЕКА. ОПИС ИЛУСТРАЦИЈА.* Библиотекар, 1957, IX, 225—226.

УГЛЕДАЊЕ НА ЈЕДАН РУСКИ ЗБОРНИК ИЗ XVIII ВЕКА. О ГРАФИЧКОЈ ОПРЕМИ НАШИХ СУВРЕМЕНИХ ИЗДАЊА. Рад војвођанских музеја, Нови Сад, 9, 256—263.

ХАН, Верона: *ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ИКОНОГРАФИЈЕ КНЕЗА ЛАЗАРА.* Рад војвођанских музеја, Нови Сад, 1958, 7, 63—74.

ЧУРЧИЋ, Лазар: *ИЛУСТРОВАЊЕ РУКОПИСНИХ КЊИГА 18. ВЕКА БАКРОРЕЗОМ И ЈЕДАН ТАКАВ РАД ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА.* Библиотекар, 1961, XIII, 67—69.

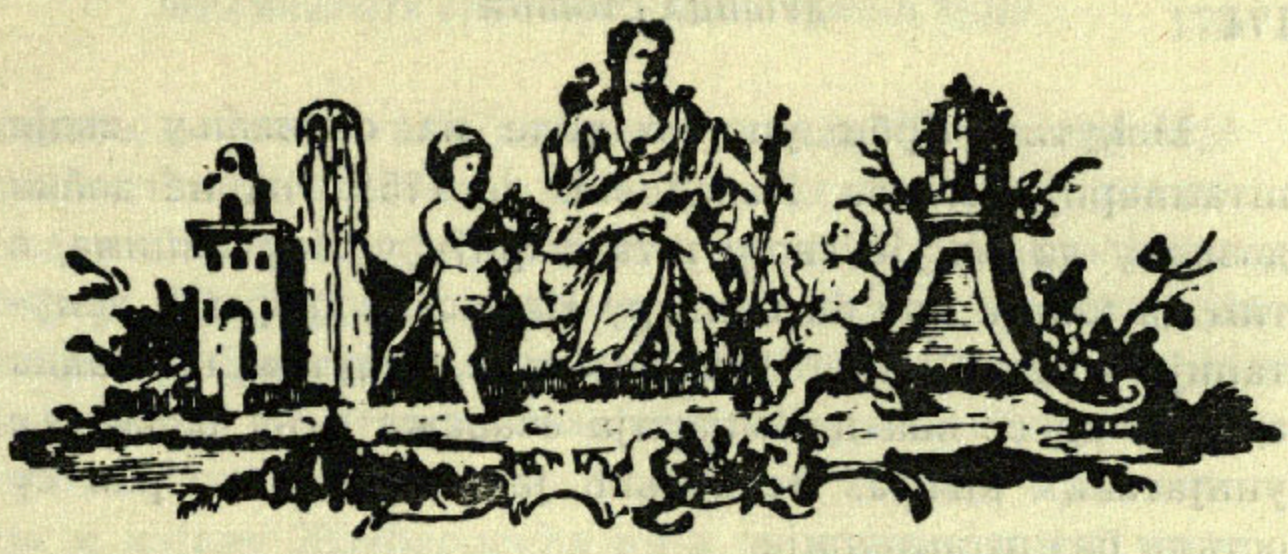

ШТАМПАРИЈЕ СРПСКИХ КЊИГА У XVIII ВЕКУ

XVIII век је врло значајан за културну историју Срба јер он, по Скерлићевим речима, значи „прелаз из Средњег века у ново доба, улажење у Западну европску културу, почетак живота у модерној цивилизацији".

Овај век је век просвећивања, те и српско становништво у Аустрији осећа све већу потребу за школама, за књигама на српском језику штампаним ћирилицом. Срби су упорно тражили своју штампарију и тај се захтев појављивао у облику молбе Арсенија III Јосифу I 1706. године, на Сабору у Крушедолу 1708., у Новом Саду 1722., Карловцима 1726., Београду 1730. Одговори су увек били негативни. За све то време Срби су се служили руским књигама које су биле увожене у великом броју. Аустријанцима није ишла у рачун ова веза Срба са Русијом, па су забранили увоз руских књига, али су се оне и даље увозиле у несмањеном броју.

Међутим, Срби упорно раде на оснивању своје штампарије. Павле Ненадовић је 1751. године добио дозволу да оснује своју штампарију у Карловцима, с тим да књиге иду на цензуру Илирској дворској депутацији у Беч. Године 1752. донета је, међутим, накнадна одлука да се ова штампарија обавеже и на издавање унијатских књига. Ненадовић је то одбио а Срби су остали без штампарије.

Иако без своје штампарије, Срби су штампали своје књиге. Већ од 1726. они их штампају у Румунији — у Епископској штампарији у Римнику. Ова славенска ћирилска штампарија била је основана 1705. за потребе румунске цркве. Њен оснивач је био Антун Ивернулу. Године 1718. Мала Влашка је припала Аустрији, а Римник постаје седиште влахо-заплањске или римничке епархије. Карловачки митрополит добио је ову епархију под своју управу. Тако су у овој штампарији штампане прве књиге за православне Србе и то: 1726., 1727. и 1734 *Первоје ученије отроком* Теофана Прокоповића, *Граматика* Мелетија Смотрицког 1755. и *Правила молебнаја...* Синесија Живановића 1761. године. У Ердељу у Блажу, у штампарији Семинара, штампана је 1748. још једна српска књига: *Регуламент*, штампао ју је Димитрије Пандовић, типограф, а 1765, године у Јашију *Исправленије грешника духом кротости...*

Истовремено са последњим књигама у Римнику, израђује своје књиге у бакру Христофор Жефаровић „Илирско расијанскиј општи зограф". Личност као и делатност Христофора Жефаровића дуго су били неразјашњени. Постојало је мишљење да је Грк, затим да је Бугарин. Данас се зна да је рођен у Дојрану, да се школовао у Охридској патријаршији. Дуго се водила полемика да ли је Жефаровић био само цртач или и цртач и мајстор-гравер. Др Мита Костић говорио је о Жефаровићу само као о цртачу: „Жефаровић је знао

сликати и цртати али сложену израду бакрореза није познавао". Скраћенице „СЧХЖ" под ликовима светитеља у *Стематографији* тумачи као „Сије Черта Христофор Жефарович". Димитрије Руварац, касније др Петар Колендић, одлучно заступају тезу да је Жефаровић и цртао и резао своја издања у бакру. Колендић се у свом тврђењу позива на израду *Привилегија* и изјаву Жефаровића која је уследила иза тога. Наиме, Жефаровић је са поносом истакао да је ову едицију, која толико имитира латинско издање, сам, својом руком, изрезао у бакру. У најновије време о Жефаровићу као цртачу и граверу писали су и др Дејан Медаковић у својој студији „Престава врлина у српској уметности XVIII века...", а затим Динко Давидов у Паталогу „Дело Христофора Жефаровића", који је Матица Српска издала 1961. године.

Прва књига коју је Христофор Жефаровић резао у бакру била је *Стематографија* из 1741. године. Жефаровић је урадио три редакције ове књиге, од којих је прва очувана у најмањем, а трећа у највећем броју примерака. 1742. године изишло је *Поученије свјатитељскоје к новопостављеному јереју* 1744. *Привилегији чрез блаженија Императори,* 1748. а поново 1781. *Описаније свјатаго божија града Јерусалима.* Др. Георгије Михаиловић у својој Библиографији XVIII века проширује ову листу Жефаровићевих бакрорезних издања још са једним *Буквaром* из 1742. и 1744. и *Мјесацословом* из 1743.—1744., наводећи изворе по којима се може закључити да је Жефаровић и ова дела био изрезао у бакру.

Захарија Орфелин (1726.—1785.) као уметник и као графичар значи знатан напредак према свом предходнику Христофору Жефаровићу. Он је достигао ниво уметника европског значаја, што уосталом потврђује његов избор за члана бечке Уметничке академије, на

ЈОХАН ГОТЛИБ ЕМАНУЕЛ БРАЈТКОПФ, штампар
из Лајпцига код кога је *Доситеј Обрадовић* штампао своја дела

предлог првог бечког бакроресца Шмуцера, после појаве Орфелинове књиге *Словенскаја и валахијскаја калиграфија.*

Од 1758. до 1778. Орфелин штампа своја дела, као и дела других аутора, у својој Бакарној типографији у Сремским Карловцима, мада истовремено известан број својих књига штампа и у Типографији Димитрија Теодосија у Венецији. Године 1771. предложено му је да оде за коректора у Беч, у новоосновану српску штампарију Јосифа Курцбека, али Орфелин то одбија да би се 1783. године ипак прихватио тог посла.

Орфелин је 1758. године у својој Бакарној типографији издао: *Краткоје о богоподобајуштем телу и крови Христовој поклоненij и времени того настављеније* Павла Ненадовића и *Ортодоксос омологија,* а 1759. *Новаја и основателнаја славено-сербскаја калиграфија.* Идуће 1760. године издаје *Краткоје да простоје о седмих тајинствах учителскоје настављеније...* које до наших дана није сачувано и о коме знамо само по библиографским описима Лукијана Мушицког и Стојана Новаковића. Орфелин је у Венецији код Димитрија Теодосија штампао: *Житије и славнија дела Государја Импер. Петра Великаго...* 1772. године, а две године касније за ово своје дело, у Бакарној типографији, изрезао је и отиснуо нову насловну страну, нову посвету царици Катарини II и 62 илустрације — географске карте, планове руских градова, слике одења, итд. Неке од ових географских карата продавале су се посебно па су се и до данас сачувале као самосталне библиографске јединице. Орфелин издаје 1776. *Новејшија славенскија прописи* а 1778. *Словенскаја и валахијскаја калиграфија.*

Половином XVIII века почео је да штампа књиге на српском језику у Венецији Димитрије Теодоси, Грк из Јањине. Веома много нових података открио нам је

др Мирослав Пантић у својој студији „Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије“. Др Пантић је из основа изменио већ устаљене поставке др Јована Томића о овој штампарији. Пантић нам јасно осветљава лик и делатност Димитрија Теодосија, пословног човека, у почетку помоћника у штампарији Грка Николе Гликија, а затим директора и на крају власника ове штампарије. Теодоси упућује молбу 1754. млетачким властима, да у оквиру своје грчке штампарије оснује и штампарију илирских књига: „... да буде уписан у штампарски еснаф као искључиви и привилегисани штампар илирских књига и да за двадесет година колико та привилегија треба да потраје, буде још ослобођен свих терета којима су подвргнути остали чланови овога еснафа“, што је 9. априла 1755. године и добио. Мирослав Пантић објашњава успех Теодосијевих тражења: „Млетачка влада, како овде видимо, подржавала је посао трговца и издавача Теодосија не стога што је држала да ће он подупрти акцију римске Пропаганде у ширењу католичанства код некатоличког света, и не стога што је очекивала да ће књиге које он буде штампао допринети политичком одвајању тог света од Русије, него су разлози те њене подршке били чисто економски и трговачки; у образложењу о коме је реч само се о њима говори“.

Велики број књига Теодосије је штампао са назнаком да су штампане у Москви или на неким није ни означио место штампања. Пантић објашњава да је то „...стављање лажног места штампања био један од уобичајених поступака млетачких штампара у њиховом настојању да избегну све неугодне последице сукоба с римским индексом забрањених књига“.

Интересантно је питање која је српска књига прва штампана у штампарији Димитрија Теодосија и када. Др Георгије Михајловић у својој Српској библиогра-

фији XVIII века наводи као прву штампану књигу у овој штампарији *Краткоје толкованије... десјатословија* део списа *Первоје ученије отроком* која у импресуму има за место штампања означену Москву а датирана је у 1759. год. ослањајући се на наводе Соларића и Мушицког. Мирослав Пантић, узимајући у обзир Теодосијеву молбу из 1761. у којој наводи да још нема нових илирских слова, мишљења је као Шафарик и Новаковић, да је Теодоси уствари прештампао после 1761. године неко руско издање из ове године. Треба додати и то да Пантић свесно занемарује чињеницу да књига под овим насловом и овом годином није регистрована ни код Сопикова ни код Ундољског.

У штампарији Димитрија Теодосија штампана су дела Захарија Орфелина: *Плач Сербији,* 1762.—1763.; *Сјетованије наученаго младаго человјека* 1764.; *Мелодија к пролећју* 1762.—1764.; *Песн историческаја* 1765; *Латинскиј буквар* 1766.; *Славено-сербски восточнија церкве календар на лето,,* 1766.. и 1767.; *Первоје начатки латинскаго јазика* 1767; *Первое ученије... буквар* 1767.; *Историја житији и славних делах. Петра Перваго* 1772.; Павла Јулинца (*Краткоје введеније в историју происхожденија славеносербскаго народа* 1765.), Дионисија Новаковића (*Епитом...* 1767.), као и први српски часопис *Славено-сербски магазин,* 1768.

Према Библиографији др. Георгија Михајловића Димитрије Теодоси је штампао 50 српсих књига, од којих је 42 видео сам аутор а остале је донео по разним белешкама и изворима.

После смрти Димитрија Теодосија 1772. године штампарију преузима Пана Теодоси и наставља са радом у њој. Интересантно је да се до 1776. појављују књиге из ове штампарије са именом Димитрија Теодосија у импресуму. Прва књига са именом Пане Тео-

досија је *Псалтир* из 1790. године, четврто издање Псалтира из 1761. године. После ове књиге у XVIII веку Пана Теодосије штампа још четири књиге, од којих је једна *Каталог књига* о коме се једино зна по Соларићевом *Поминку*.

Иако су се Срби користили свим овим побројаним штампаријама они нису престали да од Беча и даље траже штампарију за себе. И најзад, више да би се стало на пут увозу књиге из Русије а мање да се удовољи српским жељама, изишла је 1769. године, на предлог грофа Хадика, царска одлука да се у Бечу, под надзором Дворске илирске депутације, оснује штампарија књига на грчком, илирском, српском, румунском и јерменском језику. Привилегија за ову штампарију, у трајању од двадесет година, потврђена је дворским декретом 8. фебруара 1770. године а добио ју је универзитетски штампар Јосиф Лоренц фон Курцбек. На свакој књизи штампаној у Царско-краљевско-илирско-дворској штампарији Јосифа пл. Курцбека, морало је да стоји „Да се штампа по митрополитовој дозволи", а митрополит је за цензора српских књига требало да постави исту личност која би била и парох при капели св. Ђурђа у Бечу. Ако би се, међутим, дошло у ситуацију да Курцбек нема могућности да штампа тражено дело, дозволио би се увоз с тим да се Курцбеку плати одговарајућа такса.

Курцбек је у току свог двадесетогодишњег рада, од 1771. до 1792. штампао 151 књигу. За осам књига од овог броја знамо по литератури: по студијама др Мите Костића, библиографијама Лукијана Мушицког и Стојана Новаковића. У штампарији Јосифа Курцбека штампали су своја дела Јован Рајић (*Катихисис мали* од I до IV издања — 1776, 1784, 1785. и 1792. године а 1791. *Бој змаја са орлови*, Захарија Орфелин *Вечни календар* — I издање 1783. у две варијанте и II из-

дање 1789, и *Искусни подрумар* 1783, Стефан Вујановски *Немецкаја граматика* 1772, Алексије Везилић *Краткое соичњениje о приватних и публичних делах* I издања 1785. и II 1792. *Краткоје написаниje с спокојној жизни* 1788., Јован Мушкатировић (*Причте,* 1787.) Доситеј Обрадовић *Песма о избављенију Сербије* 1789., Дионисије Поповић — о чијем се делу зна по библиографској белешци Лукијана Мушицког, и други. Овде су штампана и два издања превода Мармонтеловог *Велизарија.* 1791. године изишле су из ове штампарије и прве новине, *Сербскија новини повседневнија,* а такође су овде штампани и сви закони и уредбе Јосифа II, важни за живот Срба у овим крајевима.

Срби су дошли до штампарије, али остају незадовољни. Страх од уније био је велики, па зато на ову штампарију која јесте за Србе али није српска гледају са великим неповерењем. Неповерење се појачало 1785. године када је цар Јосиф II донео одлуку да се само црквене књиге могу штампати ћирилицом а остале латиницом. Незадовољство је тим поводом нарасло до врхунца па је ова одлука морала бити повучена.

Књиге штампане у Курцбековој штампарији рађене су на брзину, слог је био рђав, грешака у тексту пуно, хартија лоша, а цене високе, па је и то изазвало незадовољство.

1792. године, после Курцбекове смрти, ова штампарија прелази у српске руке, купио ју је Стефан Новаковић, бивши секретар Митрополије у Карловцима. Назив штампарије промењен је сада у „Славено-српска, Валахијска и Восточних јазиков штампарија".

Од 1792. до 1796. Стефан Новаковић је штампао 67 књига. Из ове штампарије излазе дела Захарије Орфелина *Первоје учениje... Буквар* 1792. Алексија Вези-

лића *Речник мали* 1793., Стевана Вујановског *Руководство ко правоглаголанију и правописанију* I и II издање у 1793., Доситеја Обрадовића *Собраније разних нравоучителних вешчеј* 1793, Јована Рајића *Катихисис мали,* V издање 1793, *Историја разних славенских народов наипаче Болгар Хорватов и Сербов* део I до IV 1794.—1795.; *Прибавленије* 1795, Матије Рељковића *Сатир или дивљи човек* 1793., Николе Стаматовића *Песн похвалнаја и Чистоје огледалце* 1793. У овој штампарији штампане су и новине: *Славено-сербскије вједомости,* док је 1793. изишао и *Каталог штампарије Стефана Новаковића од 30. септембра 1793. године.*

Послови штампарије Стефана Новаковића слабо су ишли. Уз то, он је морао, иако је добио привилегију на 15 година, да за преостале 4 године Курцбекове привилегије плати по 100 форинти за сваку годину а после истека овога времена 400 форинти у готовом у народни фонд и 100 форинти у школским књигама за сиромашну децу. Новаковић је после три године био принуђен да формира акционарско друштво, међутим ни то му није много користило, тако да је фебруара 1796. године био принуђен да прода штампарију у Пешти мађарском примасу Бањанију. Тако се ова штампарија сјединила са штампаријом пештанског универзитета и од тада се званично назива Мађарска универзитетска штампарија у Будиму.

У Мађарској универзитетској штампарији одштампано је 74 књига до 1801. године од којих су девет познате по литератури. Поред разних уредаба и закона значајних за живот Срба у Аустрији, штампана су дела Аврама Мразовића *Руководство к славенскому правочтенију и правописанију* 1797. друго и 1800. треће издање, Јована Рајића *Катихисис мали* VI издање 1797; прерада дела Емануела Козачинског *Трагедија*

сирјеч печалнаја повјест о смерти Уроша Пјатаго 1789, Петра Витковића *Слово надгробноје при погребенији Мојсеја от Путник* 1798, Лукијана Мушицког *Ода ... Стефану от Авакунович...* 1789, Викентија Ракића *Песн историческаја о житији человека божија* 1798. и *Историја манастира Фенека* 1799, Викентија Лустине *Краткаја повест о обштежителном манастире Златице и Месиче* 1798, Доситеја Обрадовића (*Изабране басне*, 1800), Атанасија Стојковића *Кандор* 1800. *Ода о будушчем заведенији наук философических в Карловцеч сремстем* 1800, *Сени Петра Петрович* 1800. и др. Штампарија у Будиму издала је и каталог 1798. године *Каталог славено-сербских и Валахијских књиг... при главној типографији Краљевскаго Университета Пештанскаго*. Ова штампарија у Будиму штампала је књиге за Србе и у XIX веку, али то излази из оквира овог написа.

Иако су Срби добили штампарију за себе они је никада нису примили са поверењем. Емануило Јанковић дошао је био на идеју да у свом родном граду, Новом

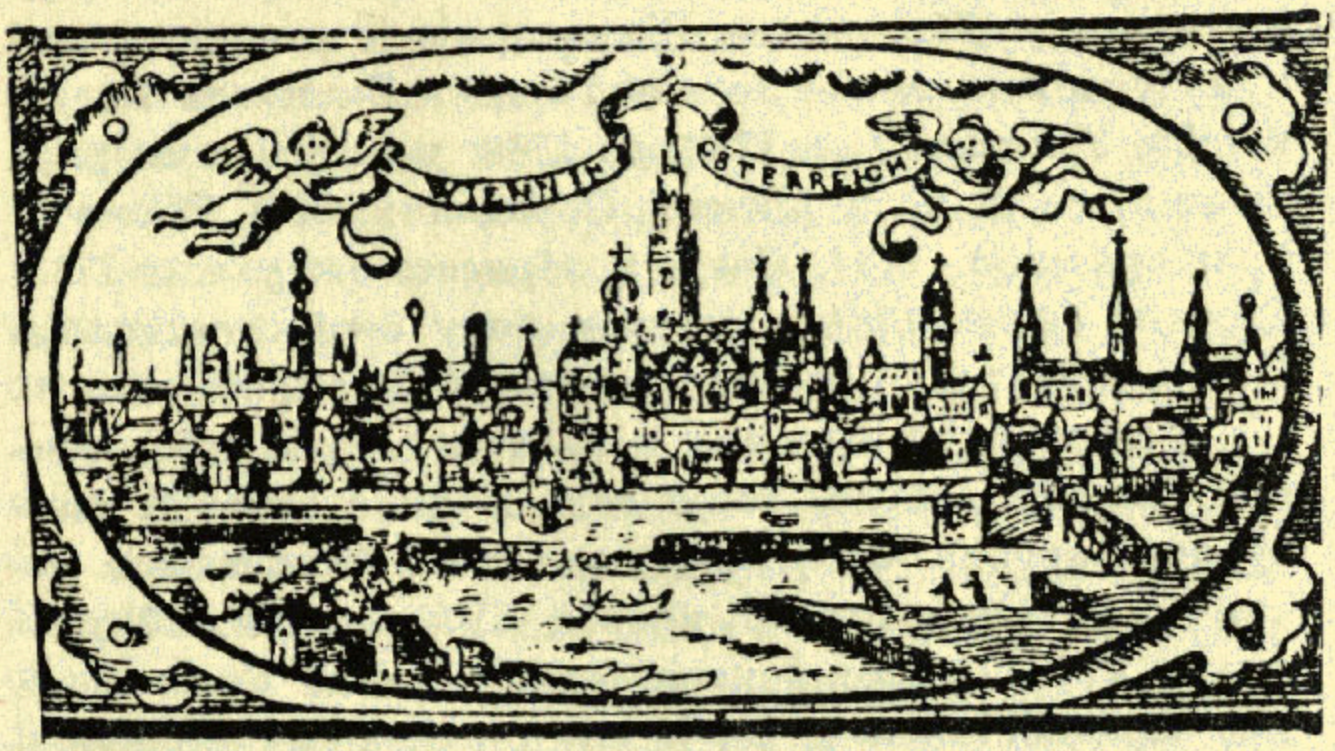

Саду, отвори штампарију. 1789. он проучава штампарски занат у Прагу и 1790. долази у Нови Сад са штампаријом купљеном у Лајпцигу. Скерлић мисли да је ова штампарија била набављена код Јохана Кристијана Тајбела. Јанковић је поднео молбу преко Конгрегације бачке жупаније Краљевском конзилијуму. Поред тога он пише и молбу Јосипу Курцбеку да му дозволи да штампа каталог и још неке друге књиге. Курцбек се поводом тога жалио Краљевско-Угарско-Ердељској канцеларији тако да је Јанковић исте, 1790. године, био дефинитивно одбијен. Међутим, каталог је Јанковић ипак штампао. О њему сазнајемо од др Мите Костића. Каталог је имао дуг наслов *In Neusatz in der Emanuel Jankowitzschen Buchhandlung auf dem Platz in dem Eckhause No. 1129 sind forlegende Bücher, Kupferstiche, Musikalien, Fächer um die beigesetzen billigen Preiss, nebst noch vielen anderen zu haben*", налазио се до II Светског рата у Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима.

Оснивач штампарије Брајткопф у Лајпцигу био је Бернхард Кристоф Брајткопф. Он је основао своју штампарију 1719. године. Штампарија је доживела свој пуни успех за време Јохана Готлоба Емануела Брајткопфа. У периоду од 1783. до 1788. у овој штампарији штампа своја дела Доситеј Обрадови: 1783. *Живот и прикључења*, 1784, *Совјети здраваго разума* и 1788. *Езопове басне*. 1784. штампано је у овој штампарији *Слово поучително* Георга Јоахима Цоликофера.

Код другог штампара у Лајпцигу Јохана Кристијана Тајбела штампа своје дело и своје преводе Емануело Јанковић. Он је 1787. штампао *Физическоје сочињеније*, исте године превод Голдонијевих *Трговаца* а 1789. Превод Јохана Јакоба Енгела *Благодарни син*. Предпоставља се да је ову штампарију Емануело Јанковић и купио и пренео у Нови Сад.

Осим Емануела Јанковића, у XVIII веку у нашим крајевима постоји још једна штампарија за Србе — то је штампарија у Котору. Постоје два мишљења о пореклу ове штампарије. Др Мираш Кићовић предпоставља да је ову штампарију донело аустријско изасланство које је боравило у Станојевићима са пуковником Павлићем на челу. Ово изасланство имало је поверљиву мисију да сними црногорско и млетачко земљиште, и зато су чланови мисије били прерушени у трговце и штампаре које је генерал Зорић ангажовао, тобож, да за потребе Црне Горе штампају црквене и школске књиге. Др Кићовић се ослања на мишљења Симе Милутиновића да је ову штампарију изасланство поклонило ондашњем црногорском гувернадуру. Колендић, међутим, мисли да је Фран Андреола, који је пре доласка у Котор имао своју штампарију у Млецима, прешао у Котор заједно са штампаријом и радницима, и то 25. маја да је пошао а 7. јуна 1798. да је стигао у Котор. По њему 14. јуна Андреола је почео штампање једине књиге која нам је позната из ове штампарије *Жертва Аврамова*. Фран Андреола се у импресуму ове књиге подписује као „краљевски" штампар, јер је Котор после пада Венеције 1797. године припао Аустрији. *Жертва Аврамова* штампана 1799. године у Котору је уникат, и чува се у Народној библиотеци у Београду.

Осим књига штампаних у Румунији, Венецији, Немачкој и нашим крајевима, имамо неколико књига штампаних у Русији. 1754. у Петрограду, у штампарији Академије наука, штампана је књига Василија Петровића *Историја о Черној Гори*. Ова књига изишла је без података о месту, штампарији и години издања. Међутим, Смиља Мишић, виши библиотекар, добила је обавештење од Государственe библиотеке СССР имени Лењина да је књига штампана у Петрограду, баш као и што је забележено у Библиографији Сопикова. Тако

је исправљена грешка у библиографијама Новаковића и Шафаирка, који су ослањајући се на Смиридина, водили ову књигу као да је штампана у Москви. Друга књига штампана у Русији, такође у Петрограду у штампарији Академије наука је Орфелиново *Живот и славнија дела Петра Великаго* са допунама и исправкама Михајла Шчербакова и Василија Троепољског.

Осим штампарија које су у својој делатности издале већи број српских књига или оних које су се налазиле на нашем тлу, било је и других штампарија које су кадкад издале по коју српску књигу, као на пример, штампарија Каливоде у Бечу, штампарија Катарине Ландерер у Будиму, штампарија Јожева Годофредилетнера у Пештину, штампарија у Халеу — но ове појаве сматрамо случајним и усамљеним.

Било је и књига за које је непознато где су штампане, што остаје као проблем који ће се решавати будућим истраживањима.

Душица Стошић

Литература

БОШКОВИЋ, Јован: *СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ У 18. ВЕКУ.* Браник, 1893, бр. 82—83

БУДИМОВИЋ, Властимир: *ИСТОРИЈА СРПСКИХ ШТАМПАРИЈА.* Дело 1911, књ. LIX, 429—442, књ. LX, 109—123, 267—274, 442—451

ГРУЈИЋ, Радослав: *ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ЈЕДНЕ СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ У ПОЛОВИНИ 18. ВЕКА.* Српски књижевни гласник 1910, XXV, 665—676

ДЕЛО ХРИСТОФОРА ЖЕФАРОВИЋА. Нови Сад, 1961

ЂУКИЋ, Аврам: *ПОРЕКЛО ЖЕФАРОВИЋА.* Бранково коло, 1905., 566—568

КИЋОВИЋ др Мираш: *ЈЕДАН УНИКАТ НЕПОЗНАТЕ ЋИРИЛСКЕ ШТАМПАРИЈЕ У КОТОРУ.* Библиотекар, 1955, I—II, 1—5.

КОЛАРИЋ, Миодраг: *СРПСКА ГРАФИКА 18. ВЕКА.* Београд, 1953

КОЛЕНДИЋ, Петар: *ЏЕФАРОВИЋ и ЊЕГОВИ БАКРОРЕЗИ.* Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 1931, IV, 1, 35—46

КОСТИЋ др Мита: *РУСКО-СРПСКА КЊИЖАРСКА ТРГОВИНА ТЕРЕЗИЈАНСКОГ ДОБА.* Карловци, 1912

ГРОФ КОЛЕР КАО КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ РЕФОРМАТОР У УГАРСКОЈ У 18. ВЕКУ. Београд, 1932

ЛЕСКОВАЦ, Младен: *КУЛТУРА И КЊИЖЕВНОСТ СТАРЕ ВОЈВОДИНЕ.* Нови Сад, 1940

МЕДАКОВИЋ, Дејан: *ПРЕДСТАВА ВРЛИНА У СРПСКОЈ УМЕТНОСТИ 18. ВЕКА. — ЛИК ЦАРА ДУШАНА У ЖЕФАРОВИЋЕВОЈ КЊИЗИ ПОД НАСЛОВОМ „ИЗОБРАЖЕНИЈ ОРУЖИЈ ИЛИРИЧЕСКИХ“* из 1741. Рад војвођанских музеја, 1959, VIII, 159—176.

МИХАИЛОВИЋ, Георгије: *СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА XVIII ВЕКА.* Београд, 1963

НОВАКОВИЋ, Стојан: *СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА ЗА НОВИЈУ КЊИЖЕВНОСТ.* 1741.—1867. Београд, 1869

СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ У РУМУНИЈИ. Годишњица Николе Чупића, 1897, XVII, 331—349

ОСТОЈИЋ, Тихомир: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.* Сремски Карловци, 1905

ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН. Живот и рад му. Београд, 1923

ПАНТИЋ, Мирослав: *ШТАМПАР СТАРИХ СРПСКИХ КЊИГА ДИМИТРИЈЕ ТЕОДОСИ.* Прилози за КЈИФ, 1960, XXVI, 206—236

ПЛАВШИЋ, Лазар: *СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ.* Београд, 1959

РАДОНИЋ, Јован: *ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКИХ ШТАМПАРИЈА У АУСТРИЈИ ПРЕД КРАЈ 18. ВЕКА.* Споменик САН, 1910, 49, 67—72.

РАЈКОВИЋ, Ђорђе: *ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ШТАМПАРИЈА У СРБА.* Летопис МС, 1874, 117. 122—135.

РУВАРАЦ, Димитрије; *ПРИВИЛЕГИЈЕ ЦАРИЦЕ МАРИЈЕ ТЕРЕЗИЈЕ КУРЦБЕКУ ШТАМПАРУ.* Српски Сион, 1908

КА ИЗУЧАВАЊУ Х. ЖЕФАРОВИЋА. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1922., II 19—26

СКЕРЛИЋ, Јован: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ.* Београд, 1923.

СТАЈИЋ, Васа: *СРБИ У ВОЈВОДИНИ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО СВЕТСКОГ РАТА.* Нови Сад, 1940

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *СТАРЕ СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ.* Београд, 1902

ТОМИЋ, Јован: *КАД ЈЕ И С КОЈИМ СМЕРОМ ОСНОВАНА СЛОВЕНСКА ШТАМПАРИЈА. Д. ТЕОДОСИЈА У МЛЕЦИМА.* Глас СКА, књ. 133, 29—73

ŠAFARIK Paul Jos: *GESCHICHTE DES SERBISCHEN SCHRIFTTHUMS,* Prag, 1865

ŠMAUS, Alojz: *POSLOVNE VEZE DOSITEJA OBRADOVIĆA SA FIRMOM BREITKOPF.* Прилози за књижевност, 1934, XIV, 27—42

КАТАЛОГ

АЗБУЧНА ДАШЧИЦА, помоћно учило српске деце у 18. веку

БЕЧ

БАКРОРЕЗНА ИЗДАЊА ХРИСТОФОРА ЖЕФАРОВИЋА

1. *СТЕМАТОГРАФИЈА*, 1741. (3 редакције)
2. *ПОУЧЕНИЈЕ СВЈАТИТЕЛСКОЈЕ К НОВОПОСТАВЉЕНОМУ ЈЕРЕЈУ*, 1742.
3. *ПРИВИЛЕГИЈИ ЧРЕЗ БЛАЖЕНИЈА ИМПЕРАТОРИ*, 1744.
4. *ОПИСАНИЈЕ СВЈАТАГО БОЖИЈА ГРАДА ЈЕРУСАЛИМА*, 1748.

ЈОХАН КРИСТОФ КАЛИВОДА

5. *ПРИВИЛЕГИА ПЕР ДИВОС* ...1743.
6. РАНКОВИЋ, Mojcej: *ОРАТИО*. 1768.

ЈОСИФ КУРЦБЕК

7. *БУКВАР*, 1770. (I издање)
8. *БУКВАР*, 1770. (II издање)
9. *ЗБОРНИК МОЛЕНИЈ*, 1770.
10. ГЕОРГИЈЕВИЋ, Јован: *СОБРАНИЈЕ ИЗБРАНИХ МОЛИТВ*, 1771.
11. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1771.

12. *ПРЕДАНИЈА*, 1771.
13. *ПСАЛТИР*, 1771. (I издање)
14. ВУЈАНОВСКИ, Стефан: *НЕМЕЦКАЈА ГРАМАТИКА*, 1772.
15. ВУЈАНОВСКИ, Стефан: *НЕМЕЦКАЈА ГРАМАТИКА*, 1772. (II варијанта)
16. *ПАСХАЛНИЈА СЛУЖБИ*, 1772. (I варијанта)
17. *ПАСХАЛНИЈА СЛУЖБИ*, 1772. (II варијанта)
18. *ЈОСИФ ВТОРИ ИМПЕРАТОР РИМСКИ*, 1773.
19. ЛЕВШИН, Платон: *КРАТКИ КАТИХИЗИС*, 1773.
20. РУШИЦКИ, Антун: *ПРЕДИКА ОТ ЈЕДИНСТВА У КЕРСТИЈАНСТВУ*, 1773.
21. *СКАЗАНИЈА ПРЕНЕСЕНИЈА МОШЧЕЈ ЈОВАНА ЗЛАТОУСТАГО*, 1773.
22. *ИТИКА И ЈЕРОПОЛИТИКА*, 1774.
23. ЛАЗАРЕВИЋ, Сава: *НАЧАЛО УЧЕНИЈА ПИСМЕНИ НЕМЕЦКИМИ*, 1774.
24. *НАЧАЛНОЈЕ УЧЕНИЈЕ ЧЕЛОВЈЕКОМ ХОТЈАШЧИМ УЧИТСЈА СЛАВЕНСКОМУ ЧТЕНИЈУ*, 1774. — (Буквар, III издање)
25. РОЛЕН, Шарл: *ПУТ К ПОСТОЈАНЕЈ СЛАВЕ*, 1775.
26. МАРМОНТЕЛ, Ж. Ф.: *ВЕЛИЗАРИЈ*, 1776.
27. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1776.
28. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИЗИС МАЛИ*, 1776. (I издање)
29. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУЧНАЈА КЊИГА*, 1776.
30. *ШКОЛСКИ УСТАВ*, 1776.
31. ЈАНКОВИЋ, Теодор: *АЗБУЧНАЈА ДШЧИЦА*, 1776.—1777.
32. МАРМОНТЕЛ, Ж. Ф.: *ВЕЛИЗАРИЈ*, 1777. (II издање)
33. *ПРАВИЛА МОНАШЕСКАЈА*, 1777.
34. *РУКОВОДСТВИЈЕ КО АРИТМЕТИКИ*, 1777.
35. *РУКОВОДСТВИЈЕ КО АРИТМЕТИКИ*, 1777. (II издање)
36. *РЕГУЛАМЕНТ*, 1777.
37. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУКОВОДСТВО К ЧЕСНОСТИ И ПРАВОСТИ*, 1777.
38. *ЧАСОСЛОВ*, 1777. (I издање)
39. *УСТАВЛЕНИЈЕ ПАРОХИЈАЛНА ПЛАЋИ*, 1777.—1778.
40. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1788.
41. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1788.
42. *ПСАЛТИР*, 1778. (I издање)
43. *ПСАЛТИР*, 1779. (III издање)
44. *БУКВАР*, 1780. (IV издање)
45. *ИРМОЛОГИЈ*, 1780. (I издање)
46. *УРБАРИУМ*, 1780.
47. *БУКВАР*, 1781. (V издање)
48. ГЕОРГИЈЕВИЋ, Димитрије: *СЛОВО*, 1781.
49. *ЗБОРНИК МОЛЕНИЈ*, 1781.
50. *ЗБОРНИК МОЛЕНИЈ*, 1781. (II издање)
51. *СОБРАНИЈЕ РАЗЛИЧНИХ МОЛИТВ*, 1781.
52. *УВЈЕДОМЛЕНИЈЕ*, 1782.
53. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУКОВОДСТВО*, 1782. (II издање)
54. ЈОСИФ II: *ЈАЖЕ ОТ ИХ ВЕЛИЧЕСТВА*, 1783.
55. ОРФЕЛИН, Захарија: *ВЕЧНИ КАЛЕНДАР*, 1783. (I издање)

56. ОРФЕЛИН, Захарија: *ВЕЧНИ КАЛЕНДАР*, 1783. (II издање)
57. ОРФЕЛИН, Захарија: *ИСКУСНИ ПОДРУМАР*, 1783.
58. АЈБЕЛ, Јозеф Валентин: *ЧТО ЈЕСТ ПАПА*, 1784.
59. ЛЕВШИН, Платон: *ПРАВОСЛАВНОЈЕ УЧЕНИЈЕ ИЛИ ХРИСТИЈАНСКАЈА БОГОСЛОВИЈА*, 1784.
60. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИСИС МАЛИ*, 1784. (II издање)
61. *БУКВАР, 1785.* (VII издање)
62. ВЕЗИЛИЋ, Алексије: *КРАТКОЈЕ СОЧИНЕНИЈЕ О ПРИВАТНИХ И ПУБЛИЧНИХ ДЈЕЛАХ*, 1785. (I издање)
63. ЈОСИФ II: *УРЕДБА ЗАРАДИ ПАОРАХ*, 1785.
64. ПРОКОПОВИЋ, Теофан: *ДИАЛОГИСМ*. 1785. (II издање)
65. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИЗИС МАЛИ, 1785.* (III издање)
66. *УРЕЖДЕНИЈА*, 1785.
67. *БУКВАР*, 1786. (VIII издање)
68. *БЛАГОНРАВИЈЕ*, 1786.
69. ЈОСИФ II: *БРАЧНОЈЕ УЗАКОНЕНИЈЕ*, 1786.
70. ЈОСИФ II: *НАРЕДБА О СЛУЖИТЕЉИМА*, 1786.
71. ЈОСИФ II: *УРЕДБА О ЗЛАТНОМ НОВЦУ*, 1786.
72. КАДЕ ДЕ ВО, Антоан: *ИЗЛОЖЕНИЈЕ СРЕДСТВАХ*, 1786.
73. МУШКАТИРОВИЋ, Јован: *КРАТКОЈЕ РАЗМИШЛЕНИЈЕ О ПРАЗДНИЦИ*, 1786.
74. *БУКВАР*, 1787. (IX издање)
75. ЈОСИФ II: *ПРАВИЛО О ОДНОСУ СПАХИЈА И ЊИХОВИХ ПОДАНИКА*, 1787.
76. ЈОСИФ II: *ПРАВИЛО О ОДНОСУ СПАХИЈА И ЊИХОВИХ ПОДАНИКА*, 1787.
77. ЈОСИФ II: *УЗАКОНЕНИЈЕ О ИСХОЖДЕНИЈИ ИЗ ЦАРСТВА*, 1787.
78. *КРАТКА НАУКА ПРОТОПРЕСВИТЕРОМ О ИХ ДОЛЖНОСТЕХ*, 1787.
79. *КРАТКОЈЕ НАСТАВЉЕНИЈЕ ДУХОВНИМ ЛИЦЕМ*, 1787.
80. *КРАТКОЈЕ ПОУЧЕНИЈЕ О ИСПОВЕДИ*, 1787.
81. ЛЕПРЕНС ДЕ БОМОН, Мари: *ПОУЧИТЕЛНИ МАГАЗИН ЗА ДЕЦУ*, 1787. (I издање)
82. МУШКАТИРОВИЋ, Јован: *ПРИЧТЕ*, 1787. (I издање)
83. *ПРИДАТАК К РУЧНОЈ КНИГИ*, 1787.
84. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУКОВОДСТВО*, 1787. (III издање)
85. *БУКВАР*, 1788. (X издање)
86. ВЕЗИЛИЋ, Алексије: *КРАТКОЈЕ НАПИСАНИЈЕ О СПОКОЈНОЈ ЖИЗНИ*, 1788. (I издање)
87. ЈОСИФ II: *ЗАКОН О СКИТНИЦАМА*, 1788.
88. ЈОСИФ II: *ОБШЧИ ЗАКОН НА ПРЕСТУПЛЕНИЈА*, 1788.
89. ЈОСИФ II: *ОБШЧИ ЗАКОН НА ПРЕКРШЕНИЈАМИ*, 1788.
90. ЈОСИФ, II: *ОГНЕГАСИТЕЛНОЈЕ УРЕЖДЕНИЈЕ*, 1788.
91. ЛАСИ, Франц Мориц: *ПРОКЛАМАЦИЈА*, 1788.
92. ЛАСИ, Франц Мориц: *ПРОКЛАМАЦИЈА*, 1788.
93. *КОНТРАКТ МЕЖДУ ...АЦИОНИСТИ КАМЕРЕ ОТ ОСИГУРАЦИОНАХ*, 1788.
94. *ПСАЛТИР*, 1788. (IV издање)
95. *БУКВАР*, 1789. (XI издање)

96. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *ПЕСН О ИЗБАВЛЕНИЈУ СЕРБИЈЕ*, 1789.
97. ОРФЕЛИН, Захарија: *ВЕЧНИ КАЛЕНДАР*, 1789. (II издање)
98. СТАРК, Франц Ксавер: *ЗАО ОТАЦ И НЕВАЉАО СИН*, 1789.
99. АВРАМОВИЋ, Теодор: *НЕМЕЦКИ И СЕРБСКИ СЛОВАР*, 1790. (I издање)
100. *НСТАВЛЕНИЈЕ ЗА СЕЈАТЕЛЕ ДУВАНА*, 1790.
101. *ПЕСНИ РАЗЛИЧНИЈА*, 1790. (I издање)
102. ПОПОВИЋ, Дионисије: *БЛАГОДАРСТВЕНОЈЕ СЛОВО*, 1790.
103. *ЧАСОСЛОВ*, 1790. (II издање)
104. АВРАМОВИЋ, Теодор: *НЕМЕЦКИ И СЕРБСКИ СЛОВАР*, 1791. (II издање)
105. *ЕВАНГЕЛИЈА*... 1791.
106. *ИРМОЛОГИЈ*, 1791. (II издање)
107. ПЕТРОВИЋ, Аврам: *СЛОВО*, 1791.
108. ПЕТРОВИЋ, Аврам: *РЕДЕ*, 1791.
109. ПУЉО, Маркидес: *ИЗВЕСТИЈЕ ЗА НОВИНЕ*, 1791.
110. РАЈИЋ, Јован: *БОЈ ЗМАЈА СА ОРЛОВИ*, 1791.
111. *СЕРБСКИЈА ПОВСЕДНЕВНИЈА НОВИНИ*, 1791., 1792.
112. *СТИХИ НА ПОХВАЛУ ЛЕОПОЛДУ ВТОРОМУ*, 1791.
113. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУКОВОДСТВО*, 1791. (IV издање)
114. ВЕЗИЛИЋ, Алексије: *КРАТКОЈЕ СОЧИНЕНИЈЕ О ПРИВАТНИХ И ПУБЛИЧНИХ ДЕЛАХ*, 1792.
115. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИСИС МАЛИ*, 1792. (IV издање)
116. *СЛАВЕНО СЕРБСКИ МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1792.
117. *СТИХИ О НЕДЈЕЛИ*, 1792.

СТЕФАН НОВАКОВИЋ

118. *БУКВАР*, 1792. (XII издање)
119. *СОБРАНИЈЕ МОЛЕНИЈ*, 1792.
120. *ИСТОРИЈА БИБЛИЧЕСКАЈА*, 1792.
121. МАКСИМОВИЋ, Михаило: *ИЛИРИЧЕСКИ НАРОД*, 1792.
122. МАКСИМОВИЋ, Михаило: *МАЛИ БУКВАР*, 1792.
123. *МЕСЈАЦОСЛОВ*, 1792.
124. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО*, 1792. (I издање)
125. ОРФЕЛИН, Захарије: *ПЕРВОЈЕ УЧЕНИЈЕ БУКВАР*, 1792.
126. *ПРОСКОМИДИЈА ЛИТУРГИЈ*, 1792.
127. РАЈИЋ, Стефан: *СЛОВО*, 1792.
128. *СЛАВЕНО-СЕРБСКИЈА ВЈЕДОМОСТИ*, 1792., 1793., 1794.
129. *ШКОЛСКАЈА УЧЕНИЧЕСКАЈА ПРАВИЛА*, 1793.
130. *БУКВАР*, 1793. (XIII издање)
131. ВЕЗИЛИЋ, Алексије: *РЕЧНИК МАЛИЈ*, 1793.
132. ВУЈАНОВСКИ, Стефан: *РУКОВОДСТВО КО ПРАВОГЛАГОЛАНИЈУ И ПРАВОПИСАНИЈУ*, 1793. (I издање)

133. ВУЈАНОВСКИ, Стефан: *РУКОВОДСТВО КО ПРАВОГЛАГОЛАНИЈУ И ПРАВОПИСАНИЈУ*, 1793. (II издање)
134. ГЕПХАРДИ, Лудвиг Алберт: *КРАТКАЈА... ИСТОРИЈА*, 1793.
135. ГЕСНЕР, Соломон: *ЗАБАВЛЕНИЈЕ ЈЕДНАГО ЛЕТНАГО УТРА*, 1793.
136. ЈОСИЋ, Козма: *ТОРЖЕСТВЕНИ ИСПИТ*, 1793.
137. *КАТАЛОГ ШТАМПАРИЈЕ СТЕФАНА НОВАКОВИЋА*, 1793.
138. *КРАТКАЈА СВЕШЧЕНАЈА ИСТОРИЈА*, 1793.
139. ЛЕВШИН, Платон: *СВЕШЧЕНА ИСТОРИЈА*, 1793. (I издање)
140. МИХАИЛОВИЋ, Јован: *СЛОВО*, 1793.
141. НИКОЛАЈ, Лудвиг Хајнрих: *ИДЕЈА*, 1793.
142. НОВАКОВИЋ, Стефан: *КНИГОХРАНИЛИШЧЕ СОВЕНСКОЈЕ*, 1793.
143. НОВАКОВИЋ, Стефан: *ИСТОРИЈА...* 1793.
144. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *СОБРАНИЈЕ...* 1793.
145. *ПСАЛТИР*, 1793. (V издање)
146. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИСИС МАЛИ*, 1793. (V издање)
147. РЕЉКОВИЋ, Матија: *САТИР ИЛИ ДИВИЈИ ЧОВЕК*, 1793.
148. *СРБСКИ МЕСЈАЦОСЛОВ*, 1793.
149. *СОБРАНИЈЕ РАЗНИХ НЕДЕЉНИХ И ПРАЗДНИЧНИХ НРАВОУЧИТЕЛНИХ ПОУЧЕНИЈА*, 1793. (I издање)
150. СТАМАТОВИЋ, Никола: *ПЕСН ПОХВАЛНАЈА*, 1793.
151. СТАМАТОВИЋ, Никола: *ЧИСТОЈЕ ОГЛЕДАЛЦЕ*, 1793.
152. СТОЈАДИНОВИЋ, Павле Марков: *СЕРБСКИ НЕМЕЦКИ РАЗГОВОРИ*, 1793.
153. ФЕЛБИГЕР, Ј. И.: *РУКОВОДСТВО*, 1793. (V издање)
154. *ЧАСОСЛОВ*, 1793.
155. *ЗНАМЕНИТО СОБРАНИЈЕ*, 1794.
156. ЗОСИМОВИЋ, Григорије: *НАЧЕРТАНИЈЕ*, 1794.
157. ЈОСИЋ, Козма: *НАЗНАЧЕНИЈЕ УЧЕБНИХ ПРЕДМЕТОВ*, 1794.
158. ЈОСИЋ, Козма: *ПОЗИВАНИЈЕ НА ТОРЖЕСТВЕНИ И ЈАВНИ ИСПИТ*, 1794.
159. ЈОСИЋ, Козма: *РАЗГЛАГОЛСТВИЈЕ МЕЖДУ УЧЕНИКАМИ*, 1794.
160. *КЕСАРА ЈОСИФА МОЛИТВЕНА КЊИГА*, 1794.
161. КЛАЈН, Самуел: *РАСУЖДЕНИЈЕ О ПОСТАХ ВОСТОЧНИЈА ЦЕРКВЕ*, 1794. (II варијанта)
162. КРЕСТИЋ, Јован: *НАЧЕРТАНИЈЕ СЛАВЕНО-СЕРБСКИХ УЧЕБНИХ ПРЕДМЕТОВ*, 1794.
163. ЛУШТИНА, Викентије: *ГРАМАТИКА ИТАЛИЈАНСКАЈА*, 1794.
164. *МЕСЈАЦОСЛОВ*, 1794.
165. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО К СЛАВЈЕНСТЈЕЈ ГРАМАТИКЕ*, 1794. (I издање)
166. НИКОЛАЈЕВИЋ, Михаило: *ПОЗИВАЊЕ НА ПОГОДНИ И ЈАВНИ ИСПИТ*, 1794.
167. НОВАКОВИЋ, Стефан: *ОБЈАВЛЕНИЈЕ*, 1794.

168. РАЈИЋ, Јован: *ИСТОРИЈА РАЗНИХ СЛАВЕНСКИХ НАРОДОВ НАИПАЧЕ БОЛГАР, ХОРВАТОВ И СЕРБОВ*, 1794—1795.
169. РАЈИЋ, Стефан: *РАСУЖДЕНИЈЕ О НЕДОСТАТЦЕВ ВОСПИТАНИЈА*, 1794.
170. *РУКОВОДСТВО К НАУЦЕ ЧИСЛИТЕЛНОЈ*, 1794.
171. *СОБРАНИЈЕ РАЗНИХ НЕДЈЕЛНИХ И ПРАЗДНИЧНИХ НРАВОУЧИТЕЛНИХ ПОУЧЕНИЈ*, 1794. (II издање)
172. ТЕОДОСИЈЕ: *ЖИТИЈЕ СИМЕОНА И САВИ*, 1794.
173. ТЕОДОСИЈЕ: *ЖИТИЈЕ СИМЕОНА И САВИ*, 1794. (II издање)
174. ТРЛАЈИЋ, Григорије: *СЛАВОПЈЕНИЈЕ РАИЧУ*, 1794.
175. *ДЈЕЈАНИЈА СВЈАТИХ АПОСТОЛ*, 1795.
176. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1795.
177. РАЈИЋ, Јован: *ПРИБАВЛЕНИЈЕ*, 1795.
178. *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСКОМУ КРАСНОПИСАНИЈУ*, 1795 (I издање)
179. САЛЕР, Георг: *ВЕНГЕРСКАЈА ГРАМАТИКА*, 1795.
180. *ТРЕБНИК*, 1795.

БЛАЖ

ШТАМПАРИЈА СЕМИНАРА

181. *РЕГУЛАМЕНТ*, 1748.

БУДИМ

УНИВЕРЗИТЕТСКА ШТАМПАРИЈА

182. ШРАУД, Франц: *КРАТКОЈЕ ПОУЧЕНИЈЕ КАКО ОТ КУГИ САЧУВАТИСЈА МОШЧИ*, 1795.
183. *ИЗЈАСНЕНИЈЕ ПЛАНА И НАЧИНА, ПО КОЈЕМУ... ЦЕСАРО-КРАЛЕВСКАЈА ЛОТЕРИЈА... ИГРАТИСЈА ИМАТ*, 1796.
184. ЈОСИЋ, Козма: *РАЗГЛАГОЛСТВИЈЕ МЕЖДУ УЧЕНИКАМИ*, 1796.
185. *КАТАЛОГ СЛАВЕНО-СЕРБСКИХ И ВАЛАХИЈСКИХ КНИГ ПРИ... ГЛАВНОЈ УНИВЕРСИТЕТА ТИПОГРАФИЈИ В БУДИМЕ*, 1796.
186. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1796.
187. СМИД, Христијан Самуел: *ИСТОРИЧЕСКОЈЕ РАСМОТРЕНИЈЕ ВОПРОСА*, 1796.
188. *УРЕДБА О БАНКОЦЕДУЉАМА*, 1796.
189. ЛЕВШИН, Платон: *СВЕШЧЕНА ИСТОРИЈА*, 1797. (II издање)
190. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1797.
191. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСКОМУ ПРАВОЧТЕНИЈУ И ПРАВОПИСАНИЈУ*, 1797.

192. *ПРОКИМЕНИ ВО ВСЈУ СЕДМИЦУ*, 1797.
193. РАЈИЋ, Јован: *КАТИХИСИС МАЛИ*, 1797. (VI издање)
194. *АКАТИСТ ПРЕЧИСТОМУ И ЖИВОТВОРЈАШЧЕМУ ГРОБУ ГОСПОДЊУ*, 1798.
195. *БУКВАР*, 1798.
196. ВИТКОВИЋ, Петар: *СЛОВО НАДГРОБНОЈЕ ПРИ ПОГРЕБЕНИЈИ... МОЈСЕЈА ОТ ПУТНИК*, 1798.
197. МУШИЦКИ, Лука: *ОДА... СТЕФАНУ ОТ АВАКУМОВИЋ*, 1798.
198. *КАТАЛОГ СЛАВЕНО-СЕРБСКИХ И ВАЛАХИЈСКИХ КНИГ...* при главној типографији кралевскаго университета пештанскаго, 1798.
199. КОЗАЧИНСКИ, Емануило: *ТРАГЕДИЈА СИРЈЕЧ ПЕЧАЛНАЈА ПОВЈЕСТ О СМЕРТИ... УРОША ПЈАТАГО*, 1798.
200. ЛУШТИНА, Викентије: *КРАТКАЈА ПОВЈЕСТ О ОБШЧЕЖИТЕЛНОМ МАНАСТИРЕ ЗЛАТИЦЕ*, 1798.
201. ЛУШТИНА, Викентије: *КРАТКАЈА ПОВЕСТ О ОБШЧЕЖИТЕЛНОМ МАНАСТИРЕ МЕСИЧЕ*, 1798.
202. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1798.
203. *О ДОЛЖНОСТЕХ ПРЕЗВИТЕРОВ...*, 1798.
204. ПЕЈАКОВИЋ, Јаков: *ИЗВЕШЧЕНИЈЕ ЈАВНАГО ИСПИТАНИЈА*, 1798.
205. ПЕЈАКОВИЋ, Јаков: *РАЗГЛАГОЛСТВИЈЕ МЕЖДУ УЧЕНИКАМИ*, 1798.
206. *ПРАВИЛО МОЛЕБНОЈЕ КО ПРЕСВЈАТЕЈ БОГОРОДИЦЕ И ПРЕПОДОБЊЕЈ ПАРАСКЕВИ СЕРБСКОЈ*, 1798.
207. *ПСАЛТИР*, 1798.
208. РАКИЋ, Викентије: *ПЕСН ИСТОРИЧЕСКАЈА О ЖИТИЈИ... АЛЕКСАНДРА ЧЕЛОВЈЕКА БОЖИЈА*, 1798.
209. *РУКОВОДСТВО К НАУЦЕ ЧИСЛИТЕЛНОЈ*, 1798. (II издање)
210. СТАМАТОВИЋ, Никола: *СЛАВЕНОСЕРБСКОМУ РОДУ И ОБШЧЕСТВУ*, 1798.
211. ТЕКЕЛИЈА, Сава: *ЈЕДНОГ АРАЂАНИНА НАЧЕРТАНИЈЕ ОСНОВАНИЈА ЗА ОБУЧЕНИЈЕ СЕРБСКЕ ДЕЦЕ У АРАДУ*, 1798.
212. *УСТАНОВЛЕНИЈА И ПРАВИЛА НАЦИЈЕ И БРАТСТВА ИЛИРИЧЕСКАГО...*, 1798.
213. ФЕЛБИГЕР, Јохан Игнац: *РУКОВОДСТВО К ЧЕСНОСТИ И ПРАВОСТИ*, 1798. (VI издање)
214. ХРАНИСАВЉЕВИЋ, Гаврило: *СТИХИ НА ПОХВАЛУ... СТЕФАНА ОТ АВАКУМОВИЋ*, 1798.
215. *ЖЕРТВА АВРАМОВА*, 1799. (I издање)
216. *ЖЕРТВА АВРАМОВА*, 1799. (II издање)
217. *ЖИВОТ И ЧРЕЗВИЧАЈНА ПРИКЉУЧЕНИЈА... РОБИНЗОНА КРУСЕ ОТ ЈОРКА*, 1799.
218. *ЗБОРНИК МОЛИТАВА*, 1799. (I издање)
219. *ЗБОРНИК МОЛИТАВА*, 1799. (II издање)
220. *ЗБОРНИК МОЛИТАВА*, 1799. (III издање)
221. ЈОСИЋ, Козма: *СЛОВО ТОРЖЕСТВЕНОЈЕ... ЈАКОВУ ПЕТИ*, 1799.

222. КЕВИТ, Тивејски: *ИКОНА. — ЕПИКТЕТ: РУЧНИЦА*, 1799.
223. *КЕСАРА ЈОСИФА МОЛИТВЕНА КЊИГА*, 1799.
224. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1799.
225. ПЕЈАКОВИЋ, Јаков: *СЛОВО БЛАГОДАРСТВЕНИЈЕ ПО ОКОНЧАНИЈИ ИСПИТАНИЈА*, 1799.
226. *ПОВЈЕСТ ЖИТИЈА... ФЕЛДМАРШАЛА... СУВАРОВА РИМНИСКОЈ*, 1799.
227. РАКИЋ, Викентије: *ИСТОРИЈА МАНАСТИРА ФЕНЕКА*, 1799.
228. РАШИЋ, Максим: *СЛОВО*, 1799.
229. *СЛУЖЕБНИК*, 1799.
230. ЈОСИЋ, Козма: *ПОЗИВАЊЕ НА ЈАВНОЈЕ И ТОРЖЕСТВЕНОЈЕ ИСПИТАНИЈЕ*, 1800.
231. ЛЕПРЕНС, ДЕ БОМОН. Мари: *ПОУЧИТЕЛНИ МАГАЗИН ЗА ДЕЦУ*, 1800.
232. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСКОМУ ПРАВОЧТЕНИЈУ И ПРАВОПИСАНИЈУ*, 1800. (III издање)
233. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСТЈЕЈ ГРАМАТИЦЕ*, 1800.
234. МРАЗОВИЋ, Аврам: *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСТЈЕЈ ГРАМАТИЦЕ*, 1800. (III издање)
235. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *ИЗБРАНЕ БАСНЕ*, 1800.
236. *ПРИШЕСТВИЈУ*, 1800.
237. РАЈИЋ, Стефан: *ВЕТРОГРАДИЋ*, 1800.
238. СТОЈКОВИЋ, Атанасије: *КАНДОР*, 1800.
239. СТОЈКОВИЋ, Атанасије: *ОДА О БУДУШЧЕМ ЗАВЕДЕНИЈУ НАУК*, 1800.
240. СТОЈКОВИЋ, Атанасије: *СЕНИ ПЕТРА ПЕТРОВИЧ*, 1800.
241. СТОЈКОВИЋ, Атанасије: *СТИХИ КАКОВИМ ОБРАЗОМ ЉУБОВ У БРАКУ СОХРАНИТИ МОЖНО*, 1800.
242. СТРАТИМИРОВИЋ, Стефан: *ЉУБОСАВА И РАДОВАН*, 1800.
243. ТРЛАЈИЋ, Григорије: *СЛАВОПЈЕНИЈЕ...*, 1800.
244. *УЧТИВОБЛАГООБРАЗНОЈЕ УЛОЖЕНИЈЕ ЛИБО НАЧИН ЗА ЧИНИТИ СЕ ЉУБИТИ И ПОЧИВАТИ*, 1800.
245. *УРЕДБА ДОБРОДЈЕТЕЛИ*, 1800.

ЕЉЦЕНБЕРГЕР

246. *КНИГА ИСТОРИОГРАФИА О НОРОДЕ СЛАВЕНСКОМ*, 1770.

ВЕНЕЦИЈА

ДИМИТРИЈЕ ТЕОДОСИ

247. ПРОКОПОВИЧ, Теофан: *КРАТКОЈЕ ТОЛКОВАНИЈЕ ЗАКОНАГО ДЕСЈАТОСЛОВИЈА*, 1759.
348. *МОЛИТВОСЛОВ*, 1761.

249. *ТРЕБНИК*, 1761.
250. *БОЛИ ИЛИ ДИПЛОМИ БЛАЖЕЊЕЈШИХ ПАП*, 1762.
251. ОРФЕЛИН, Захарија: *ПЛАЧ СЕРБИЈИ*, 1762.—63.
252. *КРАТКОЈЕ ДА ПРОСТОЈЕ О СЕДМИХ ТАЈИНСТВАХ УЧИТЕЛСКОЈЕ НАСТАВЉЕНИЈЕ*, 1763.
253. МОГИЛА, Петар: *ПРАВОСЛАВНОЈЕ ИСПОВЕДАНИЈЕ ВЕРИ*, 1763.
254. *ОДА НА ВОСПОМИНАНИЈЕ ВТОРАГО ХРИСТОВА ПРИШЕСТВИЈА ПО ОБРАЗУ ПЈЕСМИ ЛВА ПРЕМУДРАГО*, 1763.
255. *ОРТОДОКСОС ОМОЛОГИЈА*, 1763.
256. *ПОСЛЕДОВАНИЈА МОЛЕБНА ЗА БОЉАШЧАГО*, 1763.
257. *БЛАГОПОТРЕБНИЈА ЈЕКТЕНИЈ*, 1764.
258. *БЛАГОПОТРЕБНИЈА ЈЕКТЕНИЈ*, 1764. (друга варијанта)
259. *ЕВАНГЕЛИЈА ЧТОМАЈА ВО СВЈАТИ И ВЕЛИКИ ЧЕТВЕРТОК... И ВО СВЈАТИ ПЈАТОК*, 1764.
260. *ИСТИНАЈА О БОЗЈЕ РАДОСТИ*, 1764.
261. КРИНОВСКИ, Гедеон: *ПРОПОВЈЕД ИЛИ СЛОВО О ОСУЖДЕНИЈУ*, 1764.
262. КРИНОВСКИ, Гедеон: *СЛОВО О ГРЕШНОМ ЧЕЛОВЈЕКУ*, 1764.
263. *ОКТОИХ*, 1764.
264. ОРФЕЛИН, Захарија: *СВЈЕТОВАНИЈЕ НАУЧЕНАГО МЛАДАГО ЧЕЛОВЈЕКА*, 1764.
265. *ПСАЛТИР*, 1764.
266. *ХРИСТОЉУБИВИХ ДУШ СТИХОСЛОВИЈА*, 1764.
267. ОРФЕЛИН, Захарија: *МЕЛОДИЈА К ПРОЛЕЋУ*, 1764.—1765.
268. *АПОФТЕГМАТА*, 1765.
269. ЈУЛИНАЦ, Павле: *КРАТКОЈЕ ВВЕДЕНИЈЕ В ИСТОРИЈУ*, 1765.
270. ЈУЛИНАЦ, Павле: *КРАТКОЈЕ ВВЕДЕНИЈЕ В ИСТОРИЈУ*, 1765.
271. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1765.
272. *МЈЕСАЦОСЛОВ*, 1765.
273. ОРФЕЛИН, Захарија: *ПЈЕСН ИСТОРИЧЕСКОЈА*, 1765.
274. *ПРАВИЛА МОЛЕБНАЈА СВЈАТИХ СРБСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЈ*, 1765.
275. ОРФЕЛИН, Захарија: *ЛАТИНСКИ БУКВАР*, 1766.
276. ОРФЕЛИН, Захарија: *СЛАВЕНО-СЕРБСКИ ВОСТОЧНИЈА ЦЕРКВИ КАЛЕНДАР*, 1766.
277. *ЧАСОСЛОВ*, 1766.
278. ДАМЈАНОВИЋ, Василије: *НОВАЈА СЕРБСКА АРИТМЕТИКА*, 1767.
279. НОВАКОВИЋ, Диносије: *ЕПИТОМ*, 1767.
280. ОРФЕЛИН, Захарија: *ПЕРВИЈЕ НАЧАТКИ ЛАТИНСКАГО ЈАЗИКА*, 1767.
281. ОРФЕЛИН, Захарије: *ПЕРВОЈЕ... УЧЕНИЈЕ... БУКВАР*, 1767.
282. ПРОКОПОВИЋ, Теофан: *КРАТКАЈА СКАЗАНИЈА*, 1767.
283. ОРФЕЛИН, Захарија: *СЛАВЕНО-СЕРБСКИ МАГАЗИН*, 1768.

284. *ПСАЛТИР ПО НОВОИСПРАВЉЕНОЈ БИБЛИЈИ*, 1770.
285. ОРФЕЛИН, Захарија: *ЖИТИЈЕ И СЛАВНИЈА ДЕЛА... ПЕТРА ВЕЛИКАГО*, 1772. (II варијанта плус илустровани примерак)
286. *КНИГИ КАТОРИЈЕ НАПЕЧАТАНИ И ПРОДАЈУТСЈА В ТИПОГРАФИЈЕ ДИМИТРИЈА ТЕОДОСИЈА В ВЕНЕЦИЈИ*, 1772.—1774.
287. *БУКВАР ИЛИ НАЧАЛНОЈЕ УЧЕНИЈЕ... ПИСМЕНИ СЛАВЕНСКИМ*, 1775.
288. ТЕОДОСИЈЕ: *КАНОНИ СИМЕОНА И САВИ*, 1776.

ПАНЕ ТЕОДОСИ

289. *ПСАЛТИР*, 1790.
290. *ЗБОРНИК МОЛЕНИЈ*, 1792.
291. *НАЧАЛНОЈЕ УЧЕНИЈЕ ЧЕЛОВЈЕКОМ*, 1792.

ЈАШИ

МИТРОПОЛИТСКА ШТАМПАРИЈА

292. *ИСПРАВЉЕНИЈЕ ДУХОМ КРОТОСТИ*

ЛАЈПЦИГ

ЈОХАН ГОТЛОБ ЕМАНУЕЛ БРАЈТКОПФ

293. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЋА*, 1783.
294. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *СОВЈЕТИ ЗДРАВАГО РАЗУМА*, 1784.
295. ЦОЛИКОФЕР, Георг Јоаким: *СЛОВО ПОУЧИТЕЛНО*, 1784.
296. ОБРАДОВИЋ, Доситеј: *ЕЗОПОВЕ И ПРОЧИХ БАСНОПИСЦЕВ... БАСНЕ*, 1788.

ЈОХАН ХРИСТИЈАН ТАЈБЕЛ

297. ГОЛДОНИ, Карло: *ТЕРГОВЦИ*, 1787.
298. ЈАНКОВИЋ, Емануел: *ФИЗИЧЕСКОЈЕ СОЧИНЕНИЈЕ*, 1787.
299. ЕНГЕЛ, Јохан Јакоб: *БЛАГОДАРНИ СИН*, 1789.

ЛЕЊИНГРАД (ПЕТРОГРАД)

ШТАМПАРИЈА АКАДЕМИЈЕ НАУКА

300. ПЕТРОВИЋ, Василије: *ИСТОРИЈА О ЧЕРНОЈ ГОРИ*, 1754.
301. ОРФЕЛИН, Захарије: *ЖИТИЈЕ И СЛАВНИЈА ДЈЕЛА ПЕТРА ВЕЛИКАГО*, 1774.

РИМНИК

302. ПРОКОПОВИЧ, Теофан: *ПЕРВОЈЕ УЧЕНИЈЕ ОТРОКОМ*, 1726. (I издање)
303. ПРОКОПОВИЧ, Теофан: *ПЕРВОЈЕ УЧЕНИЈЕ ОТРОКОМ*, 1727. (II издање)
304. ПРОКОПОВИЧ, Теофан: *ПЕРВОЈЕ УЧЕНИЈЕ ОТРОКОМ*, 1734. (III издање)
305. СМОТРИЦКИ, Мелетиј: *ГРАМАТИКА*, 1755.
306. *ПРАВИЛА МОЛЕБНАЈА СВЈАТИХ СЕРБСКИХ ПРОСВЈЕТИТЕЛЕЈ*, 1761.

СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ

БАКАРНА ТИПОГРАФИЈА ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА

307. НЕНАДОВИЋ, Павле: *КРАТКОЈЕ НАСТАВЛЕНИЈЕ*, 1758.
308. *ОРТОДОКСОС ОМОЛОГИЈА*, 1758.
309. ОРФЕЛИН, Захарија: *НОВАЈА И ОСНОВАТЕЛНАЈА СЛАВЕНО СЕРБСКАЈА КАЛИГРАФИЈА*, 1759.
310. ОРФЕЛИН, Захарија: *ИСТОРИЈА ЖИТИЈИ И СЛАВНИХ ДЕЛА... ПЕТРА ПЕРВАГО*. 1772.
311. ОРФЕЛИН, Захарија: *НОВЈЕЈШИЈА СЛАВЕНСКИЈА ПРОПИСИ*, 1776.
312. ОРФЕЛИН, Захарија: *СЛОВЕНСКАЈА И ВАЛАХИЈСКАЈА КАЛИГРАФИЈА*, 1778.

САДРЖАЈ

ПОВОДОМ ИЗЛОЖБЕ — — — — — — 9

Мита Костић: Књиге, књижарство и књижнице 13

Рајко Веселиновић: Српска историографија XVIII века — — — — — — — — — — — 27

Јован Деретић: Српска књижевност XVIII века — 61

Владимир Грујић: Педагошка школска књига Срба XVIII века — — — — — — — — 93

Живота А. Михаиловић: Српска теолошка књига XVIII века — — — — — — — — 131

Павле Васић: Илустрација српске књиге у XVIII веку — — — — — — — — — — 153

Душица Стошић: Штампарије српских књига у XVIII веку — — — — — — — — 173

КАТАЛОГ — — — — — — — — — 191

ДОДАТАК: Славено сербскија вједомости које је штампао и издавао Србин Стефан Новаковић у Бечу 1792—1794.

СРПСКА ШТАМПАНА КЊИГА
18. ВЕКА

Издање

МАТИЦА СРПСКА — НОВИ САД
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ — БЕОГРАД
1963. ГОДИНЕ

КОРЕКТОР: *ДУШИЦА СТОШИЋ* ● ТЕХНИЧКА ОПРЕМА: *СТОЈАН МИЛЕУСНИЋ* ● СЛОВА НА КОРИЦИ ЦРТАО: *Ђ. ТАБАКОВИЋ*
ШТАМПА: ШТАМПАРИЈА „*КУЛТУРА*“ БЕОГРАД

Швеція.

Изъ Штокхолма: Царствующи Херцогъ Достойнство Кралевства Канцлера паки возвратїо, и БаронаФридериха Спарре досадашнѣга Маршалла вдовствующо Кралице къ тому наименовао. Дасу у Швецій государственна Правила измѣниласе, доказуе и Наредба 11. Юлія издана, и Народу свуда обявленна, по коей обща свобода писати и печатати установлявасе: у овой Наредбы между прочїйми говорисе: Разпростаненно просвѣщеніе есть первїй и истинитїй Коракляй, къ общему *Добру*, а Свобода мыслити драгоцѣнно Благо свободногъ Народа, и даръ неоцѣненный человѣческому роду отъ Создателя данный, кои безъ увреждения права наравнаго ограничитисе неможе: ова свобода, кадсе право защищава невреѣя поредакъ и честь, коюсмо законамъ дужни, на коима благоденствїе Царства оппочива, но паче утверждаваюсе они, кадсе пагубне мысли открїю, мракъ невѣжеетва расперасе, и въ мѣсто нѣга у Свѣту правды возсія мзда за исполненѣ дужности прама Бога, Краля и отечества и проч.

У Штокхолму находяцїися Посланникъ Россїйски повторителну заповесть добїо, отъ Двора Шведскаго закпевати, дасе тайный онай Трактатъ, кой е мећю россїйскомъ Царицомъ, и покойнымъ КралемъГуставомъ заключенъ, исполни, по коемусе онъ обвезао 16 — до 18000 люди противъ Француза дати. На кое Царствующїй Херцогъ Двору Россїйскому отговорїо, даму обстоятелства Царства недопущаю, противу Француза Войску маширати дати: откудъ и дознатисе може, зашпосу оба Генерала Барони отъ Армфелдъ, и Таубе достойнство свое оставили и изъ Кралевства удалилисе, ербосу они были свагда крѣпкїй защитници онога тайнога Тракта, коегосе Царствующїй Херцогъ весма хладно примїо.

Германїа.

Юлїя 25. Краль Прайскїй особито сваку Регїменту у Лагеру Рибенхерскомъ есть прегледао, гдису и Кралевски Француски Принци съ Принцомъ отъ Конде и великимъ дружствомъ присутствовали и послѣ водомъ у Бингенъ возвратилисе.

Португалїя.

Изъ Мадрїта: Живи кодъ Насъ еданъ старъ человѣкъ, кой споменутисе цѣло неможе, у коей години прешедшаго Вѣка родиосе, но поликосе сећя да е 1680 Момакъ отъ едно 18 година было; слѣдователнѣ сада бы 130 година имао; живисе отъ прошнѣ, и доста добро пїе, и добро месо еде, ербо има їошпъ нѣколико зуба.

Отоманска Порта.

Изъ Константїнополя 1. Іулїя. Прешедшаго Месеца 29. дне Великїи Везиръ Барона Херберта Мїнистра Двора Аустрїискаго у Константїнополю ради Преданїя Града Хотїна, и свега онога, что мы отъ Турака у Припяжанїю имамо вопросїо; на кое ему Министеръ нашъ и отговорїо, да Дворъ нѣговъ весма къ тому свему склонъ есть, какъ скоро Порта Отоманска све Артїкуле учиненнаго Мира, а наипаче оне ради возвращенїя Робовъ у войни заробленныхъ заключенне, исполнити буде. Ово послѣднѣ закпеванѣ са свимъ е невоможно, ербо е найвећя Часть отъ робова по Турской пако разсѣяна, дасе изнаћи немогу; и тако видисе даћемо мы долго еще све, а особито Хотїнъ держати морати.

СЛАВЕННО - СЕРБСКІЯ ВѢДОМОСТИ

Nro. I.

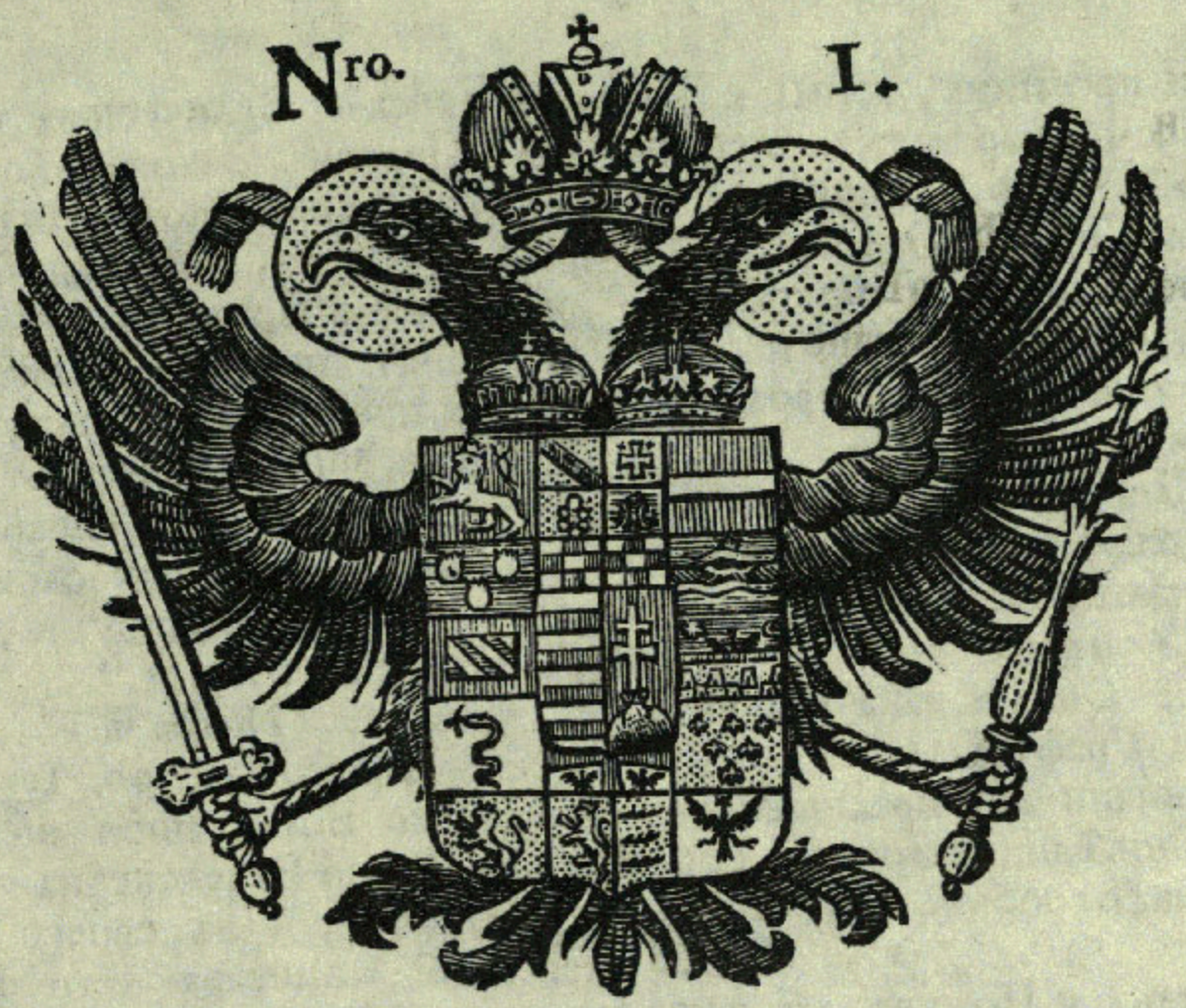

Съ Цесаро - Кралевскимъ благоутпробнымъ дозволенїемъ.

Въ ВТОРНИКЪ дне 3. АУГУСТА 1792.

ЦЕСАРО-КРАЛЕВСКІЯ ДЕРЖАВИ.

Аустрїя.

Изъ Вїенни: По извѣстїю Фелдцайгмайстра Княза отъ Хохенлое подъ 4. Аугуста данному, войска Цесаро-Кралевска противу Фраицуза опредѣленна, отъ 19. Баталлїона Пѣшака, и 13. Дивизїона Каваллерїе состоящася изъ Лагера при Швецингу бывшегъ, 1. Аугуста у 10. сахати ноћи кренуласе, и на три тала раздѣленна, рѣку Раинъ подъ нѣговимъ Предводителствомъ безбѣдно прешла, и противъ Непрїятеля храбро ополчиласе есть.

Повседневно искуство доказало е, да отъ лѣта 1784. како е свакоме допущенно съ Дерви терговати, цѣна весма скочила е, и тако намѣреніе, кое е ова спасителна Наредба имала, нїесе достигло; зато по всевысочаишему повелѣнїю отъ 26. истекшаго Месеца дижесе она Наредба, и за будуще, само онимъ Ладяромъ, коису отъ старине допущенїе имали съ Дерви терговати, и то осведочити могу, или на ново Допущенѣ изпросе, съ Дерви терговати допущавасе, кое за вѣдомостъ и управленїе, онимъ, коисе тичє являсе.

По резолуцїи отъ 4. Іолїя сего лѣта у становлясе, да между Терговци,

Фабрикатии, и прочїима, коимъ е Патентъ отъ 29. Іануар. 1787. трговачки Интересъ б. отъ Стотине дозволїо, у напредакъ таковъ Интересъ, было онъ у Обligацiи нарочно поставленъ, небыо, мѣсто имати, и отъ Суда по обстоятелствамъ и времену присудитися има.

Харинге, и Штокфише довозити, и продавати, по Дворному Декрету отъ 27. Юлїя. с. л. паки дозволявасе.

Хунгарїа.

Изъ Пеште: Овихъ дана славный Науками и дѣли Графъ Радай Гедеонъ у 79. лѣту старости свое преставился, и Халашки Проповѣдникъ Іоаннъ Тормаши слово надъ гробное ему говорилъ.

Типографїя една у Пожуну 16. Авг. а друга у Будиму 25. тогоже, оному, кой выше даде, хоћѣсе продавати.

Между Артикулами, или Закони, коису на Дїети, или Собору цѣлога Кралевства Мажарскога у Пожуну лѣта 1791. держанномъ установленни, Артикулъ 27. касасе Люди и жителя во Хунгарїи Гречекаго Неунїтскаго Закона, и гласи тако.

„Его Свящennѣйше Кралевско Апо„столско Величество благоутробно „соизволяваю, да Греческаго Неунїт„скаго Закона Жителемъ Кралѣвства „сего Право Гражданства даруесе, и „Они, двигнутимъ сущымъ свимъ про„тивнымъ Закономъ, по колику бысе „тїй до Люди Греческаго неунїтскаго „Закона относили, или ни касали, на „подобїе другїихъ Домородцевъ да бу„ду способный добїяти и притяжавати „Добра, а и свако Званїе носити у Кра„левству Хунгарскомъ и принадлежа„щыхъ ему Частехъ.“

„Въ Прочемъ чтосе тиче Правахъ „Кралевскаго Величества у Дѣли Кле„ра, Церкви, Закона, коего уживанѣ „са свимъ свободно да Имъ буде, Фун„дацiа, Наука, и юности Воспитанiя, „не менше и Привилегiа нiови, коя бы „первоначалнимъ Кралевства Уложе„нiамъ противна небыла, какосу ихъ „Свящennѣйше Величество отъ блажен„ныя Памяти своихъ Старiихъ возпрi„яли, тако его высокословутому Кра„левскому Величеству и далше неру„шимо оставляются.“

Трансилванiя.

Изъ Колошвара 20. Іулїя. Цесаро: Кралевско Величество термiнъ започетка Дїете Ерделске на 21. Авг. есу опредѣлили, и за своего Цесаро Кралевскаго Комисара его Превосходителство Г Графа отъ Митровски военнаго у Ерделю Коменданта наименовали.

Преосвящ. Г. Герасимъ Адамовичъ православныи Епископъ Ерделски, изъ Беча, гдѣсе выше отъ 5. Месеци у Дѣлу валахїйскаго Народа съ добримъ успѣхомъ бавїо, здраво и мирно къ своимъ возвратїосе, и све у миру застао.

Бохемїа.

Изъ Прага: Изтекшаго Месеца 31. дне Царъ съ Царицомъ благополучно овамо приспѣли, гди радостно, и торжественно отъ свега Народа свакога чина, возраста и Состоянiя дочекани были есу. Коронацiя Царева въ Краль Бохемскаго 7. а Царичина 11. Августа слѣдовати будетъ, о коей у свое время пространное описание дати, изоставити нећемо.

Аустрiискїи Нидерландъ.

Изъ Брисла: Его Кралевское Высочество Архїдуксъ Каролъ изъ Франкфурта 24. Юлїя благополучно сѣмо возвратилсе.

ИННОСТРАННА ПРИКЛЮЧЕНІЯ.

Італїа.

Изъ Рима 13. Юлїя. Папинъ, и Краля Неаполїтанскаго Дворъ договорилисусе у Кастелони, Добру Оливипанскихъ Калугеровъ на Гранницахъ Неаполитанскихъ Конгресъ, или Соборъ держати, камо отъ стране Краля Сицилїе Генералъ Актонъ, а отъ стране Папине Кардиналъ Кампанелли и Г Галепли прїити будутъ. Ови Министри свимъ досадъ мећю нима ради Граница трающимъ несогласіямъ хоће конецъ учинити, и писменно све потвердити.

Франція.

Изъ Париза 29. Іулїя. Манифестъ изъ Кобленца именемъ Цесаро Кралевскаго Величества и Краля Праискаго, отъ стране Херцога отъ Брауншвайгъ посланныи есть Кралъ получїо, и Депутиртомъ Народнимъ сообщїо, кои тай печатати, и на све стране туне послати заключили есу. Фелдмаршалъ Лукнеръ, при своему отходу опсюду, естъ, какосе сказуе, на онай вопросъ: что мысли предузети кадъ на Границу дойде? отъ говорїо: незнамъ хоћемолисе туђи, обаче толико знамъ, чтосе мене каса, да бы волїо кодъ Аустрїанъ мертавъ, неголи кодъ Іакобиновъ живъ быти. Проходећи славный Градъ Нанци, Первоначалнику града, коига е торжественномъ рѣчю поздравїо, рекао е: Войника, а не Слова есть потребно! —

Полская.

Изъ Варшави 25. Юлїя: Узао на еданъ путь разрѣшїосе, и позорище, кое е Европу у Неизвѣстности, а Полску у Отчаянїю досадъ держало са свимъ открилосе: то е учинило Писмо оно Россїйске Царице на Краля Полскаго, кое у едномъ магновени ока Образъ свїю вещи измѣнило есть. Предвчерашный день, 23. Юлїя, естъ онай знаменитый день, кои е жребїе Новогъ нашегъ уложенїя или Конституције отъ 3. и 5. Маїя пресѣкао. Немогућни трима соединеннима, а еднако страшнима Державама противостати, видисмосе у страшномъ положенїо, изъ два зла, манѣ изабрати, то есть ново уложеніе, старому жертвовати. Нужду оваковаго поступка предъ вчера Кралъ Депутиртомъ изъ различнихъ Предѣловъ обяви, и заключися, старыи Начинъ Царствованїя, на мѣсто новогъ уложенїя, кое е на развалинахъ стараго созидато, и у коему Полска свое постоянно благоденствїе искаше, увести дати. Къ сему поступку найвыше поводъ дао есть страхъ, да небысе Полска раздѣлила. Мы исполнявамо дакле Волю Россїискїя Монархини, Намъ у Писму на Краля откривенну, и надамосе, да ихъ Величество Россїйска Царица Повѣреніе оно злоупотребити неће, кое е Поглаваръ и отацъ славнаго сего Народа, кой бы болше срећѣ вреданъ быо, на ню возложїо. — Но многїи отъ онихъ, коису Ново узаконеніе возлюбили, молву дижу, и говоре явно: Краль е продайникъ Отечества! Многїи ни Кралемъ назвати га нећѣ, но просто веле: Поняповскїи е продайникъ! А къ оваквой явной вики, книжица една, коя е у Тарговци издата и по Народу разсѣята, най выше е поводъ дала, зачто Списателъ тамо свакому чину отъ Граждановъ и Подданиковъ представля, каквимъ удручениамъ хоћѣ по старому подлећи морати.

КАТАЛОГ